

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

Lidé bez domova jako nositelé stigmatu

Petra Liprtová

© 2017 ČZU v Praze

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Petra Liprtová

Hospodářská a kulturní studia

Název práce

Lidé bez domova jako nositelé stigma

Název anglicky

Homeless people as bearers of stigma

Cíle práce

Diplomová práce je zaměřena na problematiku stigmatizace a jejích projevů u osob bez domova. Cílem je analyzovat a interpretovat pomocí biografických vyprávění osob bez domova jak stigma, sociálně přisouzené majoritní společností, ovlivňuje a působí na jejich životy. Závěry práce odpoví na otázky, jakým způsobem se daná skupina obyvatelstva s touto „nálepkou“ vyrovnává a proč ji podle nich majoritní společnost lidem bez přístřeší přisuzuje a vytváří tak stigmatizující předobrazy.

Metodika

Teoretická část diplomové práce bude zpracována na základě studia odborné literatury a dalších relevantních informačních zdrojů. Empirická část bude založena na biografickém výzkumu, technikou sběru dat se stanou narativní vyprávění, která budou pořizována v přirozeném prostředí zkoumané skupiny.

Doporučený rozsah práce

60 – 80 stran

Klíčová slova

Bezdomovectví, stigma, předobraz, stereotyp, exkluze, biografický výzkum.

Doporučené zdroje informací

- GOFFMAN, E. Stigma: poznámky k problému zvládnání narušené identity. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 167 s. Most (Sociologické nakladatelství), sv. 3. ISBN 8086429210.
- HRADECKÝ, I. a kol., Definice a typologie bezdomovectví. 1. vyd. Praha: Naděje, občanské sdružení, 2007. 52 s. ISBN 978-80-86451-13-8
- MAREK, J., STRNAD, A., HOTOVCOVÁ, L. Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb. Vyd. 1. Praha: Portál, 2012, 175 s. ISBN 978-80-262-0090-1.
- PAVELKOVÁ, J. Antropologicko-sociální studie problematiky bezdomovců a žebráků v České republice. 1. vyd. Praha: Econ, 2010, 259 s. ISBN 978-80-86433-49-3.
- PRŮDKOVÁ, T., NOVOTNÝ, P. Bezdomovectví. 1. vyd. Praha: Triton, 2008, 93 s. ISBN 978-80-7387-100-0.

Předběžný termín obhajoby

2017/18 ZS – PEF (únor 2018)

Vedoucí práce

PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

Garantující pracoviště

Katedra psychologie

Elektronicky schváleno dne 5. 10. 2017

PhDr. Pavla Rymešová, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 9. 10. 2017

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 26. 11. 2017

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci "Lidé bez domova jako nositelé stigmatu" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu použitých zdrojů na konci práce. Jako autorka uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 30.11.2017

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucí diplomové práce PhDr. Sandře Kreisslové, Ph.D. za inspiraci a podporu, kterou mi poskytovala, za odbornou pomoc a cenné rady, které pomohly ke zkvalitnění této práce, za čas, který mi věnovala a za její vstřícný a trpělivý přístup. Poděkování patří také mým informátorům, bez nichž by tato práce nevznikla. Děkuji za čas, který mi věnovali a děkuji za jejich odvahu otevřeně se mnou sdílet své životní příběhy.

Lidé bez domova jako nositelé stigmatu

Homeless people as bearers of stigma

Souhrn

Předkládaná diplomová práce se zabývá fenoménem bezdomovectví. Je zaměřena na problematiku stigmatizace a jejích projevů u osob bez domova. Jejím hlavním cílem je zjistit a interpretovat jak stigma, sociálně přisouzené majoritní společností, ovlivňuje a působí na životy těchto jedinců. První část práce je psána v teoretické rovině zaměřuje se na prezentaci nastudovaných odborných zdrojů dotýkajících se bezdomovectví. Provedený výzkum je zpracován specifickou formou kvalitativního výzkumu, metodou narativních rozhovorů, která je používaným přístupem k zjištění informací o žité minulosti. Výsledky výzkumu ukazují různé faktory, které jsou příčinou bezdomovectví a pojednávají o pocitech, které jsou osoby bez domova nuceny zakusit při stigmatizaci většinovou společností.

Summary

The thesis deals with the phenomenon of homelessness. The thesis is focuses of issues of stigmatization and its manifestation on homeless people. The aim is to find out and interpret how stigma affects their lives. The first section of the thesis is written on theoretical level and focuses on the presentation of the studies about homelessness. Narrative interviews which is a specific form of qualitative research method is used for gathering information about world, people and their past. The first section of the paper describes the theoretical concepts about homelessness. In this part i salso presented and analysed the result of the existing research of stigma and homeless. The main section of the thesis consists of my own research and is divided into individual topics which reflect narative stories. The results show the various factors that cause homelessness and deal with feelings that homeless people are forced to experience during stigmatization by the majority society.

Klíčová slova:

Bezdomovectví, stigma, předobraz, stereotyp, exkluze, biografický výzkum.

Keywords:

Homelessness, stigma, archetype, stereotype, exclusion, biographical research.

Obsah

1 Úvod.....	10
2 Cíl práce a metodika	11
2.1 Biograficko-narativní výzkum	12
2.2 Analýza narativních rozhovorů – dle Gabriele Rosenthal	15
2.3 Průběh a reflexe terénního výzkumu.....	19
3 Literární řešerše	23
4 Teoretická část.....	24
4.1 Bezdomovectví.....	24
4.1.1 Domov	25
4.1.1.1 Komunita jako pravzor domova	25
4.1.2 Historie bezdomovectví	26
4.1.2.1 Tradiční vs. moderní komunita.....	26
4.1.3 Typologie bezdomovectví.....	29
4.1.4 Příčiny bezdomovectví	31
4.1.4.1 Rizikové faktory	32
4.1.4.2 Spouštěcí mechanismy	32
4.1.5 Koncepty chudoby a sociálního vyloučení	33
4.1.5.1 Chudoba.....	34
4.1.5.2 Sociální vyloučení	35
4.2 Stigmatizace	37
4.2.1 Identita	37
4.2.2 Stereotypy	39
4.2.3 Stigmatizace.....	39
5 Praktická část – analýza a interpretace narativních rozhovorů.....	45
5.1 Příběh Josefa	45
5.2 Příběh Vlastimila.....	49
5.3 Příběh Zdeňka	52
5.4 Příběh Martina.....	55
5.5 Příběh Ondřeje	58
5.6 Příběh Marka.....	63
5.7 Příběh Jana	68
5.8 Příběh Jáchyma	71
5.9 Zhodnocení výsledků	76
6 Závěr	80

7 Seznam použitých zdrojů	82
7.1 Seznam tištěných a elektronických zdrojů.....	82
7.2 Právní předpisy.....	85

Seznam tabulek

Tabulka 1: Typologie ETHOS v podmínkách ČR.....	30
---	----

Seznam časových os

Časová osa 1: Žitá minulost informátora Josefa.....	45
Časová osa 2: Žitá minulost informátora Vlastimila	50
Časová osa 3: Žitá minulost informátora Zdeňka.....	53
Časová osa 4: Žitá minulost informátora Martina	55
Časová osa 5: Žitá minulost informátora Ondřeje.....	59
Časová osa 6: Žitá minulosti informátora Marka	64
Časová osa 7: Žitá minulost informátora Jana.....	68
Časová osa 8: Žitá minulost informátora Jáchyma.....	71

1 Úvod

Jedním z výrazných sociálních problémů, který bývá odsouván mimo pozornost veřejnosti, je situace lidí žijících na samém okraji společnosti, situace osob bez domova. Přestože jsou zejména v Praze součástí každodenní reality, většinová společnost se je snaží spíše vytěsnit. Navíc převládá obraz osoby bez domova jakožto zjevného bezdomovce. Tento běžný stereotyp vrhá negativní světlo i na tisíce a tisíce dalších. A právě z toho důvodu si autorka této práce nechala vyprávět životní příběhy osob bez domova, aby zjistila, kdo jsou a s jakým životním příběhem jsou spojeni, a tím mimo jiné poukázala na heterogenitu bezdomovecké skupiny. Tato práce tak otvírá nové pohledy na fenomén bezdomovectví.

Kromě velkých a v České republice zaběhlých charitativních institucí se zde postupem času začínají objevovat menší projekty, nebo organizace zabývající se sociálním podnikáním. Otevírají se například možnosti účastnit se prohlídky po Praze s osobou bez domova coby průvodcem, navštívit jídelnu, kde vaří ženy bez domova, koupit si časopis na ulici, nebo se zúčastnit bezdomoveckého pikniku. Takto by se dalo pokračovat a vyjmenovávat dále. Především díky takovým iniciativám se začíná situace pomalu zlepšovat a veřejnost začíná být více informována.

Předloženou práci lze považovat za příspěvek k tématu fenoménu bezdomovectví na území města Prahy. Zaměřuje se na bezdomovectví a faktory kvůli nimž se jedinci do krizových situací dostávají. Dále se zabývá identitou a stigmatizací těchto osob. Soustředí se na otázku jak stigma, sociálně přisouzené majoritní společností, ovlivňuje a působí na jejich životy. Práce je rozdělena do osmi hlavních kapitol. Po úvodních slovech následuje specifikace cíle práce a popis metodologické postupu. Další kapitolou je Literární rešerše, která přibližuje dosavadní stav zkoumané problematiky, seznamuje s jednotlivými publikacemi, které se zaměřují na dané téma.

V teoretické části práce jsou předloženy základní koncepty a pojmy, které souvisejí s danou tematikou. Postupuje od jeho definice, přes historický kontext, formy bezdomovectví, diskusi faktorů, které na fenomén působí, po vysvětlení chudoby a sociálního vyloučení. Také se zabývá pojmem identity, stereotypizací a stigmatizací. Na teoretická východiska navazuje praktická část, která je dělena dle jednotlivých životních příběhů narátorů. Výsledky a shrnutí výzkumu jsou situovány do závěrečných kapitol práce.

2 Cíl práce a metodika

Diplomová práce je zaměřena na problematiku stigmatizace a jejích projevů u osob bez domova. Hlavním cílem této práce je zjistit, jak stigma, sociálně přisouzené majoritní společností, ovlivňuje a působí na životy osob bez domova, jak se s ním stigmatizovaní vyrovnávají a zda je jednou z překážek při snaze k inkluzi.

Dle postupu kvalitativního výzkumu byla určena výzkumná otázka:

„Cítí se být lidé bez domova stigmatizováni, jaký to má vliv na jejich identitu a jak to ovlivňuje jejich šance na sociální inkluzi?“ Pro její zodpovězení sloužily další výzkumné podotázky:

- *Jak se lidé bez domova se stigmatem vyrovnávají?*
- *Může být pro osoby bez domova stigma motivací k začlenění se do společnosti?*
- *Jak se cítí v situacích, když je okolní společnost stigmatizuje?*
- *Jaké faktory vedly k tomu, že se jedinec ocitl na ulici?*

K narativním interview byly stanoveny kategorie, která informátoři buď v rámci svého spontánního vyprávění zmínili sami, nebo na ně byli tázáni v pozdější fázi rozhovoru, který měl charakter polostrukturovaného interview. Vždy se jednalo o jejich subjektivní názor. Polostrukturovaný rozhovor byl zaměřen na následující kategorie:

- Dětství
- Mládí
- Rodina
- Práce
- Zlom, krize
- Bezdomovectví – stigma, formy přežití, formy domova,
- Budoucnost

Ve výzkumné části práce je využit kvalitativně orientovaný výzkum, který lze dle metodologa Aarona Wiliama Creswella charakterizovat jako: *„proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“* Kvalitativní výzkum používá induktivní formy vědeckých metod, hloubkové studium jednotlivých případů, různé formy rozhovorů a kvalitativních pozorování. Cílem je získat

popis zvláštností případů, generovat hypotézy a rozvíjet teorie o fenoménech světa. Plán výzkumu má pružný charakter. To znamená, že se z daného základu rozvíjí, proměňuje a přizpůsobuje podle okolností a dosud získaných výsledků (Hendl, 2008, s. 48, 61).

Český metodolog Jan Hendl (2008, s. 50–51) uvádí, že k přednostem kvalitativního výzkumu patří především skutečnost, že výzkumník získává podrobný popis jevů, nezůstává na jejich povrchu, provádí komparaci, také sleduje vývoj a zkoumá procesy s tím spojené. Výzkumník citlivě zohledňuje působení kontextu, lokální situaci a podmínky. Naopak se kvalitativnímu výzkumu vytýká, že jeho výsledky představují souhrn subjektivních dojmů, lze ho těžko replikovat, pracuje s omezeným počtem jedinců a obvykle na jednom místě a proto vznikají obtíže se zobecňováním výsledků. Jeho nevýhodou je také časová náročnost sběru i analýzy dat.

K dosažení cílů této diplomové práce byly v rámci biografického výzkumu použity narativní rozhovory s jedinci, kteří se v průběhu svého života setkali se zkušeností být bez domova. Tím je myšleno, že se sami ocitli tzv. na ulici, tedy byli zjevnými bezdomovci, nebo je možné je na základě jejich vyprávění považovat za skryté, respektive potencionální bezdomovce. Data, získaná z narativních rozhovorů, jsou analyzována metodou, kterou vyvinula Gabriela Rosenthal a obeznámila ji ve svém díle *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte: Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*.

Kromě narativních rozhovorů bylo během terénního výzkumu využito také nezúčastněného pozorování. Data získaná pozorováním sloužila k lepšímu pochopení kontextu dané sociální skupiny. V rámci praktické části této práce nebyla provedena triangulace metod. Konkrétní kroky, jak výzkumnice v jednotlivých fázích výzkumu postupovala a proč byly vybrány právě dané metody výzkumu, budou popsány detailně v následujících kapitolách.

2.1 Biograficko-narativní výzkum

Jako jedna z kvalitativních metod sběru informací je k dosažení cíle práce využít biografický výzkum. Jak uvádí v *Annual Review of Sociology* francouzský sociolog Daniel Bertaux a švýcarský sociolog Martin Kohli: „*Biografická metoda je založena na životních příbězích a vyprávění člověka o svém životě a jeho podstatných částech.*“ (Bertaux, Kohli, 1984, s. 216). Primárním subjektem biografického výzkumu jsou tedy lidé a jeho primárním zájmem je jimi vnímaná a interpretovaná minulost. Biografií rozumíme

písemnou formou zachycenou či orálně vyprávěnou minulost konkrétního jedince, historii jeho života, tedy životní příběh. V případě, že jedinec vypráví svůj vlastní životní příběh, jedná se o autobiografii, ale i vlastní autobiografické vyprávění obsahuje celou řadu biografických fragmentů, týkajících se životů dalších osob (Svoboda, 2007). Nelze se domnívat, že je biografie oproštěna od způsobu myšlení (preferencí, zájmů atd.) vyprávějího, právě naopak – autobiografie je vlastně vyprávěná identita (Konopásek, 1994, s. 3). Biografie, ať již ústně podané – tedy ty s kterými pracuje tato práce, či sepsané na papír, se skládají z dílčích narativ.

Martin Hájek (2014, s. 153, 194) představuje narativ jako specifický proces vyprávění verbální komunikace, v němž spolu interagují nejméně dva sociální aktéři, vypravěč a posluchač. Narativní data se v socioálněvědním výzkumu stala oblíbeným typem dat a to především pro jejich schopnost být médii lidské subjektivity. Dle jiného výkladu se narativem rozumí informátorem demonstrováný obraz události jeho života. Je tedy subjektivní představou informátora o dílčím aspektu minulosti, narativem se však stává až v momentě jejího vyřčení. Nastává dvojitý proces interpretace – zprvu je událost nějakým způsobem uložena v informátorově paměti a poté je kódována do slov a vět. Třetí interpretaci následně provádí badatel, tedy dochází alespoň třikrát k dekodování informace (Svoboda, 2007, s. 2–3).

Britský historik Peter Burke uvádí: *„ani paměti ani historie již nemohou být chápány jako objektivní. V obou případech se setkáváme s výsledky procesu vědomé a nevědomé selekce, interpretace a zkreslení. A v obou případech jsou tyto selekce, interpretace a zkreslení sociálně formovány“*. Z citace vyplývá, že paměti a historie jsou utvářeny subjektivně. Jedná se o sociální konstrukt¹, žádný jedinec není autonomně izolovaný, tudíž se v jeho výpovědích nutně nějakým způsobem odráží společnost jako celek. Poznání této společnosti – tedy sociokulturního kontextu, v němž se náš informátor nachází – je proto klíčovým pro výzkumníkovu interpretaci (Burke, 1989, s. 98, citace dle Svoboda, 2007, s. 2–3). Když lidé vyprávějí, nebo píšou o svém životě, povídají o svých zážitcích vetkaných do historicko-sociální skutečnosti a tak přes osobní příběh vypovídají o kolektivních příbězích a dějinách. Na jedné straně se tedy život lidí odehrává na pozadí historicko-sociální reality, na straně druhé je sociální realita konstruována životy lidí (Herzánová, 2004). Smyslem biografického přístupu není na základě narativ určit, co se

¹ Sociální svět není jedinci objektivně dán jako fakt, ale neustále znovu konstruován v procesu sociální interakce (Petrušek, 1996, s. 524).

stalo v minulosti, ale odhalit konkrétní interpretaci vázanou na konkrétního jedince. Při úvahách musí výzkumník „čist“ narativum kriticky – ve smyslu zapojení zaznamenaných informací do širšího socio-kulturního kontextu a charakteru (motivací, preferencí) informátora. Biografický přístup je zpětné konstruování obrazu žité reality. Nejedná se o konstatování pravdy, jde o vytváření možných verzí, přičemž se dbá na to, aby předkládaná verze byla v rámci možností co nejvěrohodnější a nejvíce pravděpodobná. Při biografickém výzkumu a retrospektivním konstruování minulosti se tedy pohybujeme na hranici možného, nikoli jistého (Svoboda, 2007, s. 8). Biografické zkoumání se snaží srovnáním různých biografí nalézt podobnosti a vzorce životních drah a přispět k vysvětlení osobních nebo společenských jevů. Biografická metoda se zaměřuje na vnitřní perspektivy jedince, interakce jedince v sociálním kontextu a zkušenost jedince v různých rolích v průběhu různých okamžiků života. Biografický výzkum využívá tzv. biografický materiál, který je shromažďován kontrolovaným způsobem. K tomu se využívají různé formy rozhovorů, mezi tento materiál dále patří dopisy, deníky, zápisníky, soudní dokumenty a další. Jedním z mnoha prostředků získání dat v biografickém zkoumání je narativní rozhovor. Ten je v rámci této diplomové práce použit jako primární nástroj sběru dat (Hendl, 2008, s. 128–129).

Koncept narativního rozhovoru poprvé rozpracoval německý sociolog Fritz Schütze ve svém díle *Die Technik des narrativen Interviews in Interaktionsfeldstudien, dargestellt an einem Projekt zur Erforschung von kommunalen Machtstrukturen* z roku 1977. Narativní rozhovor má formu volného vyprávění, informátor není konfrontován se standardizovanými otázkami. Mělo by se jednat o spontánní vyprávění, což znamená, že by se na něj narátor neměl jakkoli systematicky připravovat. „*Informant se skrze nový způsob hodnocení aspektů vyprávěného příběhu snaží znovu nastolit bezprostřední propojení mezi samotným vyprávěním a procesem vzpomínání a vrstvení prožitků*“. Výzkumník tedy povzbuzuje narátora ke zcela volnému vyprávění. Základem tohoto typu rozhovoru je skepse vůči možnosti získat přístup ke zkušenosti jedince prostřednictvím schématu otázka–odpověď. Vychází tedy z předpokladu, že existují subjektivní významové struktury o určitých událostech, které vyjdou najevo při volném vyprávění, ale naopak se neprojeví při cíleném dotazování (Schütze, 1999).

Jelikož je tato diplomová práce zaměřena na zkušenost s bezdomovectvím, mohlo by se zdát, že je potřeba se zabývat pouze touto životní etapou zkoumaných jednotlivců. Německá socioložka Gabriele Rosenthal však tvrdí, že je důležité vyprávění o celém

životě, tedy bez ohledu na výzkumnou otázku. Významy, které lidé přikládají svým zkušenostem, je totiž možné adekvátně interpretovat pouze na pozadí celé biografie (Rosenthal, 2001).

Postup narativního rozhovoru se dělí do čtyř fází: stimulace, vyprávění, kladení otázek pro vyjasnění nejasností, zobecňující otázky. Nejdříve se subjekt stimuluje. Výzkumník dotazovanému prezentuje téma a jeho význam, snaží se získat jeho důvěru. Poté informátora žádá, aby začal vyprávět svůj životní příběh. Kvůli zachování plynulosti se výzkumník během vyprávění informátora snaží omezovat své zásahy na minimální projevy nutné k tomu, aby udržely tok vyprávění – dává najevo, že ho pozorně poslouchá, může prohodit pár souhlasných slov, nebo se zmínit o tom, že je vyprávění zajímavé. V návaznosti na socioložku Gabrielu Rosenthal a dílo *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte: Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen* se autorka práce rozhodla získávat data, tedy vyprávění narátorů za celý jejich život, ne jen za určité období jejich života. Ve třetí části rozhovoru, po ukončení vyprávění, se tazatel snaží ozřejmit dosud nejasné otázky a vyjasnit případné rozpory. Ve čtvrté, poslední fázi, rozhovoru se tazatel může přímo zeptat na konkrétní názor, skutečnost, ptá se na otázky typu „proč?“ (Rosenthal, 1993, citace dle Mannová, 1995).

Jak uvádí slovenská etnoložka Ľubica Herzánová (2003, s. 77) badatel, který se rozhodl pracovat s autobiografickým materiálem by neměl postrádat fantazii. Herzánová tím samozřejmě nemyslela fantazii vedoucí k různým spekulacím. Jedná se o fantazii v souvislosti se schopností klást otázky nejrůznějšího druhu – takové, které se týkají zkoumané problematiky, nebo takové které se týkají komplexnosti interview, potažmo textu. Například: „Co v textu působí rušivě, co na něm badateli „vadí“?“, „Co vzbuzuje badatelovu zvědavost, co neočekával?“, „Existují rozdíly v jazyce, které jsou specifické pro danou generaci?“.

2.2 Analýza narativních rozhovorů – dle Gabriele Rosenthal

Pro potřeby analýzy narativních rozhovorů je třeba provést transkripci. Transkripce je převod mluveného projevu z interview do písemné podoby. Jedná se o časově velmi náročný krok, ale pro podrobné vyhodnocení je transkripce podmínkou. Oproti nahrávce rozhovoru, se výzkumník daleko lépe orientuje v přepsaném textu, může zdůrazňovat důležitá místa, psát si na okraj stránky komentáře, nebo porovnávat jednotlivá místa

v textu (Hájek, 2014, s. 23–24). Transkripce rozhovorů je velmi časově náročný krok, výzkumnice si ho mírně ulehčila použitím freewarového programu Listen N Write. Výzkumník při transkripci může přepisovat přehrávanou nahrávku a zároveň několika tlačítky hlasovou stopu ovládat (pozastavit, vrátit o pár sekund zpět, nebo vpřed). Program neudělá všechnu práci sám, výzkumník je stále nucen přepsat všechny rozhovory manuálně, program mu pouze ulehčí práci se zvukovou stopou, pořízenou při interview. Pro transkripci byl zvolen způsob tzv. komentované transkripce. To znamená, že se zaznamenávají i důležité mimoslovní informace – pomlky, zdůraznění, způsoby řeči, smích, pláč. Při transkripci bylo postupováno dle pravidel přepisu rozhovoru podle Hanse Joachima Schrödera (volně dle Schrödera, citace dle Nosková, 2006, s. 219–220).

Po transkripci rozhovorů jsou přepisy podrobeny analýze narativních rozhovorů podle Gabriele Rosenthal – *Analýza narativně-biografický rozhovorů*. Rosenthal vyvinula tuto metodu a vycházela a navazovala přitom na Fritze Schütze a jeho analýzu biografických textů. Jedná se o biografickou rekonstrukci daného případu. Postup si důsledně všímá rozdílů mezi tím, o čem jedinec vypráví, a tím, co prožil. Rekonstrukce znamená, že na text není pohlíženo skrze předem definované kategorie, nýbrž se na jeho jednotlivé části díváme ve světle a v kontextu celého interview. Zároveň je při interpretaci textu velký zřetel brán na časovou posloupnost jeho jednotlivých částí. Analýza rekonstruuje mluvený, potažmo přepsaný text krok za krokem po malých analytických jednotkách. Biografický výzkum má v tomto případě uvažovat o zkušenostech jedince před zkoumaným jevem i po něm a také o pořadí, v němž nastal. Platí, že není nejzajímavější to, co informátor říká, nýbrž odhalování okolností proč to říká (Fischer, Rosenthal, 2001). Každý autobiografický text v sobě obsahuje několik rovin a s nimi souvisí i příslušné možné roviny analýz. „*Když rekonstruuje minulost (historii života) prezentovanou ve vyprávění o životě, je nutné zvážit, že prezentace minulých událostí je ovlivněna přítomností. Přítomnost vypravěče určuje jeho pohled na minulost, vzniká tím specifické vyprávění. Přítomnost podmiňuje výběr vzpomínek a typ prezentace, časové a tematické propojení popisovaných zkušeností. Vyprávění poskytuje informaci o přítomnosti vypravěče, o jeho minulosti i o jeho představách do budoucnosti*“ (Hendl, 2008, s. 262).

Herzánová (2003, s. 74) uvádí, že v autobiografickém psaní neustále dochází ke konfrontaci mezi přítomným „já“ a minulým „já“. Vzhledem k osobní zodpovědnosti za dosažené úspěchy a neúspěchy se přítomné „já“ projevuje formou různých hodnocení, zdůvodňování a posuzování. Do biografické rekonstrukce se tím vnášejí reflexivní prvky.

Při analýze rozhovorů je třeba věnovat zvláštní pozornost rozdílům mezi zkušenostmi, pamětí a vyprávěním. V rámci životních příběhů rozlišujeme dvě úrovně: analýzužitých událostí (neboli genetickou analýzu, jak ji Rosenthal někdy označuje) a analýzu vyprávěného životního příběhu. To znamená, že se jako výzkumníci musíme vypořádat s rozdílem mezi vyprávěním o životě, tedy vyprávěnou minulostí a životní historií, čili žitou minulostí (Rosenthal, 1995, s. 14). Účelem genetické analýzy je rekonstrukce biografického významu zkušeností v době, kdy se opravdu staly a další rekonstrukce chronologického sledování zkušeností, ve kterých se vyskytly. Účelem analýzy vyprávěné minulosti, která je založena především na postupu tematické analýzy, je rekonstrukce toho, jaký je současný význam zkušeností a posouzení časové posloupnosti vyprávění (Rosenthal, 1993, s. 2; Rosenthal, 2006, s. 4.) Dvě věci mají zásadní význam pro hermeneutickou² rekonstrukci textů: princip rekonstrukční analýzy a princip posloupnosti. S tím, že rekonstrukční analýza, na rozdíl od jiných analýz, zabraňuje konfrontaci textu s předem definovanými systémy proměnných a klasifikací (Rosenthal, 1993, s. 5).

Ve své studii *Reconstruction of life stories: principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews* Gabriele Rosenthal (1993) uvádí následující kroky analýzy narativních rozhovorů:

1. Analýza biografických údajů

Sekvenční analýza biografických dat začíná analýzou biografických údajů – jejich časové posloupnosti v životním cyklu. Interpretace dat je zpočátku nezávislá na vlastní interpretaci narátora. Tedy je důležité vyvarovat se nahlížení z pohledu vlastní interpretace dotazovaného, ale nejprve prozkoumat další možné interpretace. Při pohledu na text s větším spektrem možných interpretací se otvírá větší možnost číst mezi řádky (Rosenthal, 2006, s. 5). Všechna data, která mohou stát více či méně nezávisle na vyprávěčově interpretaci jsou vyvozena z rozhovoru interpretována s ohledem na jejich možný význam pro vyprávěče. Na rozdíl od tematické analýzy, která analyzuje materiál v pořadí, v jakém byl prezentován během rozhovoru, tento první krok rekonstruuje aktuální chronologii samotné životní historie. Badatel se snaží seřadit veškeré události tak, jak šly v průběhu času opravdu za sebou (Rosenthal, 1993, s. 7). Zpočátku je potřeba pokládat si otázky: „Proč dotazovaný popisoval jednotlivá období svého života takovým způsobem?“, „Proč

² Gabriele Rosenthal se inspirovala postupy a vychází z hermeneutické analýzy Ulricha Oevermanna (1979).

v tomto pořadí?“ nebo „Bylo to pro něj/ni stěžejní?“ a „Proč přeskočil/a nějakou část svého života – Nerad/a na ní vzpomíná?“ (Rosenthal, 2006, s. 7).

2. Analýza tematických polí

Vyprávěný životní příběh představuje posloupnost vzájemně souvisejících témat. Tato jednotlivá témata jsou prvky tematického pole. Tematické pole je definováno jako souhrn událostí nebo situací, které mají souvislost s tématem, jsou s ním objektivně spojené. Tato pole jsou rekonstruována v tematické analýze. Předmětem tohoto analytického kroku je rekonstrukce formy a struktury vyprávěného životního příběhu, tedy způsobu, jakým je časově a tematicky rozhovor uspořádaný. Cílem je zjistit jaké mechanismy řídí výběr, organizaci a časové a tematické propojení textových segmentů. Při rekonstrukci minulosti (historie života) prezentované v současnosti (vypravováním o životě) je třeba mít na mysli, že prezentace minulosti se utváří vyprávěním v přítomnosti, čímž může být značně ovlivněna. Tematická oblast životního příběhu je proto tvořena současnou perspektivou narátora. Při přípravě analýzy je text rozhovoru nejprve postupně shrnut ve formě seznamu samostatných jednotek, které jsou rozděleny dle následujících kritérií:

- Změny ve stylu prezentace, jako argumentace, popis nebo vyprávění
- Tematické posuny (Rosenthal, 1993, s. 4), (Rosenthal, 2006, s. 7).

Podle teorie vyprávění Fritze Schütze (1976, citace dle Rosenthal, 1993, s. 8) se v rámci vyprávění narátoři vyjadřují o minulých zkušenostech, zatímto pokud o něčem argumentují, předpokládá se, že se jedná o současný pohled. V této fázi se interpretuje povaha a funkce rozhovoru, nikoli samotné životní zkušenosti (Rosenthal, 1993, s. 8–9).

3. Rekonstrukce historie života

Třetí krok analýzy představuje rekonstrukci životní historie. V souvislosti s analýzou a interpretací biografických údajů se musíme znovu ptát na význam minulých zkušeností (Rosenthal, 2006, str 10).

4. Mikroanalýza jednotlivých segmentů textu

V této části analýzy jsou všechny hypotézy, koncepty a hodnocení životního příběhu – vyvinuté v předcházejících krocích. Segmenty jsou analyzovány postupně, aniž bychom je posuzovali v celkovém kontextu rozhovoru (Rosenthal, 1993, s. 7–8).

5. Kontrastní srovnání historie života a příběhu o životě

Tento poslední analytický krok poskytuje nahlédnutí do mechanismů výběru zkušeností pro životní příběh, jakým způsobem jsou prezentované rozdíly mezi minulostí a současností, obecné poznatky o časových rozdílech žité a vyprávěné minulosti (Rosenthal, 1993, s. 8).

Cílem analýzy je na jedné straně rekonstrukce životního příběhu, tj. prožité historie života a na druhé straně rekonstrukce vyprávěného příběhu o životě. Obojí – žitá i vyprávěná minulost jsou nepřetržitě dialekticky propojeny a produkují se navzájem. To je důvod, proč je výzkumník nucen rekonstruovat obě úrovně, bez ohledu na to, jaká je primárním zájmem. Na základě analýzy narativního rozhovoru je následně sepsán životní příběh dotazovaného s ohledem na vnitřní faktory, které byly v jeho životě rozhodující. Veškeré zjištěné výsledky výzkumu jsou poté sepsány ve zhodnocení výsledků a v závěru práce. Celé narativní rozhovory a jejich přepisy se nachází v archivu autorky práce. Vzhledem k etice výzkumu byla jména informátorů anonymizována v souladu s *Etickým kodexem České asociace pro sociální antropologii*. Narátoři sdíleli mnoho osobních informací, proto je žádoucí, aby jejich identita zůstala skryta. Tato práce respektuje zákon č. 101/2000 Sb., O ochraně osobních údajů.

2.3 Průběh a reflexe terénního výzkumu

V rámci terénního výzkumu bylo jako primární zdroj dat využito narativních interview. K prohloubení poznatků dané problematiky byl výzkum podpořen nezúčastněným pozorováním. Rozhovory obsahují vždy směs toho, co je, a toho, co si o tom informátor myslí. Pozorování je oproti tomu snahou zjistit, co se skutečně děje. Při nezúčastněném pozorování se výzkumník ani na kratší čas nestává součástí pozorovaného prostředí. Jeho postavení vůči pozorovanému objektu je neutrální a on je neponořen do zkoumaného prostředí (Zich, 2004).

Dalo by se říci, že sociolog je sociálním cizincem, tak jako ho popisuje Alfred Schutz ve své studii *Stranger*. Sociolog je nezaujatým pozorovatelem a jako takový nemá znalosti, kterými disponují jen skuteční členové společnosti. I v tom se podobá cizinci. Nepřítomnost společné minulosti je důležitý koncept pro pochopení „těch druhých“. Pro novou skupinu se nový příchozí stává „mužem bez minulosti“. Cizinec začíná

v interpretaci nové skupiny dle svého obvyklého myšlení, ale jím dříve osvojené vzorce myšlení jsou ve skupině, ke které se hodlá přiblížit, neplatné. Cizinec se teoreticky může na vstup do nové kultury připravit. Může si o této kultuře přečíst ze spousty zdrojů, znát její historii, rozumět její politice ale tyto informace nejsou dostatečné. Novými a tedy neosvojenými kulturními vzorci se pro něj stává prostředí (Disman, 2009, s. 324–327).

Badatelka byla také cizincem. V rámci terénního výzkumu se snažila proniknout do kultury, která nebyla její vlastní. Na pražském Hlavním nádraží se často účastnila dobrovolnických aktivit³, ale nikdy se nestala součástí zkoumané skupiny, vždy byla jejím pozorovatelem. Zároveň pokud s ní někdo ze zkoumané skupiny osob bez domova začal komunikovat, vystupovala zjevně, tedy jako výzkumník. V tomto případě se jedná o neutajené pozorování. Dalším hlediskem je výzkumníkovo pozorování v terénu, v reálné situaci (oproti nepřímému, které zpracovává sekundární informace) (Zich, 2004). Při pozorování nejde jen o vizuální, ale často i o sluchové, čichové a pocity vjemy. Po celou dobu výzkumu byl veden terénní deník, do kterého byly zaznamenávány důležité informace.

V rámci týdne diverzity, pořádaného pod záštitou Univerzity Karlovy, výzkumnice získala nové informace díky programu *Bezdomovci a město*. Jednalo se o výstavu *HoBohemia*, což je výzkumný projekt Sociologického ústavu Akademie věd České republiky. Cílem projektu je popsat časo-prostorovou dynamiku bezdomovectví v prostředí měst Prahy a Plzně. Na výstavu navazovala prohlídka s výkladem od sociálního antropologa Petra Vašáta. Zaměřovala se na místa, která jsou z určitých důvodů důležitá pro osoby bez domova. Právě zmíněný prostor Hlavního nádraží je typickým místem, kde se tyto osoby koncentrují. Výklad objasnil, že jedním z důvodů koncentrace bezdomovců je blízkost dvou charitativních institucí, zároveň je zde situován park. Pro osoby s domovem je běžné, že se pohybují převážně doma, nebo v zaměstnání. Bezdomovci obvykle ani jedno z těchto míst nemají a proto si svá místa reinterpretovali. Jedním z důležitých míst jsou parky, jedná se o místo odpočinku, zároveň se zde pohybuje velké množství dalších lidí a jedincům v tísně se může podařit získat od nich finanční prostředky,

³ Výzkumnice navázala spolupráci s organizací Prag Ulic, kde získala informace a zkušenosti od pracovníků, kteří s lidmi bez domova aktivně pracují a zároveň se zapojila jako dobrovolnice – opakovaně se účastnila aktivity rozdávání potravin. Organizace ji uskutečňuje každý pátek odpoledne, kdy dobrovolníci přijdou do nejmenované firmy pro potraviny, zbylé z firemního bifé. Různé potraviny zabalí a následně je rozdávají na Hlavním nádraží v Praze. V rámci této aktivity bylo možné komunikovat se spoustou osob bez domova a získat tak kontakty na potenciální informátory.

případně doufat, že zde ostatní něco zapomenou. Proto je park jedno z hlavních míst v rámci mobility osob bez domova, zároveň je jakýmsi bojištěm – jsou zde viditelné represe. Druhým důležitým místem jsou pro bezdomovce dopravní uzly. Kromě toho, že je zde velké množství osob a opět potenciál k žebrotě, může je sem převážně v zimě navnadit také teplo. Dopravní uzly mají dokonce dvě roviny, jednou je již zmíněný možný zisk a částečná anonymita, to je rovina taktická. Druhá rovina se týká hlediska trávení času, který rychleji plyne na rušných místech, které navozují jakési pocity aktivity. Vše výše popsané představuje aspekty, proč se osoby bez domova na podobných místech zdržují (terénní deník, 10.4.2017, Hlavní nádraží).

Získávání narátorů pro daný projekt nebylo snadné. Životní příběhy osob, které mají zkušenosti s bezdomovectvím jsou nepřehledné. Tito jedinci často disponují negativními zkušenostmi, prošli si, nebo stále procházejí velmi těžkým obdobím, a nejsou často ochotni svěřovat se s informacemi osobní povahy osobě outgroup. Z toho důvodu byly žádosti o rozhovor často odmítány. Kromě toho, že se jedná o citlivé téma, zde hrály roli také povahové vlastnosti dotazovaného, rozhovor odmítali především ti, kteří se považovali za introvertní typy. Dotazování, kteří na rozhovor přistoupili měli často problém konstruovat delší narace a bylo proto nutné přejít na polostrukturovaný rozhovor, během něhož však byla vyvíjena snaha podporovat informátory ve vyprávění. Na narátory nebylo při rozhovorech nijak naléháno, badatelka se snažila zjistit co nejvíce, ale nikdy ne na úkor etiky. Několikrát pocítila zklamání, když jedinec souhlasil s rozhovorem, ale na následnou schůzku nepřišel, nebo poskytl své telefonní číslo, ale nebylo možné se na něj dovolat. Bylo proto zapotřebí mnoho času, úsilí a trpělivosti narátory získat. Zároveň se ale nelze dopouštět generalizace, práce s některými dotazovanými byla složitá, na druhou stranu v některých případech rozhovor probíhal bez větších komplikací.

Během terénního výzkumu byly provedeny rozhovory s osmi narátory. Kritériem pro jejich výběr byla zkušenost bezdomovectvím – nebylo podstatné, zda zjevnou, nebo skrytou. Dále přicházeli v úvahu i lidé, kteří se ocitli v tíživé situaci, která k bezdomovectví mohla vést. Takovéto osoby se dle typologie bezdomovectví označují za potencionální bezdomovce (Hradecká, 1996, s. 41). Narátory byli získáváni různými způsoby. Několik osob bylo osloveno na ulici během terénního výzkumu, se dvěma byl kontakt navázán prostřednictvím organizace Prag Ulic. Další osoby byly získány skrze jednoho z informátorů, který se stal „gatekeeperem“. Všechny rozhovory proběhly na území Prahy v průběhu roku 2017. Snahou bylo vést rozhovory v informátorům

přirozeném prostředí, tedy nejčastěji venku na veřejných místech, většinou v parcích. Pokud bylo deštivé počasí, aktéři rozhovoru se přesunuli do knihovny, případně našli klidné místo v nákupním centru, nebo pozvala badatelka informátora na kávu do restaurace.

Všichni informátoři jsou muži ve věku od 55 let do 74 let, vzorek je tedy genderově nevyrovnaný a tato studie tak nabízí jen mužský. Dva z nich dosáhli vysokoškolského vzdělání, tři středoškolského s maturitou, jeden střední odborné učiliště s výučním listem a poslední pouze základní vzdělání. Nutno podotknout, že v této práci, ani obecně v kvalitativním výzkumuže vzorek nelze považovat za reprezentativní.

3 Literární rešerše

Tato kapitola se zaměřuje na doposud vydané publikace, které se věnují tématu bezdomovectví z pohledu různých vědních disciplín. V českém prostředí se fenoménem bezdomovectví zabývá celá řada autorů. Za jednoho z nejvýznamnějších odborníků na problematiku chudoby a bezdomovectví je považován Ilja Hradecký. Je zakladatelem sdružení Naděje, poskytující sociální služby, a velkou měrou se zasloužil o rozvoj sociálních a zdravotně sociálních služeb v České republice. Společně se svou ženou Vlastimilou jsou autoři knihy *Bezdomovství – extrémní vyloučení* (1996), ve které se věnují faktorům vyvolávajícím společenské vyloučení a jejich projevům a nastiňují základy účinné prevence a resocializace. Hradecký společně se svými kolegy vydal také příručku *Definice a typologie bezdomovství* (2007), která vymezuje tento jev a podrobně se věnuje jeho formám.

Velkým přínosem je dílo od českého sociologa Jana Kellera *Posvícení bezdomovců: úvod do sociologie domova* (2013), ve kterém pomocí konceptu bezdomovectví rozebírá řadu jevů, které spolu zdánlivě na první pohled příliš nesouvisí. Vyjadřuje se ke ztrátě domova, zániku tradičních komunit, sociálnímu vyloučení postihující střední třídy.

Komplexní pohled na fenomén bezdomovectví, opírající se o poznatky získané na základě práce s lidmi bez domova přináší Táňa Průdková a Přemysl Novotný v publikaci *Bezdomovectví* (2008). Dvojice autorů definuje pojem bezdomovectví, odkrývá jeho možné příčiny a těžkosti, absenci legislativy v ČR a sociální práci a způsoby pomoci. Na závěr uvádí také několik životních příběhů – kazuistik konkrétních lidí, kteří ztratili domov.

Dále je to také publikace *Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb* (2012) od kolektivu autorů. Bezdomovectví chápe jako souhrn patologických jevů, tedy nezaměstnanosti, závislosti, psychických poruch, rozpadu rodiny atd.

4 Teoretická část

Následující kapitola diskutuje teoretické poznatky, které jsou relevantní z hlediska studia bezdomovectví. Postupuje od jeho definice, přes historický kontext, formy bezdomovectví, diskusi faktorů, které na fenomén působí, po vysvětlení chudoby a sociálního vyloučení. Také se zabývá pojmem identity, stereotypizací a stigmatizací.

4.1 Bezdomovectví

Logickým začátkem této kapitoly je definice toho, o čem bude dále pojednáno, tedy termínu *bezdomovec*. Když se budeme tímto slovem zabývat etimologicky, rozdělíme ho na slova *bez* (poukazující na absenci něčeho) a *domov* (útočiště, ke kterému chováme silný vztah). V mnoha dalších cizích jazycích najdeme podobný ekvivalent, například v anglickém jazyce *homeless* (domov, bez) nebo v německém jazyce *Obdachlose* (přístřeší, ztráta) (Marek, 2012, s. 13). Ve skutečnosti ale obecně přijatelná definice bezdomovectví, jež by umožnila zjišťovat jeho rozsah, identifikovala příčiny a možné důsledky, stejně jako jeho souvislost s vývojem současných společností, chybí. Z toho vyplývá celá řada problémů jak pro sociální práci, která se zabývá přímo prací s bezdomovci, tak pro veřejné a sociální politiky, které vytváří rámec a podmínky pro realizaci opatření ve prospěch této skupiny. Otázkou je, zda je možné dlouhodobě využitelnou definici bezdomovectví vůbec vytvořit, neboť bude zahrnovat pouze jakousi část sociální reality a bude nutné ji nadále rozšiřovat a upravovat (Barták, 2011, s. 30–31). I přes tuto skutečnost jsou dále uvedeny definice pojmu bezdomovec a bezdomovectví tak, jak se o ně snaží současná odborná literatura.

Táňa Průdková a Přemysl Novotný (2008, s. 10) definují bezdomovce jako jedince, kterého z různých důvodů postihlo společenské vyloučení a ztráta bydlení, nebo který je touto ztrátou ohrožen. Vlastimila a Ilja Hradečtí (1996, s. 46) doplňují, že absence domova nemusí nutně znamenat ztrátu bydlení. Více o významu domova a jeho vzniku bude pojednáno v další kapitole. Nejedná se jen o chybějící přístřeší, pro většinu odborníků je bezdomovectví komplexním fenoménem. Jedná se o společenský jev, kterému předchází jednání a procesy vedoucí ke ztrátě zázemí, životních jistot a ke společenskému vyloučení (Průdková, Novotný, 2008, s. 11), Chronické bezdomovectví lze pak chápat jako syndrom komplexního sociálního selhání jednotlivce, projevující se neschopností akceptovat a

zvládat běžné společenské požadavky. Obvykle bývá spojeno s mnoha dílčími problémy, které souvisí s kumulací subjektivně těžko zvládnutelných zátěží (Vágnerová a kol. 2013, s. 9).

4.1.1 Domov

Při výzkumu tématu bezdomovectví, je nutností vystihnout podstatu domova a jeho pojetí. Domov má pro jedince mnohem větší význam než jen přístřeší. Je spojován se sociálním zázemím, tedy s rodinou a je místem kam se lze vždy vrátit, je jakousi jistotou. Máme ho spojení s určitým stereotypem⁴, který dodává člověku řád a bezpečí (Průdková, 2008, s. 10). Na domov lze nahlížet jako na obývané teritorium, které umožňuje člověku uspokojovat trojici důležitých potřeb. Na prvním místě poskytuje domov nepochybně bezpečí. Každý potřebuje mít důvěrně známé místo v němž se cítí jistě, přirozeně a útulně. Kromě klidu a bezpečí představuje domov také vydatný zdroj stimulace. Doma se vyrovnáváme s podněty, které by pro nás byly jen těžko stravitelné. Domov pomáhá řešit také problém s vlastní identitou, bývá vždy něčím trvalejším a dlouhodobějším než jeho obyvatel. Ten, kdo se někde cítí doma, má možnost se identifikovat s něčím, co ho spojuje s lidmi, kteří tu byli před ním. Může také myslet na ty, co tu budou jednou doma po něm. Nejistota cizího prostředí je pro většinu lidí únosná právě proto, že je vyvážena možností návratu domů, zatímco bezdomovec se nemá kam vracet. Jeho každodenním pocitem je všudypřítomná nejistota a pocit permanentního ohrožení. Kdo nemá domov, mívá se s podněty. Nemá si je kam odnést a v klidu rozebrat, proto bezdomovectví znamená kromě strachu v nejistém světě paradoxně také všudypřítomnou nudu. Čím méně jsou uspokojeny základní potřeby bezdomovců, tím nevšimavější jsou k okolním podnětům (Keller, 2013, s. 15–16).

4.1.1.1 Komunita jako pravzor domova

Ve své ideální podobě dokáže plnit všechny funkce domova komunita. Evokuje vzájemnost, spolupráci, prostorovou i lidskou blízkost a tím podporuje pocit jistoty a bezpečí. Současně představuje prostor nabitý podněty, stimuluje osobnostní růst a je

⁴ Pojmu stereotyp se věnuje samostatná kapitola *Stereotypy* v teoretické části této diplomové práce.

zdrojem zážitků, které si každý odnáší z kontaktů s druhými, sobě blízkými lidmi. Je i zaručeným zdrojem budování a udržování osobnostní identity. Poskytuje pocit příslušnosti a náležitosti ke skupině, ve které má jedinec své místo. Tím vším komunita ve svém idealizovaném provedení naplňuje všechny funkce plnohodnotného domova (Keller, 2013, s. 24). Fungování moderní společnosti a rostoucí individualismus jejích členů vytváří prostředí vyloženě nepříznivé pospolitostnímu životu. Přitom tuto představu o ideálním lidském soužití nalezneme již v úvahách, které se zrodily v souvislosti s přechodem z tradiční k moderní společnosti⁵ (Keller, 2013, s. 25).

4.1.2 Historie bezdomovectví

Tato kapitola se zabývá historií bezdomovectví. V podkapitole se věnujeme zániku tradiční komunity a přechodu společnosti k modernímu pojetí. Dále je pojednáno o změně společnosti a z ní vycházejících tendencích, které participují na vzniku bezdomovectví. První bezdomovectví, o němž se zmiňuje odborná literatura, bylo trestem vyloučení z komunity, tedy zavržení člověka poté, co nějak porušil stanovy a tím ohrozil svou skupinu. Na jedince se nahlíželo jako na viníka, který si zaslouží trest za své vlastní činy. Tento náhled na vyloučení se nezměnil dodnes – společnost nahlíží na sociálně vyloučené jako na nepřizpůsobivé, kteří si za svou situaci mohou sami. Jen povaha osobní viny se v čase proměňuje (Jeřábek, 2014).

4.1.2.1 Tradiční vs. moderní komunita

Tradiční komunita byla prostorově jednoznačně vymezenou sociální jednotkou, její členové byli schopni upokojuvat naprostou většinu svých potřeb vlastními zdroji, byli tedy jen minimálně závislí na okolním sociálním prostředí. Tradiční komunity držela pohromadě skutečnost, že lidé žijící na určitém území neměli možnost zajišťovat svoji obživu a obranu jinak, než společnými silami. Z této nezbytnosti plynuly všechny ostatní

⁵ Dichotomii *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* zavedl do sociologie Ferdinand Tönnies jako označení dvou typů společenských vazeb – do českého jazyka překládaných jako pospolitost a společnost. *Gemeinschaft* – V rámci pospolitosti spolu jedinci udržují pevné osobní vazby a sledují společné zájmy. Všichni jsou vedeni přirozenou, neboli organickou vůlí, kterou Tönnies nazval *Wesenwille*. Tato vůle odráží jedincovu duši a plyne z jeho citů, člověk ji není schopen racionálně ovlivnit. *Gesellschaft* – Jedinci ve společnosti mezi sebou nemají pevné vazby, každý sleduje své vlastní zájmy a jedná dle nich, tak aby docílil svého kalkulu. Tyto úvahy jsou výsledkem arbitrální vůle, neboli *Willkür*, později zvané *Kürwille* (Petrušek, 1996 s. 338–339).

znaky komunit včetně základního hodnotového konsenzu, který byl pro jejich členy závazný (Keller, 2013, s. 29).

Keller (2013, s. 2930) se domnívá, že existuje základní shoda v tom, co vedlo k rozbití tradičních komunit. Svou politickou nezávislost začaly ztrácet již v podmínkách předmoderních v důsledku mocenské centralizace probíhající v režii moderních států či jejich předchůdců. Dále přicházely o svou hospodářskou soběstačnost kvůli generalizaci trhu. Postupně se měnily v lokality plnící specializované funkce v rámci větších hospodářských a politických celků. Vlivem rozvoje dopravy a komunikace ztrácely také svou místní základnu a měnily se v prostorově rozptýlená společenství podobně smýšlejících jedinců. Přerušilo se spojení mezi prostorovou blízkostí a hodnotovou spřízněností. Vzdálenost přestávala být překážkou sociálních styků, zatímco prostorová blízkost přestávala vynucovat navazování sociálních kontaktů. Komunity tak postupně pozbývaly svou mocenskou suverenitu, sociální univerzálnost a hospodářskou soběstačnost, nakonec i lokální základ. Vlivem všech těchto procesů ztrácely základní vlastnosti tradičních komunit. Tyto změny komunit lze vysvětlit společným působením dvou základních tlaků: ekonomických a politických.

Z hlediska ekonomického byly komunity rozbity proto, aby mohly být jejich lidské zdroje využity efektivněji. Jak konstatuje Zygmunt Bauman (2001, s. 27), válka vedená proti komunitě měla údajně osvobodit individua z nehybné venkovské masy. Byla však nutná pro jejich přeměnu v pracující dělnickou masu. Z hlediska sociálně-politického komunity zanikají, neboť jejich členové mohou postupem času přežít docela dobře i bez nich. Komunita byla jedincům nahrazena sociálním státem. Především jde o to, že tržní ekonomika potřebovala mobilnější a formálně svobodnější jednotlivce, nevázané na určitý prostor. Teprve rozbití komunit umožnilo, aby pracovní síla mohla být plně k dispozici tlakům trhu. Bez komunit se bylo možno obejít teprve tehdy, kdy lidé získali možnost být zajištěni v kritických životních situacích za pomoci jiných, vzdálenějších a anonymnějších mechanismů. Komunitní spolupráce a soudržnost z tohoto hlediska přestaly vypadat jako něco přirozeného (Keller, 2013, s. 30–31).

Komunita tedy nepřežila, neboť byla málo produktivní. Výrazně produktivnější tržní společnost vytvořila pro jednotlivce osvobozených od jejich komunit nové mechanismy ochrany a zajištění, takže komunitu v její tradiční podobě přestali potřebovat. Původní širší sociální domov tak byl rozbit, aniž by svým dřívějším obyvatelům nějak výrazně chyběl. Problém nastává v okamžiku, kdy moderní společnost dospívá do bodu,

kdy si při rostoucí produktivitě vystačí se stále menším počtem lidí. Zároveň paradoxně dospěla i do bodu, kdy na zajištění rostoucího podílu populace nemůže, či spíše nehodlá uvolňovat dostatek zdrojů. Důsledkem průmyslové revoluce a kvapným rozvojem měst se tedy objevuje dnešní forma bezdomovectví (Keller, 2013, s. 31).

Jak uvádí Marek (2012, s. 54–55) po roce 1948 nastává změna, veřejná chudoba se stává tabu, komunistický režim popíral byť jen její existenci, přestože lidé bez domova existovali. Režim nařizoval, že každý občan se musí zdržovat v místě svého trvalého bydliště, zaručoval právo na práci a zároveň se práce stala povinností. Pokud jedinec nebyl schopen žít tímto životem, musel se skrývat, jinak zakusil represivní opatření. Občan, který odmítal pracovat, byl potrestán vězením podle trestního zákona za trestný čin příživnictví. Tak byla vytvářena umělá zaměstnanost a zřizovány podnikové ubytovny, kde bydleli lidé bez rodinného zázemí. Osoby trpící handicapem, byly umístěny do pečovatelských ústavů. Počátkem devadesátých let 20. století postihlo bezdomovectví osoby, které byly v minulém režimu formálně zaměstnané, ale nikdy skutečně nepracovaly, také uměle zaměstnané, které by se jinak nemohly uchytit na konkurenčním trhu práce, jedince propuštěné z velkých stavebních firem a jejich ubytoven, osoby propuštěné z vězení v důsledku prezidentské amnestie Václava Havla⁶ a hendikepované propuštěné z psychiatrických ústavů. Po roce 1989 dochází k rapidnímu nárůstu bezdomovectví (Pavelková, 2010, s. 149). Jedni ho vidí jako negativní důsledek kapitalismu, jelikož kapitalismus neklade tak velký důraz na sociální otázky (Le Rouzic, 1991), druzí jeho nárůst definují jako dědictví reálného socialismu a bezdomovectví se dle nich pouze dostalo do zjevné formy (Janebová, 1999). Trh s bydlením se přestal řídit sociálními principy, došlo ke komercializaci trhu s byty a k deregulaci nájemného. Transformace měla za následek zvýšení nezaměstnanosti a došlo k diskriminaci některých menšin na trhu práce.

⁶ Amnestie Václava Havla – jeden z prvních kroků, které učinil jako nově zvolený prezident Československé republiky 1.1.1990. Části odsouzených se tresty zkrátily, velká část se dostala na svobodu, nevztahovala se ale na pachatele vražd, znásilnění a zneužití pravomoci. Věznice tehdy opustilo přes 23 tisíc osob z tehdejších 31 tisíc vězňů. Tento krok vzbudil rozporuplné reakce a byl ještě dlouho kritizován. Prezident odůvodňoval rozsah amnestie porušováním práva policejními i justičními orgány předlistopadového režimu. Nehledě na úhel pohledu, zda byla amnestie dobrým či špatným krokem, je nesporné, že mnozí amnestovaní neměli kam jít (ČT, 2010).

4.1.3 Typologie bezdomovectví

Hradečtí (1996, s. 36) dělí bezdomovskou populaci do tří skupin: zjevného, skrytého a potenciálního bezdomovectví. Tato typologie je výsledkem vztahu bezdomovců k veřejnému prostoru, v němž se prezentují viditelné znaky bezdomovectví. Nejnápadnější a na první pohled rozpoznatelní jsou zjevní bezdomovci. Jedná se o osoby žijící na ulicích, na nádražích, v parcích, patří sem ti, kteří vyhledávají ubytování v noclehárnách a azylových domech. Zjevní bezdomovci tvoří pouze malou podskupinu bezdomovců, ale kvůli jejich nápadnosti jsou nejintenzivněji vnímáni okolní společností, ve které vzbuzují odpor, strach nebo lítost. Na základě těchto setkání si veřejnost vytváří mylnou představu o bezdomovectví a celý tento závažný jev se zjednodušuje (Hradecká, 1996, s. 36). O stereotypizaci bezdomovectví bude pojednáno v následujících kapitolách

Skrytí bezdomovci jsou ti, kteří jako bezdomovci žijí, ale nejsou na první pohled rozpoznatelní, tají svůj způsob života, dbají o svůj vzhled a mají čistý oděv. Tyto putující osoby, často měnící svá dočasná útočiště, neustále hledají další možnosti ubytování – nepřijatelná bydlení ve squatech, sklepích, domech určených k demolici, ve starých automobilech, kontejnerech, výměnících, nebo stanech. Teprve při velké nepřízni počasí se uchylují k prosbám o pomoc a ubytování v azylových domech, ale po krátké době opět odcházejí. Jejich přesné počty nejsou známy, lze se však domnívat, že skrytí bezdomovci tvoří mnohem větší skupinu než zjevní bezdomovci (Hradecká, 1996, s. 40).

Potenciální bezdomovci jsou lidé bezdomovectvím ohrožení. Obvykle mívají zaměstnání i střechu nad hlavou, ale jejich bydlení je nejisté. Podstatnou skupinu tvoří mladí lidé, kteří prošli ústavní výchovou a nemají možnost vrátit se do rodiny, lidé propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, z psychiatrických léčeben, z migračních a exilních ústavů. Případné bezdomovectví hrozí také lidem nezaměstnaným, rozvedeným, pracujícím jen příležitostně nebo nelegálně, závislým na návykových látkách, nebo patologickým hráčům. U mužů převažuje zjevné bezdomovectví, u žen se setkáváme spíše s jeho skrytou podobou (Hradecká, 1996, s. 41).

Evropská federace národních organizací pracujících s bezdomovci FEANTSA vypracovala relativně rozsáhlou typologii bezdomovectví zvanou ETHOS (European Typology of Homelessness and housing exclusion). Tato typologie je každoročně doplňována a upřesňována, čímž je částečně řešen problém aktuálnosti vzhledem ke společenskému vývoji. Dle organizace FEANTSA je slovo bezdomovec: „označení pro heterogenní populační skupinu zahrnující viditelné bezdomovce, tj. osoby, které spí

venku, tzv. *rooflessness*, osoby, které v důsledku nemožnosti zajistit si jiné bydlení žijí v ubytovacích kapacitách pro bezdomovce, tzv. *houselessness*, ale také osoby, jejichž bydlení je nejisté, tzv. *people living in insecure housing* a také osoby, které žijí v podmínkách, které neodpovídají minimálním standardům bydlení v daném kulturním a sociálním prostředí, tzv. *people living in inadequate accomodation*. Jako bezdomovci jsou označováni také ti, kteří žijí ve *squatech*, obývají karavany nebo obytné lodě.“ V rámci typologie ETHOS bylo vypracováno třináct národních subkategorií pro ČR, zohledňujících různé životní situace týkající se sociálního vyloučení v oblasti bydlení. Které skupiny jsou v našich podmínkách zahrnuty, je uvedeno v následující tabulce (Barták, 2011, s. 31).

Tabulka 1: Typologie ETHOS v podmínkách ČR

Kategorie	Skupina
<i>Bez střechy</i>	osoby přežívající venku
	osoby v noclehárnách
<i>Bez bytu</i>	osoby v ubytovnách pro bezdomovce
	osoby v pobytových zařízeních pro ženy
	osoby v ubytovnách pro migranty
	osoby před opuštěním instituce
	uživatelé dlouhodobé podpory (azylové domy)
<i>Nejisté bydlení</i>	osoby žijící v nejistém bydlení
	osoby ohrožené vystěhováním
	osoby ohrožené domácím násilím
<i>Nevyhovující bydlení</i>	osoby žijící v provizorních a neobvyklých stavbách
	osoby žijící v nevhodném bydlení
	osoby žijící v přelidněném bytě

Zdroj: Barták, 2011, s. 32

Kromě výše zmíněných typologií dle vnímání bezdomovců veřejností a aktuální životní situace existuje ještě další, například dle doby trvání bezdomovectví: krátkodobé – střednědobé – dlouhodobé – epizodické – vícegenerační. Ačkoli je k dispozici řada definic a typologií bezdomovectví, předpokládá se, že tyto definice nebudou mít trvalou platnost. Dynamika společenského vývoje s velkou pravděpodobností do budoucna změní naše nahlížení na tento fenomén (Barták, 2011, s. 35).

4.1.4 Příčiny bezdomovectví

Znalost příčin bezdomovectví je základním předpokladem všech snah o řešení tohoto problému, neboť samotné odstraňování následků bezdomovectví je značně neefektivní. Ze životních příběhů většiny lidí bez domova vyplývá, že ztráta domova je výsledkem spolupůsobení řady vnějších a vnitřních faktorů, tedy objektivních (strukturálních) a subjektivních faktorů (Marek, 2012, s. 17). Objektivní příčiny bezdomovectví jsou přisouzeny systémové chybě a bezdomovec je její obětí. Jsou ovlivněny sociální politikou státu, sociálním zákonodárstvím apod. Faktory objektivního charakteru mohou působit například na dodržování lidských práv, respektování zásady rovných příležitostí pro všechny, na vzdělanost a kvalifikaci. Snahou státu je tyto faktory rovněž redukovat, tedy snižovat míru nezaměstnanosti, chudobu, nedostatečné zabezpečení ve stáří a v nemoci, finanční nedostupnost bydlení, diskriminaci příslušníků etnických minorit (Průdková, 2008, s. 15). V rámci strukturálních příčin se ve Vládě České republiky aktuálně řeší zákon o sociálním bydlení, protože právě nedostatek bytů a nákladnost podnájmu je považována za velký problém, který zmiňuje hned několik autorů.

Faktory subjektivní jsou ovlivněny jednotlivci, rodinami, společenskými skupinami, jejich schopnostmi, rysy, temperamentem, charakterem, věkem a dalším. Lze je upořádat do čtyř kategorií na faktory:

- materiální – ztráta bydlení, ztráta zaměstnání, nedostatečné příjmy, zadluženost, úmrtí partnera nebo rodičů (týká se zejména bezdomovectví mladých lidí a seniorů),
- vztahové – rodinné nebo manželské problémy, porušené vztahy mezi partnery nebo rodiči a dětmi, rozvod manželů, diskriminace ženy, násilí v rodině, sexuální zneužívání,
- osobní – mentální retardace, duševní či tělesná choroba, invalidita, osamělost, stáří, alkoholismus a další závislosti,
- institucionální – propuštění z ústavu, z vězení, z léčeben, opuštění dětského domova (Hradecká, 1996, s. 43–44).

V současné době se vychází z multifaktorového pojetí bezdomovectví, kdy je na tento jev nahlíženo jako na kombinaci strukturálních a individuálních příčin (Marek, 2012, s. 18). Můžeme konstatovat, že existují odlišné příčiny vzniku bezdomovectví u žen a mužů. U mužů se jedná zejména o faktory materiální a osobní. Naopak u žen se můžeme setkat spíše se vztahovými faktory. K nejčastějším příčinám bezdomovectví žen patří

odchod od partnera, vystěhování z bytu, psychické onemocnění. Ženy více než muži usilují o udržení bydlení (mnohdy přes násilí ze strany partnera). Domov opouštějí většinou až v případech, kdy je ohrožen jejich život, případně život dětí (Hradecká, 1996, s. 44–45).

4.1.4.1 Rizikové faktory

Barták (2004, s. 26.) uvádí rizikové faktory, které jsou spjaty s bezdomovectvím. Ne každý, kdo se kdy ocitl v následujících situacích, se musí stát bezdomovcem, ale tyto faktory k tomu mohou výraznou měrou přispět, zvláště pokud se navzájem kombinují. Existují dva rizikové faktory, které potenciálně spojují všechny osoby bez domova. Jsou jimi chudoba a nezaměstnanost, dalšími jsou:

- sexuální a psychické zneužívání v dětství nebo dospívání,
- rodinné konflikty a rozvraty,
- delikventní chování či zkušenost s vězením,
- předchozí služba u armády,
- nedostatek sociálně podpůrných lidí,
- dluhy, nezaplacené nájemné nebo hypotéky,
- nehody v sousedství,
- zneužívání drog a alkoholu,
- vyloučení ze školy a nedostatek kvalifikace,
- problémy s duševním zdravím,
- špatné psychické zdraví.

Tyto faktory mohou být příčinami ocitnutí se na ulici, a naopak může bezdomovectví tyto situace evokovat.

4.1.4.2 Spouštěcí mechanismy

Spouštěcí mechanismy jsou události, které představují „bezprostřední“ příčinu bezdomovství. Jedná se o jakési „krizové body“, jenž mohou odstartovat bezdomovectví a ztrátu přístřeší:

- odchod z domu rodičů po hádce,
- manželský nebo partnerský kolaps,
- ovdovění,

- opuštění institucionální péče,
- opuštění vězení,
- náhle a značné zhoršení duševního zdraví nebo zvýšení užívání alkoholu a drog,
- finanční krize spojená s růstem dluhů (Barták, 2004, s. 26).

Podle Janebové (1999) má počátek bezdomovectví většinou dvě fáze. Samotné ztrátě domova předchází krize, obvykle s běžným průběhem. Tato krize může jedince vykolejit ze zajetých kolejí a on se přestane starat o své ekonomické záležitosti. Poté by každý měl mít dvě sociální záchranné sítě, které by mu měly zabránit v pádu na ulici. První je síť osobních sociálních kontaktů, jež si člověk vytváří kolem sebe, je to rodina, přátelé a známí, kteří mají jedince v případě krize podržet. Pokud má jedinec sociální síť chudou, nebo jej nepodrží, je tu síť sociálních služeb, jež by mu měla zajistit bydlení a státní podpora, aby neskončil na ulici. Pokud osoba nemá silnou síť sociálních kontaktů, či nesplňuje podmínky pro získání státní pomoci, skončí na ulici.

Ať už se člověk dostal na ulici z jakýchkoli důvodů, je zřejmé, že během tohoto času se objevují bariéry, jež mu později zabraňují začlenit se do běžného života společnosti. Je proto nezbytné poznat spíše aktuální stav jedince než jeho minulost, kterou nelze změnit. Často se stává, že lidé zůstávají na ulici z jiných důvodů, než z jakých se sem dostali. Není až tak podstatné, co se přesně stalo v době, kdy se osoba stala bezdomovcem, tedy hledat primární příčiny, významnější je zjistit proč na ulici zůstává, sekundární příčiny, nebo proč se na ulici vrací – terciální příčiny. Zatímco primární příčinou je sociální úpadek osobnosti, sekundární příčiny přináší spíše psychický úpadek osobnosti a ta ztrácí sílu se sebou něco dělat a z této situace se dostat (Marek, 2012, s. 18–19). Právě o těchto příčinách, k nimž se řadí i stigmatizace bude pojednáno ve druhé polovině teoretické části této práce.

4.1.5 Koncepty chudoby a sociálního vyloučení

Chudoba je obvykle uváděna jako jeden ze strukturálních faktorů bezdomovectví a bezdomovectví je považováno za nejzávažnější formu sociálního vyloučení. Následující kapitola tyto koncepty objasní.

4.1.5.1 Chudoba

Chudoba je jedním z mála faktorů, který je společný všem bezdomovcům. Osoby finančně zaopatřené totiž mají možnost se bezdomovectví vyhnout, přestože jsou vystaveny osobním krizím. Chudoba je stav, při kterém nejsou lidé schopni uspokojit své základní potřeby v dostatečné míře, v takové, kterou společnost uznává jako nezbytně nutnou (Průdková, 2008, s. 30). Barták (2004, s. 21) definuje chudobu jako multidimenzionální fenomén: *„Není pouze fenoménem ekonomickým, ale také sociálním a psychologickým. Nedostatek ekonomický a materiální souvisí s medostatkem životních šancí v podstatných oblastech lidského bytí, což vede k vylučování z aktivit v rámci ekonomického, společenského, politického a kulturního života.“* Zároveň uvádí, že je složité ji pochopit v celé její šíři: *„... není totiž pouze otázkou příjmu (minimálního příjmu, respektive životního minima), je také otázkou nedostatku v dalších podstatných dimenzích života jako je zdraví, vzdělání, postavení na trhu práce apod. Chudoba je také otázkou omezených šancí, které vyplývají z rámcových podmínek společnosti.“* Tento koncept chudoby je již bližší konceptu sociálního vyloučení, kterému se budeme dále věnovat. Z výše uvedené definice je patrné, že chudoba označuje nějaký nedostatek – ten může nabývat absolutní, relativní, objektivní nebo subjektivní povahy.

Absolutní chudoba představuje existenční minimum jednotlivce, rodin a dalších sociálních skupin. Za absolutně chudého je považován ten, kdo má k dispozici pouze prostředky (potravin, ošacení, přístřeší, zdravotnická péče), které jsou nutné k pouhému přežití. Jedinec žijící dlouhodobě v těchto podmínkách může v důsledku hladu nebo například neléčených onemocnění i zemřít. Relativní chudoba se měří na základě národních měřítek – v České republice je tímto měřítkem částka životního minima⁷ (Barták, 2004, s. 19). Při srovnání výše uvedených dvou typů chudoby je zřejmé, že v ČR je chudoba otázkou důstojného života, ale zpravidla ne otázkou fyzického přežití.

⁷Životní minimum je dle Ministerstva práce a sociálních věcí (2016): *„minimální společensky uznaná hranice peněžních příjmů k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb.“* Při zabývání se životní úrovní je důležitý také pojem existenční minimum, které je: *„minimální hranicí peněžních příjmů, která se považuje za nezbytnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb na úrovni umožňující přežití. Tento institut byl vedle životního minima zaveden z důvodu větší motivace pro dospělé osoby v hmotné nouzi.“* Obě minima jsou upravena zákonem č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu a platné částky jsou stanoveny nařízením vlády č. 409/2011 Sb., o zvýšení částek životního a existenčního minima. Výše existenčního minima pro jednotlivce je v roce 2017 v ČR 2200 Kč měsíčně, zatímco životní minimum činí 3410 Kč.

Subjektivně chudým člověkem je ten, kdo se tak cítí, zejména závisí na tom, s kým se srovnává. Objektivně chudým je jedinec, pokud jeho příjem nedosahuje státem stanovené hranice chudoby – v ČR je touto hranicí opět životní minimum, jako v případě relativní chudoby (Průdková, 2008, s. 31).

4.1.5.2 Sociální vyloučení

Již výše bylo o bezdomovectví zmíněno, že je považováno za nejzávažnější formu sociálního vyloučení, případně za extrémní vyloučení ze společnosti. Proto je podstatné tento pojem definovat. Původní úvahy týkající se sociálního vyloučení se objevovaly v tradičních teoriích sociální stratifikace v souvislosti se sociálními nerovnostmi, procesy a důsledky způsobu rozdělení moci ve společnosti. Sociálnímu vyloučení předcházelo tzv. uzavírání, které je definováno jako „*mechanismus nebo strategie, pomocí nichž jedna skupina ochraňuje svá privilegia a výhody tím, že uzavře jiným skupinám přístup ke zdrojům, k pozicím, odměnám a možnostem, a to na základě mocensky sankcionovaného prohlášení těchto skupin za nežádoucí nebo nevhodné*“. Koncepce sociálního uzavírání vznikla na základě inspirace Maxem Weberem a jeho pojetí třídní a stavovské struktury. Uzavíráním mínil obecný proces, kterým se skupina snaží udržet svou výlučnou, exkluzivní kontrolu nad vzácnými zdroji tím, že k nim omezuje přístup. Exkluze je jakousi nadstavbou, tedy specifickým mechanismem oddělení „vlastních“, tedy těch, kteří mají mít k vzácným zdrojům přístup od „cizích“, kteří k nim přístup mít nemají (Petrušek, 1996, s. 295).

Jak popisuje Jan Keller (2014, s. 10), samotný výraz „exkluze“ se ve francouzské sociologii ustálil koncem osmdesátých let a plně se využíval v letech devadesátých, tentokrát již v dnešním významu. Začalo se o něm mluvit v souvislosti s neúspěchem veřejných politik. Důraz je kladen na to, že sociální vyloučení znamená více než jen chudobu a překračuje „běžnou“ nerovnost. Jedná se o nerovnost natolik dalekosáhlou, že dotčeným přináší problém s jejich vlastní identitou. Tato nerovnost, zasahující a narušující kontakty se zbytkem společnosti, je tak intenzivní, že exkludovaní nejsou schopni hájit kolektivně své zájmy. Petr Mareš a Tomáš Sirovátka (2008, s. 273) v Sociologickém časopise zdůrazňují, že sociální exkluze je dnes chápána jako proces, který jedince zbavuje nejen práv, ale i povinností, jež se pojí s jeho příslušností ve společnosti. Poté se shodují s Kellerem v tom, že chudoba již není zdaleka považována za jedinou příčinu sociálního

vyloučení a hovoří o pluralizaci nerovností. Za sociálně vyloučené ze společnosti jsou považováni ti, kdo z důvodů, jež jsou mimo jejich kontrolu, nemohou participovat na normálních aktivitách svých spoluobčanů (chudoba je jen jednou z bariér participace a aktivního občanství). Ve všech definicích o sociálním vyloučení je v odborné literatuře zmíněna nemožnost participace. Mareš a Sirovátka (2008, s. 274–275) vyjmenovávají konkrétní dimenze exkluze:

- ekonomickou – dlouhodobá nezaměstnanost, nízký příjem,
- sociální – rozbití tradiční domácnosti, rozpady manželství, sociální izolace, bezdomovectví, kriminalita,
- politickou – upírání politických práv, neschopnost participace,
- komunitní – zdevastované prostředí a obydlí, nedostupnost služeb,
- individuální – fyzický nebo mentální handicap či nemoc, chybějící vzdělání a kvalifikace, ztráta sebevědomí a sebeúcty,
- skupinovou – koncentrace výše uvedených charakteristik vyloučení v určitých sociálních skupinách,
- prostorovou – koncentrace vyloučených osob a skupin na jistém území, nebo jako důsledek toho, že některé atributy území zvyšují riziko sociální exkluze jeho obyvatel (kriminalita, vysoká nezaměstnanost, chybějící infrastruktura a další).

Sociální vyloučení lze rozdělit na individuální, týká-li se proces vyloučení jedinců, které postihuje izolovaně, a skupinové, pokud jde o vyloučení celých početných skupin. V obou případech mají sice exkludovaní rozdílné reakce, týká se jich ale rozlišení, které vyjadřuje koexistenci dvou rozměrů exkluze. Kromě poruch v rovině zaměstnání (ztráta práce či její prekarizace)⁸ dochází k nesnázím ve vztazích. Rozlišujeme integraci, zranitelnost a desafilaci. Ideálně integrovaný je jedinec, který má stabilní práci a může se spoléhat na solidní vztahovou podporu ze strany druhých. Zranitelnost může znamenat nejistou práci, nebo křehké vztahy ke svému okolí, či dokonce obojí současně. Nejhorší formou je desafilace jež představuje absenci práce a sociální izolaci (Keller, 2014, s. 17). Na sociální vyloučení se lze podle Kellera (2014, s. 10–11) dívat z pohledu více rovin, zmiňme se konkrétně o antropologické. Antropologie zkoumá funkce exkludování, tedy způsoby jednání, jež jsou přítomny v každém druhu společnosti. Keller popisuje příklad

⁸ Podstatou prekarizace je zneplnohodnotnění pracovního poměru, například nahrazování plnohodnotných pracovních míst různými částečnými úvazky apod.

zkoumání rituálu obětování. Instrukce obětního beránka slouží jako způsob, jak upevňovat vnitřní soudržnost skupiny obětování těch, kdo jsou označováni za špatné a škodlivé. V této kategorii často figurují cizinci, nebo ti, kdo se jakýmkoli způsobem odlišují. Proti této formě exkluze lze bojovat rozbíjením stereotypů. Keller (2014, s. 22) popisuje vzorce chování v celé společnosti. Například město není rozděleno na minoritu exkludovaných a na ty dobře integrované. Všichni se segregují – a to konkrétně dál od těch pod sebou, a blíže k těm nad sebou. Všichni chtějí být mezi svými a vyhnout se těm, kdo jsou na tom hůře. Každý se snaží přiblížit k těm s lepším statusem a tedy lepšími vyhlídkami do budoucna. Zaměstnanci s vysokými příjmy se budou vyvyšovat nad střední vrstvy, dělníci o sobě budou smýšlet jako o něčem lepším než jsou nezaměstnaní. Tento jev se objevuje i v rámci bezdomovectví, kdy se skrytí bezdomovci straní zjevných. Jak potom integrovat ty, kteří jsou na pomyslném žebříčku úplně nejniž, jestliže se chce každý odlišit od těch, kdo jsou jakoby pod ním?

4.2 Stigmatizace

Tato kapitola se zabývá stigmatizací, která společně se stereotypy ovlivňuje sociální identitu každého z nás. Proto je nezbytné se nejdříve zabývat pojmem identita, poté uvést stereotypy a pojednat o tom jak ovlivňují a přecházejí do stigmatizace.

4.2.1 Identita

Identita, neboli totožnost, je obecně jednota vnitřního psychologického života a jednání, která bývá také nazývána autentickým bytím. Je to prožívání toho, čím jedinec je – vlastní autenticity, jedinečnosti, konzistentnosti v čase a prostoru. Vědomí vlastní identity si definujeme oproti okolí – jak sami sebe vnímáme oproti druhým. Z čehož vyplývá, že je identita tvořena na základě vymezení se oproti ostatním (Já a Ti druzí), nebo na základě skupinovosti, protože jedinec potřebuje někam patřit, s někým se ztotožnit (Já a My). Identita se vždy vyvíjí v konkrétním sociálním a kulturním kontextu. Na základě toho lze vyvodit, že si identitu nelze budovat v izolaci (Petrušek, 1996, s. 414).

Jako první zmiňuje pojem v psychologii Zikmund Freud, ale nerozebírá ho. Pojem rozpracovává, definuje ho a přivádí do společensky vědního diskurzu německý psycholog židovského původu Erik H. Erikson. V díle *Životní cyklus rozšířený a dokončený* (Erikson,

2015) se snaží odkrýt identitu jedince a uvádí, jak se psychologie a identita mění v 9. fázích lidského života (nejvíce v adolescenci). Během každého vývojového stadia člověk prochází krizí a musí vyřešit základní psychologický rozpor. Poté získává ctnost a pokračuje v rozvoji osobnosti. Původně Eriksonova teorie končila u osmého stadia životního cyklu, kterým bylo stáří. Na sklonku svého života však rozpracoval koncepci devátého stadia. Zdůrazňuje, že identita není nic statického, vytváří se po celý život jedince a má na ni velký vliv okolní společnost.

Identitě se věnuje také americký sociolog kanadského původu Erving Goffman (2003, s. 123–123), který uvádí tři roviny identity, které tvoří celou jedincovu identitu. Jedná se o identitu osobní, sociální a identitu ega. Identita ega, označovaná také jako pocíťovaná identita je subjektivní pocit vlastní situace a vlastní kontinuity a charakteru, který jedinec získá v důsledku svých různých sociálních zkušeností. Je reflexivní záležitostí, kterou musí osoba, o jejíž identitu se jedná nevyhnutelně pocíťovat – jde o to, jak jedinec chápe a vnímá sám sebe. Sociální a osobní identita jsou především součástí zájmů a formulací, jež si druzí lidé vytvářejí o osobě, jejíž identita je předmětem diskuse. Mezi osobní a sociální identitou může dojít k nesrovnalostem. Příkladem jsou právě osoby bez domova, kteří nechtějí přijmout sociální identitu bezdomovce, která je jim připisována od většinové společnosti. Snaží se zachovat si svou osobní identitu, která se s připsanou sociální identitou neztotožňuje. Anderson a Snow (1987) popisují tři způsoby jež osoby bez domova využívají k zachování si osobní identity. Prvním postojem je jakési distancování se od připisované sociální identity. V daném případě bezdomovci nevyužívají sociálních institucí, nenavazují vztahy s lidmi v podobné situaci, vymezují se oproti ostatním. Druhým způsobem je pojetí identity, kdy se identifikují se svou připsanou sociální identitou, ale snaží se jí udat lepší hodnotu, nazývají se tuláky, trampy, považují se za umělce atd. Třetí možností je tzv. fiktivní vypravěčství, které má dvě podoby. Jednou je přehnané vyprávění o minulosti a současnosti, které je částečně vymyšleno, nebo fantazie o budoucnosti. Toto jsou způsoby si osoby bez domova zachovávají jistou míru sebeúcty a sebevědomí. O sociální identitě, disponující dvěma rovinami, které nemusí být vždy v souladu a proto se jedinec stává nositelem cejchu a o tom jak je tím ovlivňována jeho identita bude pojednáno níže v kapitole o stigmatizaci.

4.2.2 Stereotypy

Pojem stereotyp zavedl v roce 1922 americký novinář Walter Lippman. Jedná se o: „*Velmi stabilní prvek ve vědomí, respektive psychický a přeneseně i sociální mechanismus, regulující vnímání a hodnocení určitých skupin jevů, ovlivňujících názory, mínění, postoje chování.*“ Lippmann upozornil na existenci určitých ustrnulých představ ve vědomí lidí, obvykle, i když ne výhradně, přejímaných z jiných zdrojů, než je vlastní sociální zkušenost. Tyto předobrazy hrají významnou úlohu jako předem daná schémata vnímání, uvažování a hodnocení nových jevů (Petrusek, 1996, 1229–1230).

Stereotypy jsou vytvářeny především rodinnou výchovou, vzorem rodičů, jsou přejímány od nejbližšího sociálního okolí, od autorit, podílí se na nich i přenos skupinových norem a poznatků, nebo například sdělovací prostředky. Stereotypy, které vznikají a jsou utvrzovány na základě vlastních zkušeností, často souvisí s přeceněním jednotlivé, třeba i nahodilé události a mají spíše iracionální charakter. Stereotypy obvykle výrazně zjednodušují realitu, potlačují komplexnost a složitost objektivní skutečnosti a usnadňují tak přijetí nového. Předsudky jsou obvykle používány k označení ustrnulého vztahu k sociálním, rasovým, národnostním a dalším skupinám, mimo jiné i bezdomovcům. Pro stereotypy je typické nediferencované, paušální přisuzování určitých vlastností všem členům dané skupiny. V rámci předobrazů se rozlišují autostereotypy a heterostereotypy. Fixované postoje, které si vytvářejí členové skupin o sobě samých, bývají většinou pozitivní, protože sami sebe vidíme v dobrém světle, jsou to autostereotypy. Naproti tomu předobrazy směřované k jiným sociálním skupinám se označují jako heterostereotypy. Vztahují se k těm druhým a bývají často negativní. Stereotypy mají značnou setrvačnost a mění se jen pomalu, ale nejsou zcela neměnné (Petrusek, 1996, 1227–1228).

4.2.3 Stigmatizace

Jak již bylo zmíněno, stigmatizace vzniká nesouladem mezi dvěma rovinami sociální identity. Společnost ustavuje prostředky kategorizace osob a jejich komplementární atributy, jež jsou v souvislosti s danou kategorií vnímány jako běžné a přirozené. Rutina ve společenském styku v zavedených prostředcích nám umožňuje kontakt s předvídanými druhými osobami. Stačí, abychom viděli cizí osobu, a první dojem z ní nám velmi pravděpodobně postačí k tomu, abychom předvíдали její kategorii

a atributy, tedy její sociální identitu (jak ji druzí chápou, jaký na ně dělá dojem). Smýšlení o dané osobě transformujeme do normativních očekávání a do oprávněně předkládaných požadavků. Obvykle si ani neuvědomujeme, že bychom požadavky předložily, nebo čím jsou, dokud nevyvstane otázka, zda budou naplněny nebo ne. Teprve poté přijde naše uvědomění si, že jsme po celou dobu chovali jisté představy o tom, čím by měla osoba stojící před námi vlastně být. Těmito požadavky a charakterem, který dané osobě připisujeme, tvoříme její virtuální sociální identitu. Kategorie a atributy, jež by se mohly ukázat osobě jako skutečně vlastní, nazýváme skutečnou sociální identitou (Goffman, s. 9–10).

Zatímco cizí osoba stojí před námi, může se nějak projevit, z čehož zjistíme, že je jí vlastní atribut, který ji odlišuje od jiných osob v kategorii těch, jimiž by mohla být. Pokud se jedná o méně žádoucí atribut, cizí osobu to může velmi poškodit. Redukujeme ji pak z osoby celistvé a obyčejné na osobu, která je tímto poskvrněna a jejíž hodnota klesla. Takovýto atribut se stává stigmatem, především je-li jeho diskreditující dopad velmi rozsáhlý, někdy je označován také jako selhání, nedostatek nebo handicap. Atribut je základem zvláštní diskrepance, tedy nesouladu mezi virtuální a skutečnou sociální identitou. Důležité je podotknout, že ani tak nezáleží na všech nežádoucích attributech, ale jen na těch, které se neslučují s naším stereotypem ohledně toho, kým by měl jedinec dle našeho názoru být (Goffman, 2003, s. 10–11).

Termínem stigma je tedy označován silně diskreditující atribut. Podstatné je, že určující jsou vztahy mezi lidmi dané kultury, ne mezi atributy. Proto atribut, který stigmatizuje jeden typ nositele, může stvrzovat obvyklost jiného, aniž by byl sám o sobě negativní nebo pozitivní. Stigma je sociální konstrukt, není skutečnou vlastností daného jedince, je mu připisovaný, sociálně přisouzený a pro každou společnost je jiný. Netýká se souboru konkrétních osob, které by bylo možné rozdělit na dvě skupiny – stigmatizovanou a normální, ale jedná se o dvě role. Normální a stigmatizovaní nejsou ani tak osoby, jako spíše dvě stanoviska v sociálních situacích. Na stigma nahlížíme ze dvou hledisek – pokud stigmatizovaný předpokládá, že je jeho jinakost již známá, nebo je na první pohled viditelná – jedná se o stigmatizovanou osobu. V případě, že ostatní jinakost osoby neznají, nebo ji nemohou okamžitě zaregistrovat, jde o jedince stigmatizovatelného. Osoba se stigmatem bude mít pravděpodobně zkušenost s oběma situacemi, jsou ale rozdílné (Goffman, 2003, s. 11–12, 21).

Ve vztahu k tomu co diskredituje stigmatizovaného se zpravidla „normální“⁹ nijak otevřeně neprojevují, a zatímco takto usilovně nedávají nic najevo, situace houstne. Proto je pro stigmatizovaného klíčové zvládat napětí vznikající během společenských kontaktů, zatímco pro stigmatizovatelného je zásadní regulovat informace týkající se jeho vady. Záleží na daném jedinci, zda dá najevo, řekne, přizná či nikoli a také komu, jak a kdy. Osobě, která by skrývala informace o své skutečné sociální identitě, se dostává zacházení, opírající se o mylné předpoklady o jeho osobě a on je přijímá – „předstírá“ (Goffman, 2003).

Erving Goffman (2003, s. 12–13) představuje tři rozdílné typy stigmat. V první řadě se jedná o znaky tělesné – různá znetvoření. Další jsou vady charakteru, vnímané jako slabá vůle, dominantní či nepřirozené vášně, nepoctivost, duševní poruchy, zhoubné návyky, alkoholismus, nezaměstnanost, sebevražedné sklony. Posledním typem jsou kmenová stigmata rasy, národa a náboženství, ta co se mohou šířit po rodových liniích. Ve všech výše uvedených příkladech stigmat najdeme tytéž sociologické rysy: jedinec, jenž by mohl být v běžném společenském styku snadno přijat, je nositelem charakteristického rysu, který se může vnutit do naší pozornosti a způsobit, že ti kteří se s ním setkali se od něj odvrátí. Je nositelem stigmatu, nežádoucí odlišnosti od toho, co očekávali. Všechny ostatní, co se nevzdalují v negativním smyslu od konkrétních očekávání, můžeme nazývat „normálními“.

My „normální“ často věříme, že osoba se stigmatem není tak docela člověkem. Na základě tohoto předpokladu ji diskriminujeme, často nevědomky snižujeme její životní šance. Vytváříme teorii stigmatu, ideologii vysvětlující méněcennosti osoby se stigmatem a objasňující nebezpečí, jež představuje. Přestože se osoba může cítit jako „normální“ člověk, lidská bytost jako kdokoli jiný a tedy i někdo, kdo má nárok na rovnou šanci Jeho identita ega – to jak chápe sám sebe, se neshoduje s nahlížením okolní společnosti. Klíčovým rysem situace stigmatizovaného je problém přijetí. Lidé jednající s jedincem, mu neprojevují takovou úctu a pozornost, jakou by mu projevovali, kdyby ho brali jako „nenarušeného“. Takovéto jednání si ospravedlňují některým z jedincovo atributů (Goffman, 2003, s. 13, 17).

⁹ Přesto že bychom se mohli zamýšlet nad tím co je to normálnost, Erving Goffman ve své knize *Stigma* používá označení *normální* pro osoby ve společnosti, které nejsou nositelem stigmatu a nijak se nevymykají ze svých rolí. Autorka práce používá toto označení také, ale vkládá ho do uvozovek.

Smíšené kontakty – okamžiky, kdy se stigmatizovaní i „normální“ nacházejí v téže sociální situaci, tedy ve vzájemné bezprostřední přítomnosti, ať již se jedná o rozhovor či o střetnutí. Je běžné, že jedna, někdy i obě strany se mohou snažit kontaktům vyhnout (Goffman, 2003, s. 21). V souvislosti s bezdomovectvím se tak ve veřejném prostoru často děje. „Normální“ populace se na ulici snaží zjevným bezdomovcům většinou vyhnout. Při potencionálním styku na ulici je obloukem obejít, nebo sklopit zrak a dělat, že tam prostě nejsou. Tento jev lze dobře vypořádat, když prodejci časopisu Nový prostor nabízejí nová vydání na různých místech v Praze. I v přeplněné městské hromadné dopravě bude pravděpodobně vedle zjevného bezdomovce sedadlo volné.

Kvůli diskrepanci mezi virtuální a skutečnou sociální identitou je jedinec odříznut od společnosti a ocitá se v pozici diskreditované osoby čelící světu, který jej nepřijímá. Postupem času ale zjistí, že jsou lidé, kteří s ním soucítí, berou ho jako běžnou bytost navzdory vnějšímu zdání, nebo jeho vlastním pochybnostem. Takovou skupinou soucítících jsou osoby postižené stejným stigmatem. Oni vědí, co postižení daným stigmatem obnáší, dokonce mohou jedince zasvětit do všech potřebných figlů a poskytnout mu útěchu, aby se cítil mezi svými (Goffman, 2003, s. 29–30).

Dle Goffmana (2003, s. 39–42) může stigmatizovaný očekávat podporu od „zasvěcených“ – normálních osob, které jsou dobře znalé života stigmatizovaného. Zasvěcení jsou lidé, před kterými se stigmatizovaný nemusí stydět a nemusí se snažit o sebekontrolu. Někteří jsou na této pozici vzhledem k jejich práci, například zdravotní sestry, nebo fyzioterapeuté. V kontextu bezdomovectví jsou zasvěcenými sociální pracovníci. Druhým typem zasvěcených jsou jedinci, spojení se stigmatizovaným skrze sociální strukturu. Jsou to partneri, rodiče, děti, nebo nejbližší přátelé – ti všichni jsou svým způsobem nuceni nést jistou část hanby stigmatizovaného, s nímž jsou spřízněni. Tendence přenosu stigmatu ze stigmatizovaného na jeho blízké vysvětluje, proč se mohou lidé takovým vztahům vyhýbat, nebo se již existující vazby snaží ukončit – pokud ne, jsou to osoby s „propůjčeným“ stigmatem.

Stigmatizovaný jedinec si v současné společnosti osvojuje měřítko identity, které na sebe vztahuje, aniž je schopen se jim přizpůsobit, a proto podléhá pocitům jisté ambivalence¹⁰ ohledně svého já. Z toho důvodu má sklon stratifikovat¹¹ skupinu do které „patří“ podle stupně viditelnosti jejich stigmatu. K těm co jsou stigmatizováni zjevněji než

¹⁰ Jedinec má zcela protichůdné pocity.

¹¹ Rozvrstvat a třídit podle toho jak moc je jejich stigma zjevné a vtíravé.

on, pak může zaujmout tytéž postoje, jaké k němu zaujímá okolní společnost (Goffman, 2003, s. 124). Například skrytí bezdomovci opovrhují zjevnými a straní se jich apod., jak již bylo nastíněno výše v kapitole o sociálním vyloučení. S tímto sebezrazujícím druhem stratifikace se vážně otázka sociálních spojení. Bude osoba ve svém výběru přátel a partnerů hledat ve „své vlastní skupině“, nebo „překročí hranici“? (Průdková, 2008, s. 51). Předpokládá se, že čím užší je spojení stigmatizovaného s „normálními“, tím více se bude sám vnímat nestigmaticky. Ať už je úzce spojen s lidmi „své kategorie“ nebo není, může u něj k projevům ambivalence identity docházet, pokud stejně stigmatizované jako je on sám uvidí v situacích, kdy se chovají dle známých stereotypů a předvádějí negativní atributy jim připisované. To může jedince silně odpuzovat, protože se ztotožňuje s obecnými sociálními normami (Levin, Laar, 2006, s. 261–262).

Doporučením pro stigmatizované osoby je vnímat se coby plnohodnotná lidská bytost, která je přinejhorším pouze vyloučena z něčeho co je vlastně jen jednou z oblastí sociálního života. Není typem nebo kategorií, ale lidskou bytostí. Jedinec co na sebe dokáže takto nahlížet a uvědomovat si to, je poté považován za vyzrálou osobu, které se podařilo dobře se osobně přizpůsobit. Osoby bez stigmatu nejednají vůči stigmatizovaným nevhodně úmyslně, ony nejsou schopny jednat vhodně. Proto by se jim měla taktně podat pomocná ruka a přehlížení a netaktní poznámky by měly zůstat buďto bez povšimnutí, nebo by se měl stigmatizovaný pokusit „normální“ osobu dovzdělat a ukázat jí, že navzdory zjevu je opravdu pod povrchem plnohodnotnou lidskou bytostí. A přestože zjistí, že mají ostatní potíže ignorovat jeho vadu, pokusit se o snížení napětí¹². Dále se stigmatizovaným doporučuje dávat najevo, že snahy „normálních“ osob o ulehčení jejich situace jsou úspěšné a že je oceňují, přestože často vnímají nevyžádaný zájem, soucit a pomoc jako útok na své soukromí a troufalost, měli by je taktně přijímat. „Normální“ prokazují v mnoha situacích stigmatizovanému „laskavost“ tím, že se k jeho vadě chovají, jako by na ní nezáleželo, přesto ale čekají, že bude jedinec hrát svou roli a znát své místo. Měl by se „správně přizpůsobit“, tedy bez rozpaků přijmout sám sebe jako osobu rovnou ostatním a přitom se dobrovolně vyhnout situacím, kde by už okolí nebylo schopno

¹² Svou schopností prolamovat ledy si pak může dokazovat, že drží v rukou otěže celé situace: „*Domnívám se, že nelze po společnosti vyžadovat, aby chápala lidi s mozkovou obrnou. Naopak je naší povinností tolerovat společnost a ve jménu rytířskosti promíjet a pousmát se nad její pošetilost. Je to podle mého poněkud pochybná čest, nicméně je v ní výzva a je i zábavná. Možnost uklidnit zjevně rozrušené nebo zvědavé okolí, dříve než se někdo z jeho středu vzchopí a zkomplikuje situaci, staví handicapované do role nadřazené těm, kdo jsou rozrušeni, a dodává další rozměr lidské komedii. Vyžaduje však mnoho času naučit se tomuto umění*“ (Henrich, a další, 1961).

předstírat, že jej takto přijímají. Znamená to, že by si „normální“ lidé nikdy nemuseli připustit, jak omezená je jejich taktnost a tolerance (Goffman, 2003, s. 134–141).

Na závěr této kapitoly je vhodné shrnout provázanost identity a stigmatizace. Pojem sociální identity nám umožňuje zabývat se stigmatizací. Díky pojmu osobní identity se lze zaobírat rolí kontroly informací při zvládnání stigmatu. Myšlenka identity ega nám umožní zabývat se tím, co asi jedinec pociťuje ohledně svého stigmatu a jeho zvládnání (Goffman, 2003, s. 124).

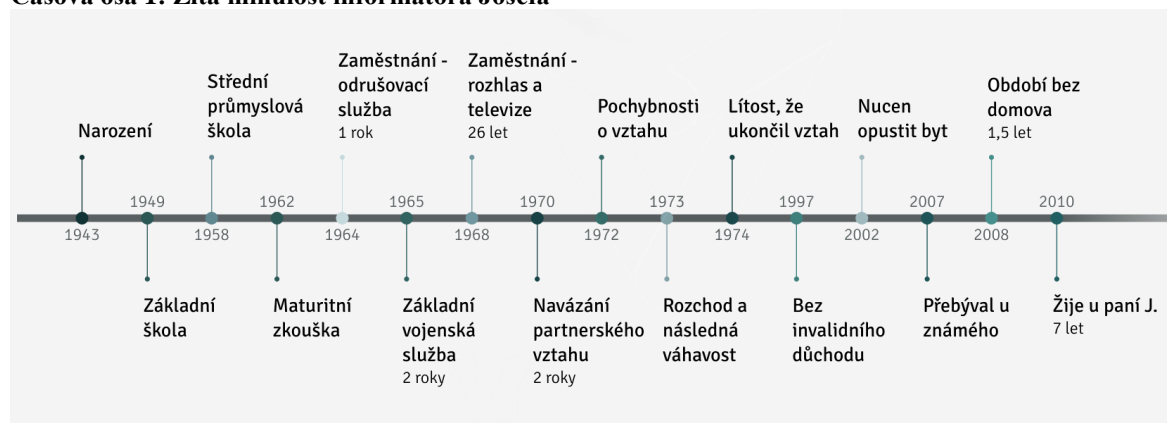
5 Praktická část – analýza a interpretace narativních rozhovorů

V této části diplomové práce je postupně provedena analýza a interpretace narativních rozhovorů získaných od osmi informátorů.

5.1 Příběh Josefa

Pan Josef při narativním rozhovoru vyprávěl velmi uceleně a dodržoval posloupnost svého životního příběhu, nejdříve hovořil o dětství, škole, vzdělání a mládí, dospělosti, až do dnešní doby. Jelikož bylo jeho vyprávění takto promyšlené, mohlo by se na první pohled zdát, že nevypráví svůj životní příběh poprvé. Jelikož narátor na výzkum reagoval s podivem a přišlo mu nepravděpodobné, že by někdo mohl být zainteresovaný v problematice bezdomovectví, lze usuzovat, že předchozí zkušenost s konstruováním svého životního příběhu neměl. Vzhledem k tomu, že došlo k opakovaným schůzkám, mezi Josefem a badatelkou, stal se pan Josef jejím „gatekeeperem“ a pomohl jí se sháněním některých dalších informátorů, kteří byli z okruhu jeho známých. Hlavními tematickými poli, která se z Josefova vyprávění dají vysledovat, jsou bezdomovectví, bytová situace a velmi často také hovořil o své povaze. V následujících odstavcích je rekonstruován Josefův příběh, a zanalyzovány nejčtetnější tematická pole.

Časová osa 1: Žitá minulost informátora Josefa

Zdroj: zpracovala autorka dle narativního vyprávění informátora

Příběh pana Josefa začíná v březnu roku 1943 v Praze. Profiluje se jako osoba ve znamení ryby. Narátor svou životní dráhu interpretuje skrze osud a domnělá znamení, čímž

často argumentuje a ospravedlňuje své konání. Sám sebe vnímá jako introvertního a je přesvědčen, že je pro něj obtížné navazovat sociální vazby. Zmiňuje, že už jako dítě měl sklony trávit většinu v domácím prostředí. V dospělosti následuje jeho přesvědčení o neporozumění si s lidmi z pracovního kolektivu, s muži ve vojenské službě nebo s novými kolegy poté, co se znovu vrátí do pracovního procesu – vždy již od začátku nepřipouští, že by si s někým mohl rozumět. Přestože se tyto představy ukázaly jako neoprávněné, v každé další situaci, kdy měl navazovat nové kontakty, se navrátilo jeho znepokojení.

Vyjma jeho antipatie k navazování sociálních vztahů je druhým velmi významným rysem jeho povahy, že není ambiciozní. Je možné usuzovat, že to z části souvisí s jeho inklinací k osudu, kdy věří, že je vše předurčeno a částečně také s jeho pohodlností. Například při dostudování Střední průmyslové školy se jeho spolužáci snažili získat nějakou práci dle svých preferencí, Josef si práci raději nechal přidělit. Pokud v jeho životě nastane něco pozitivního, s pokorou to přijme, ale nestává se, kvůli tomu vyvíjel aktivní úsilí. Kromě toho si osvojil zcela jiné hodnoty, než ty, které jsou hybatelem konzumní společnosti: „... čili je mi, já to musím vždycky pracně spočítat, já to nikdy nevím. 74 nebo tak nějak. To jsou dvě věci, který jsem si nikdy nepamatoval... kolik je mi roků a kolik беру platu. Zní to podivně a lidi mi nevěřej, ale to byly tak nepodstatný věci, který jsem si fakt nikdy nepamatoval“.

Až pateticky vzpomíná na své dětství, kdy měl vlídný vztah se svou matkou a dobrý vztah se svým otcem. V rodině panovaly dobré vztahy, přestože důvodem sňatku Josefových rodičů byl kalkul. Matka byla pracovně nezpůsobilá a nebyla by schopna se o sebe do budoucna postarat, otec byl staršího věku. Tyto okolnosti byly znatelné ve vztahu obou manželů, kteří si nerozuměli v intelektuální sféře. Manžel se neztotožňoval se zálibami své ženy. Josef se identifikuje jako introvert. V útlém dětství byl často nemocný a trávil čas převážně doma s rodinou, hlavně matkou, na kterou byl fixovaný.

Vzhledem k tomu, že strávil část dětství doma, neměl v daném časovém období žádné další sociální vazby, kromě rodinných – tahle částečná izolovanost v rámci sociálních vazeb v kombinaci s jeho charakterovými rysy mu zůstala po velkou část života. Až dnes ve stáří připouští, že již není tak nespolečenský, jak býval. Při vzpomínání na školní léta hovoří o tom, že mu byl opravdovým přítelem vždy jen jeden ze spolužáků, s ostatními spolužáky spolupracoval jen v rámci školní výuky. Volný čas trávil převážně doma se svou matkou. Josef na základní škole dobře prospíval, rodiče byli ve vzájemném

konsenzu s jeho třídní učitelkou a rozhodli se pro jeho studium na průmyslové škole. Došlo ke zhoršení jeho prospěchu, ale střední školu po čtyřech letech v roce 1962 řádně zakončil maturitní zkouškou. Po střední škole nastoupil do zaměstnání, byla mu přidělena „odrušovací služba“. Jeho pracovní náplní bylo chodit do domácností a vyhledávat zdroje poruch, kvůli nimž nefungoval rozhlas a televize, tyto poruchy následně opravovat. Vzhledem ke komunistickému režimu, bylo povinností každého jedince být oficiálně zaměstnán, přestože pracovní náplň nebyla vždy adekvátní. Zasluhou toho mohl Josef a jeho kolegové v rámci pracovní doby například navštívit biograf, jít na hřiště, nebo v létě k vodě.

Po prvním roce v zaměstnání obdržel výzvu, aby nastoupil do povinné základní vojenské služby. Byl přiřazen na Moravu, do Vyškova. Josef tam měl strávit 24 měsíců, které později označuje za skoro nejlepší roky svého života a působit jako tankista.

Byl nucen vyrovnat se s odloučením od domova, tvrdým režimem, fyzickým výcvikem a v neposlední řadě svým sociálně-psychologickým omezením. Informátor o tom vypráví: „...*při mí povaze, já jsem měl hrůzu, ale doslova, to nepřeháním s tím, být v nějaký partě kluků a ještě k tomu tam muset být dva roky ... Byl jsem si jistej, že si s nima rozumět nebudu a já jsem vopravdu vážně uvažoval, že se na ty dva roky nechám zavřít. Ono to vypadá, že nejsem normální, nebo že lžu, ale je to doslova pravda. Abych mohl být prostě sám, protože já jsem šílenej samotář.*“ Nastala radikální změna v celém spektru jeho života, Josef se musel přizpůsobit, začal využívat zcela nové normy, hodnoty a strategie. Osvojuje si svou vlastní strategii, kterou nazývá „seznamovací rituál“. Jedná se o spontánní formu upoutání pozornosti a navázání kontaktu. Vojenská služba je považována za přechodový rituál z dospívání do dospělosti. Zahrnuje tři fáze – zprvu odloučení od původní skupiny, poté překonání prahu pomocí obřadu a začlenění do skupiny nové. Funkcí přechodového rituálu je slavnostní uvedení z jednoho společenského postavení do dalšího, obvykle kvalitativně vyššího.

Po vojenské službě se Josef navrátil do pracovního procesu. Jeho původní pracovní pozice již nebla k dispozici, a proto byl přesunut do Vestce u Jesenic, kde se znovu v rámci svého zaměstnání věnoval sledování poruch v televizním přenosu, tentokrát na ústředí podniku. Zhruba po roce se Josef prostřednictvím svého přítele seznámil s dívkou a jejich počáteční známost přerostla v milostný vztah. Zprvu velká euforie ale po čase opadla a Josef začal ze strany dívky pociťovat nedostatky. V souvislosti se vztahem vzpomíná na několik výhrad – dívka se zajímala o jejich budoucí finanční situaci, vyžadovala v rámci

jejich vztahu alespoň částečné finanční zázemí. Vzájemně se utvrzovali v tom, že mají odlišné životní postoje, hodnoty a zájmy. Lze předpokládat, že narátor viděl svůj vztah v analogii s ne příliš harmonickým manželstvím svých rodičů, proto jej raději ukončil. Poté zvažoval, zda bylo jeho rozhodnutí správné. S těmito pocity se potýkal dlouhá léta.

Kvůli zhoršení zdravotního stavu získal narátor invalidní důchod. Po smrti rodičů zůstal v bytě, ve kterém vyrůstal, sám. Invalidní důchod je mu po čase z administrativních důvodů zastaven (dle svých slov si pozdě vyzvedl výzvu k návštěvě revizního lékaře a na určený termín vyšetření se nedostaví). Svou situaci se snažil a vyřídit si zpětně administrativu. Invalidního důchodu již nebylo možné dosáhnout, proto informátor nedisponoval příjmy na úhradu nájemného. Po třech měsících byl případ automaticky postoupen k soudnímu jednání, které rozhodlo v jeho neprospěch. Nájemníkovi bylo umožněno v bytě nadále setrvat ještě několik let, pak byl údajně koupil nový majitel a informátor byl nucen se do 14 dnů vystěhovat.

Narátor zamítl možnost žít v levném ubytovacím zařízení na základě nabídky svého známého, který mu nabízí ubytování. Byl si vědom toho, že se nejedná o východisko z jeho situace, ale alespoň tak získává čas na řešení své krizové situace. Josef se domníval, že nebude muset svůj pobyt finančně kompenzovat. Později vychází najevo, že došlo k nepochopení ze strany obou mužů. Josef vzpomíná, jak několik následujících měsíců přebýval ve sklepní místnosti za cenu ubytovacího zařízení. Následně mu bylo na základě nerelevantních důvodů řečeno, aby odešel. Informátor se ocitl v bytové tísní a neměl žádné útočiště. Byl nostalgický k místu, kde kdysi bydlela jeho sestra, než zemřela a začíná se zde zdržovat. Až v této pokročilé části vyprávění se informátor zmiňuje o své sestře, přestože o ní nemluvil ani v souvislosti s jejich dětstvím. Uvádí, že měl sourozence až v kontextu jeho bezdomovectví. Otázkou zůstává, proč o ní Josef nemluví, zda spolu neměly dobré vztahy, nebo naopak a on je tolik zarmoucen z její smrti, že o tom není schopen mluvit.

Josef začal přespávat na jednom z pražských sídlišť. Stravu získával z nedalekých kontejnerů velkého obchodního řetězce, kam se každý den vyhazovalo velké množství potravin. Zároveň začal navštěvovat instituce, kde si lze opatřit další jídlo, oblečení, hygienické potřeby atd. Informátor tvrdí, že největší obtíží, když jedinec postrádá útočiště, je uskladnění věcí. Je to běžný jev, který je patrný u většiny osob bez domova. Jsou nuceni si svůj „domov“ nosit s sebou, ve svých zavazadlech. Josef tuto skutečnost označuje jako něco, co ho nejvíce frustrovalo, vše ostatní prý bylo snesitelnější. Je to závazek, jelikož

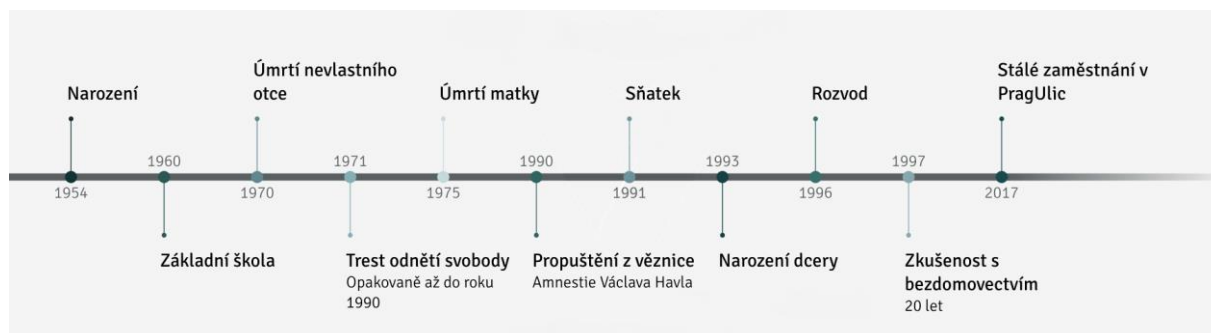
daná osoba ničím dalším nedisponuje, ale zároveň daného člověka dennodenně omezuje v pohybu, což je náročné, neboť tito lidé jsou v pohybu neustále. Josefova zkušenost s bezdomovectvím trvá asi jeden a půl roku jeho života. Vyjadřuje se k ní následujícím způsobem: „... *já jsem se nikdy za bezdomovce nepovažoval. Ne proto, že teď bydlím u tý pani, ale od počátku. Já jsem to bral tak, že to je přechodný krátký období a že si dřív nebo pozděj nějaký bydlení najdu.*“ Začleňil se zpět do společnosti zásluhou studentky, se kterou se seznámil na ulici – dodnes to považuje za osudové. Zprvu spolu občasně konverzovali, po nějaké době se studentka rozhodla vzít Josefa, alespoň na zimní období, k sobě do domu v Liboci. Postupně u ní začal téměř plnohodnotně bydlet.

Po čase Jana Josefovi přiznala, jaké byly její pocity, když se poznali a informátor její slova zprostředkoval takto: „...*tak já v těch Řepích jsem tam byl u nějakýho kontejneru, už nevím co jsem tam hledal. A takhle jsem prý štítivě zvedal nějaké papírek a šla kolem Jana. a říkala si: „Ha bezdomovec, z toho si udělám legraci a pobavím se“.* No tak mě oslovila nějak, já už si nepamatuju jak. A ona si říkala, že budu určitě opilej, že ze mě bude mít legraci.“ Jak je z citace patrné, Jana přemýšlela o bezdomovci stereotypně. Josef si stigmatizovaný nikdy nepřipadal, může to souviset s tím, že si sám nikdy nepřipustil, že by byl bezdomovcem. Je zastáncem názoru, že osoby bez domova se nad stigmatizací vůbec nezamýšlejí. Takto komentuje jeden z postojů, druhým je dle jeho slov hrdost některých jedinců na to, že jsou bez domova. Tato hrdost spočívá v přesvědčení, že nepotřebují byt, ani stát, že jsou soběstační. Informátor se při vyprávění mnohokrát proti ostatním lidem bez domova vymezoval, přestože jeho finanční situace není dobrá. I přes svou současnou vyhovující bytovou situaci se stále obrací na charitativní instituce, protože si není schopen veškeré potřebné věci sám opatřit. Dnes je to asi 10 let, co našel svůj nový domov u Jany. Josefovi je 74 let, nikdy se neoženil a je bezdětný.

5.2 Příběh Vlastimila

Informátorův narativ byl velmi spontánní, ale zároveň nesourodý, stále přepínal mezi tématy. Posloupnost, se kterou hovořil o jednotlivých událostech jeho života, je nahodilá. Vlastimil působí jako velmi sympatický člověk, je usměvavý. Zpravidla se vyznačuje flegmatickou povahou, v některých obtížných fázích svého života inklinuje k uzavírání se do sebe a převažuje u něj introvertní část jeho charakteru.

Časová osa 2: Žitá minulost informátora Vlastimila

Zdroj: zpracovala autorka dle narativního vyprávění informátora

Vlastimil se narodil 26.11.1954 v Ústí nad Labem do německé rodiny. Všichni jeho příbuzní jsou německého původu. Informátor dle svých slov nepociťoval šťastné dětství. Matka si po smrti otce našla partnera. V rodině nepanovaly dobré vztahy. Vlastimil vzpomíná na svá školní léta, kdy se velmi potýkal s gramatikou českého jazyka a kvůli tomu čtyřikrát nepostoupil do dalšího ročníku. Informátor je bilingvní, vyrůstal v německy mluvící rodině, avšak v česky mluvícím prostředí. Český jazyk označuje za složitější a nikdy se nebyl schopen naučit psát gramaticky správně. Mimo to i kvůli dalším školním událostem měly s matkou rozpory, zprvu to byly poznámky, poté snížené známky z chování. Ke svému synovi chovala jistou skepsi: „*Máma mi říkala furt, když ještě žila: Ty spěješ do kriminálu. Já jsem si furt myslel, nechci říct co ... a nakonec měla pravdu.*“

Informátor popisuje jeden z důležitých okamžiků jeho života: „*Přišel v noci domu vožralej s kamarádama, vzbudil mojí vlastní matku, ta mu musela sloužit. No párkrát jí sbil...no a já jsem to nesnes, aby mojí matku mlátil, tak jsem vstal a pár jsem mu jich naložil. No a on měl krvácení do mozku a zemřel. No a to byl můj první trest úplně, no a matka se mě u soudu zřekla, že nejsem její syn, že jsem vyvrhel lidský společnosti.*“ Vlastimil se několikrát v průběhu narativního rozhovoru vyjadřuje o tom, že není schopen akceptovat násilí na ženách a proto tehdy jednal. Dle jeho slov působil, jako by byl přesvědčen, že se matky zastal. Případ byl podroben soudnímu řízení, které vydalo rozhodnutí, že se jedná o ublížení na zdraví s následkem smrti. Vlastimil byl odsouzen ke dvěma a půl let nepodmíněného trestu odnětí svobody. Tento incident se stal roku 1970 a mohlo by se zdát, že zapříčinil sled dalších událostí. Informátor byl v následujících 20 letech dle svých slov 16 krát trestaný. Pokaždé, když byl propuštěn z vězení, vyhledal své známé, se kterými páchali trestnou činností. Vlastimil tvrdí, že za komunistického režimu nebylo těžké mít potíže se zákonem. Stačila třídní nepřítomnost v zaměstnání a dotyčný se dopustil trestného činu příživnictví. Kromě toho informátor údajně páchal různé

krádeže, jednou se dle svých slov zastal těhotné ženy, kterou někdo napadl na ulici, za což byl následně také odsouzen. Vlastimil na základě svých šestnácti záznamů v trestním rejstříku argumentuje, že jakmile byl jednou člověk souzený, už se od toho nebylo možné odprostit a stačila často jen záminka k tomu, aby byl opětovně souzen a vězněn. V roce 1975 se ve vězení dozvěděl, že jeho matka zemřela na těžkou cukrovku, po uplynulých událostech už k ní ale necítil žádný vztah a bylo mu to lhostejné. Vlastimilův život se 20 let odehrával střídavě ve vězení, nebo přebýval u známých. Celý tento koloběh byl ukončen roku 1990 amnestií tehdejšího Československého prezidenta Václava Havla, který rozhodl o rozsáhlém prominutí trestů udělených za minulého režimu.

Vzhledem k tomu, že Vlastimil trávil velkou část svého života ve vězení, nabízí se otázka, zda to bylo záměrně. Nejen kvůli jeho špatnému rodinnému zázemí může být pobyt ve věznici, myšleno jako pravidelný spánek a strava třikrát denně, pohodlný. Vlastimil tuto tezi vyvrací. Tvrdí, že nepomýšlel na to, že by to pro něj byl jednodušší způsob žití. Jeho důvody byly více přizemní, neměl peníze, příležitostně něco ukradl, dnes to považuje za mladickou nerozvážnost. Vlastimil se, po propuštění z pražské věznice, nevrátil do svého rodného města, začal žít v Praze ukázněným životem. Pracoval jako zootechnik, v pracovním kolektivu se seznámil se svou budoucí ženou a roku 1991 spolu vstoupili do manželství. O dva roky později se páru narodila dcera. Jejich sňatek netrval dlouho, roku 1996 přistoupili k rozvodu. Informátor přišel o své zázemí a zůstal na ulici. Fáze bezdomovectví v jeho životě trvá od rozvodu v roce 1996 až do roku 2017, tedy 21 let. Během této doby se příležitostně snaží pracovat, získává finanční prostředky sběrem papíru, železa a mědi.

Projevuje averzi vůči cigaretám, alkoholu a drogám. Mimo jiné i s tím souvisí, že se opětovaně během rozhovoru staví do opozice k ostatním lidem bez domova. Prohlašuje, že se nikdy neponížil k žebrotě, neobhacoval se z kontejnerů, nebo by nešel něco odcizit do obchodu. Považuje za zásadní rozdíl zcizit něco ve veřejném prostoru, co by posléze mohl zpeněžit, za což byl několikrát odsouzen, a zcizit něco v obchodě. Informátor je přesvědčen, že se ze své předchozí životní etapy poučil. Tuto skutečnost dokládá argumentací, že od roku 1990 již neměl žádné problémy se zákonem. V bezdomovectví se od ostatních distancoval, věřil, že by ho mohli dostat do problémů, proto se raději spoléhal jen sám na sebe. Informátor vyjádřil nespokojenost s charitativní podporou, která je v ČR dostupná. Dle jeho názoru není dostatečná a zaměstnanci nejsou vždy vstřícní. Má možnost komparace s poměry ve Velké Británii, kde se zdržoval půl roku. Zdůrazňuje, že zdejší

instituce jsou více nápomocné, a potřeby osob bez domova více dostupné, například dle jeho slov rozvážejí stravu po ulicích třikrát denně. Informátorova snaha o vymanění se z ulice se zdařila v říjnu roku 2017. Začal bydlet na ubytovně, kde ale podle něj nepanovaly dobré poměry. V době, kdy se uskutečnil rozhovor, bydlel pár dní v azylovém domě. Badatelku zajímalo, jestli se mu předtím nenaskytly vhodné příležitosti, nebo co je příčinou toho, že byl bezdomovcem tak dlouho. Vlastimil přiznává, že na zlepšení své situace nedbal, nezajímal se o svou budoucnost. Změna nastala, když poznal zakladatelku pražské organizace, která se zabývá sociálním podnikáním. Tato žena, která běžně zaměstnává osoby bez domova, mu nabídla spolupráci. V současné době má dvě zaměstnání, každé na poloviční úvazek a do budoucna si plánuje najít vlastní podnájem.

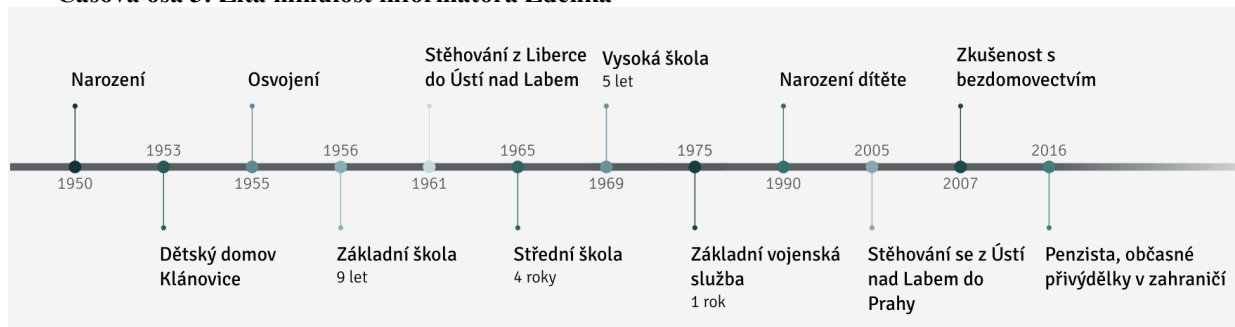
Informátor se nejvíce zabýval následujícími tématy: bezdomovectvím, vězením, současný stavem, rodinou a dětstvím. V rámci tematického okruhu vězení pojednal především o tom, co vedlo k tomu, že byl opakovaně trestně stíhán. I přes skutečnost, že strávil necelých 20 let ve vězení a dalších 21 let jako bezdomovec, si zachoval věčný optimismus. Značně paradoxní je, že dnes sympatizuje s komunismem, přestože byl za minulého režimu 20 let vězněn a dodnes tvrdí, že se ničeho závažného nedopustil.

5.3 Příběh Zdeňka

Informátorův příběh začal v polovině minulého století. Jeho matka měla při porodu zdravotní problémy a čerstvě narozený syn o ni záhy poté přišel. Prožil začátek svého života v dětském domově v Klánovicích. Nemyslí si, že by ho to nějak zásadně ovlivnilo, nebo že by se díky tomu stal silnějším: „...trošku mi to možná způsobilo šrámy na duši.“ Strávil zde několik let, ale v poměrně útlém věku, ještě to zcela nevnímal. Ve svých pěti letech byl osvojen svými příbuznými, konkrétně tetou, sestrou své matky. Proces osvojení nebyl snadný, rodina poté bydlela v Liberci. V roce 1960 proběhla v Československu územní reorganizace krajů a okresů. Jedním z krajských měst se stalo i Ústí nad Labem, kam byl v rámci centralizace Krajské správy spojů převeden Zdeňkův otec, který tam pracoval jako ekonom. Zhruba rok poté, co otec vybudoval v Ústí nad Labem zázemí pro svou rodinu, se za ním syn a manželka přestěhovali. Informátor v krajském městě strávil následujících přibližně 40 let svého života (vyjma vysoké školy a povinného vojenského výcviku). Absolvoval zde povinnou školní docházku, poté střední školu. Ve svém vzdělávání nadále pokračoval a za účelem studia na vysoké škole bydlel v Praze. Po pěti

letech studia byl povinen absolvovat roční základní vojenskou službu. Následující 30leté období se opět v Ústí nad Labem věnoval technickým oborům, pracoval buď jako vedoucí menšího kolektivu, nebo se specializoval na ISO normy a kvalitu.

Časová osa 3: Žitá minulost informátora Zdeňka

Zdroj: Zdroj: zpracovala autorka dle narativního vyprávění informátora

Když mu bylo necelých 40 let, založili se svou partnerkou rodinu a narodilo se jim dítě. Informátor chce svého potomka udržet v anonymitě, proto nebude uvedeno, zda se jedná o syna, nebo dceru, v textu bude nadále zachováno označení potomek, nebo dítě. Partneři již nežili ve zcela harmonickém vztahu a zhruba jeden a půl roku po narození dítěte se rozešli. O svěřením potomka do péče bylo rozhodnuto soudní cestou. Soud přiřkl dítě otci. Zdeněk popisoval, jak se setkal se stejnými problémy, s jakými se potýkají ženy samoživitelky. Neustálý koloběh shánění finančních prostředků, stíhání více zaměstnání najednou, zvládání všech domácích prací, v mladším věku vyzvedávání dítěte včas z mateřské školy, ve starším věku učení se s potomkem a dohlížení na jeho plnění školních povinností. Kombinace všech vyjmenovaných činností, přestože výčet jistě není kompletní, je vyčerpávající, jak časově, tak fyzicky i psychicky. Informátor vzpomíná, že značnou oporou mu byla jeho matka.

Popisuje, že to bylo nesnadné i pro jeho potomka. Jeho denní režim byl náročnější, než měli jeho vrstevníci. Otec ho vodil časně ráno do mateřské školy a vracel se pro něj až pozdě odpoledne, aby mohl trávit více času v zaměstnání. Někdy byl v mateřské škole ze všech rodičů poslední. I přes své značné úsilí dle svých slov nebyl schopen získat takové množství finančních prostředků, aby byli oba dostatečně zaopatřeni, proto byl nucen jít opačnou metodou, čili snižovat rodinné náklady. Využíval charitativní a neziskové organizace, s jejichž pomocí se mu dařilo podstatně snižovat náklady na stravování. Prostředky, které takto ušetřil, mohl investovat do svého potomka, opatřit mu veškeré pomůcky potřebné ke studiu. Velmi dbal na to, aby se jeho dítě rozvíjelo.

V Ústí nad Labem začal pociťovat nedostatek práce pro osoby jeho věku. Z toho důvodu se přestěhoval do hlavního města, které v něm vzbuzovalo velké naděje. Předem se zajímal o určitá pracovní místa, zpočátku krátce bydlel u známých, než se vše ustálilo. Situace se nezlepšila, v Praze byly jeho podmínky obdobné. Rozdílem bylo, že jeho potomek začal studovat vysokou školu, obor mezinárodní vztahy. To obnášelo účastnit se zahraničních programů. Informátor uvádí, že jeho potomek v úhrnu strávil 7 až 8 let v zahraničí na různých stážích a studijních pobytech. I přesto, nebo možná právě proto, bylo potřeba, aby ho otec podporoval. Zdeněk měl stále nedostatečné výdělky, snažil se snižovat své náklady. Když nedisponoval finančními prostředky na ubytování, v létě využíval přírodních podmínek a přebýval ve stanu, v zimě užíval možností sociálního bydlení. Usiloval o minimalizaci svých nákladů, aby případné zbylé finanční prostředky mohl poskytnout svému studujícímu dítěti, aby mohlo pokračovat ve své profesní kariéře.

V přechodných fázích, kdy byl bez domova, využíval institucí. Zdeněk popisoval tento proces – když osoba bez přístřeší poprvé přijde do charitativní organizace, musí projít vstupním pohovorem. To považuje informátor za stigmatizující. Tento člověk je nucen popsat svou tíživou situaci a v podstatě je přesvědčit o tom, že se nachází v dostatečně krizové situaci, že je pomoci od dané instituce hoden. Považoval to za dehonestující. Pokud pracovníci organizací shledají, že si zaslouhuje podporu, je mu vystaven průkaz, na základě něhož dostane stravu, nebo ošacení atd. Stigma bylo dle jeho slov ještě více prohlubováno kdykoli, když instituci navštívil. Pomoc je mu poskytnuta, ale takovou formou, která značí nesympatie. Říká, že se jednalo o neustálé podrývání důstojnosti. Je toho názoru, že je dnešní společnost postavená na špatných hodnotách, že hybatelem jsou peníze, a občané této země trpí nedostatkem pokory. Zdeněk se po svých zkušenostech značně vymezuje proti sociálnímu systému tohoto státu. Podle jeho názoru se o své občany stará nedostatečně: „...*bez nějakého urážení, český stát, prostě jak má nastavený zákony, umožňoval to, aby člověk mohl jenom přežít. Takže to je s prominutím, já to říkám na chcípání...*“

V současné době je informátor v důchodovém věku, bydlí v pražském Hloubětíně a občasně si se svou dobrou znalostí německého jazyka přivydělává v zahraničí, kde stráví pár týdnů a následně se zase vrátí do České republiky. S tímto nynějším stavem je velmi spokojen. S radostí dnes konstatuje, že jeho potomek má mnoho příležitostí: „*Víte, děti se mají mít lépe než rodiče a to by nemělo být obráceně.*“ To je myšlenka, ke které zřejmě velkou část svého života inklinoval. Uvědomoval si, možná to bral jako povinnost, že by

měl zajistit lepší perspektivu svému dítěti. Jeho dnes již dospělý potomek vystudoval elitní obor a hovoří čtyřmi jazyky. Informátor je na něj velmi hrdý. Pan Zděňek působí na první pohled velmi vyrovnaně, postupem času se při vyprávění projevil jeho temperament, když hovořil o věcech a událostech, které se ho dotýkají. Jeho vyprávění bylo ucelené, nejvíce času mluvil o svém potomkovi, tíživé sociální situaci a o hodnotách dnešní společnosti. Informátor si velmi cení soukromí své rodiny, nejvíce patrné to bylo při vyprávění o svém dítěti, kdy byl velmi obezřetný. Rozhovor byl na základě prosby narátora částečně zanonymizován, proto se může jevit méně obsažný než ostatní narativní rozhovory.

5.4 Příběh Martina

Martin je velmi charismatický, komunikativní muž. Zdál se být velmi schopný člověk, ale impulsivní, což mu pravděpodobně může uškodit, neboť se v kritických situacích nerozhoduje příliš racionálně. Milanův životní příběh může působit dosti popisně. Událostí, které jsou v jeho životě důležité, je velké množství. Hlavním tematickým polem jsou pro Martina sociální interakce. Jejich popisům věnoval při vyprávění velké množství času. Hovořil o vztahu s rodiči, převážně o nezvyklém vztahu se svým otcem, o své ženě, vztazích s potomky a v neposlední řadě o svých dalších vážných známostech. Také popisoval zkušenosti s bezdomovectvím a jeho současný stav.

Časová osa 4: Žitá minulost informátora Martina

Zdroj: zpracovala autorka dle narativního vyprávění informátora

Martinův příběh začíná roku 1962 v obci Panoší Újezd na Rakovnicku. Své dětství hodnotí jako zcela běžné. Oba jeho rodiče byli úředníci ekonomové. Tvrdí, že je měl velmi rád, přestože měli s otcem ne zcela obvyklý vztah. Otec byl ten typ člověka, co se zajímá hlavně o svůj kariérní růst a ke svému jedinému potomkovi nikdy neprojevoval vřelou

otcovskou lásku. Informátor se dle svých slov velkou část svého života otci snažil dokázat, že je jeho lásky hoden. V dospělosti to považuje za chybu, jelikož akorát opakovaně zažíval pocity frustrace. Martin chodil postupně do jeslí, mateřské školy a základní školy.. Později se zajímal o filmovou školu, ale dle svých slov byl příliš mladý, aby si dovedl představit žít v ubytovacím zařízení pro studenty. Rodiče nechali otestovat jeho potenciál a výsledkem bylo doporučení zvolit pro syna gymnázium. Rodiče se na základě prospěchu ze základní školy usoudili, že nejlepší bude pro syna průmyslová škola. Střední školu studoval s mírnými obtížemi, ale nakonec ji ukončil úspěšnou maturitní zkouškou v roce 1981. Vzhledem k ambicím ve své kariéře byl Martinův otec stoupencem Komunistické strany Československa. Když se rozhodovalo o dalším Martinově studiu, vyžadovalo se, aby studoval Vojenskou politickou akademii v Bratislavě. S tím dle svých slov nesouhlasil, i přes postoj svého otce se vnitřně považoval za odpůrce režimu. Navrhoval pokračovat ve studiu na Divadelní fakultě Akademie múzických umění, což mu nebylo umožněno. Nakonec nastoupil na ekonomický obor. Na vysoké škole zažíval stejné pocity jako na střední škole, studium ho hluboce neuspokojovalo, proto ve druhém ročníku školu přerušil. Protože jeho otec tento krok nikdy neschválil, Martin se osamostatnil. Přečasně pracoval pár měsíců jako dělník na stavbě, pak se uvolnilo jemu slíbené zaměstnání v Československé televizi na pozici rekvizitáře. Později začal ještě na půl úvazku pracovat jako asistent produkce. Informátor toto období označuje za jedno z nešťastnějších v jeho životě. Práce ho naplňovala a pracoval v příjemném kolektivu. Toto období ukončila výzva k tomu, aby nastoupil do základní vojenské služby. Vzhledem k tomu, že měl Martinům otec konexe, tak se dle svých slov ponížil a šel ho požádat o pomoc. Dle informátora ho jeho otec chtěl potrestat a tak musel Martin nastoupit na náhradní vojenskou službu. Po dobu dvou let stavěl šachty a obytné domy. Po návratu z vojny pracoval několik měsíců jako technolog do té doby, než se udála Sametová revoluce a jeho propustili.

Informátor začal následně pracovat na Ministerstvu práce a sociálních věcí, na menší pobočce v Příbrami. Na tomto pracovišti byl velmi nespokojen s plýtváním státních prostředků a z přístupu některých jeho kolegů, kteří se povznášeli nad občany. Pracovní poměr ukončil a nechal se zaměstnat v dřevozpracujícím závodě nedaleko za městem, nejdříve jako mistr, poté povýšil na provozního. Později si pronajal část provozovny, aby zde mohl začít své podnikání. V té době už byl ženatý, měl syna a zanedlouho se měly manželům narodit dvojčata. S odstupem dnes uznává, že byl naivní, zpočátku jeho podnikání slibně prosperovalo. Nejdříve vše bedlivě hlídal, později polevil a začaly se mu

hromadit neproplacené faktury od odběratelů. Později vyšlo najevo, že je nezamýšlejí uhradit. Martin se kvůli tomu dostal do dluhů a vypověděli mu nájemní smlouvu z provozovny. Snažil se svou firmu zachovat, banka mu odmítla půjčit finanční prostředky a tak si začal půjčovat od známých. Takto se částka navýšila až na více než 300 tisíc Kč. Kvůli svému studu údajně nebyl schopen přiznat, co se stalo, všem říkal, že jsou půjčené prostředky na opravu automobilu. S těmito problémy se nesvěděl ani své ženě. Aby se jeho rodina nedovtípila, že jsou v nesnázích, část půjčených peněz přinášel domů a dál předstíral, že je vše v pořádku. Dodnes argumentuje, že je nechtěl zklamat. Když byl zcela na okraji bankrotu, rozhodl se posledních 1000 Kč vsadit na tenisové utkání a o vklad přišel. Informátor popisuje, že se zcela zhroutil, zavolal své manželce, které vše vylíčil, omluvil se jí a následně se pokusil spáchat sebevraždu. Chtěl přijít o život udušením prostřednictvím plynové trouby. Jeho manželka pohotově zavolala otci, ten vykopul dveře bytu a nenechal syna akt zoufalství dokončit. Lze se domnívat, že tento incident velmi narušil vztah manželů. Manželka mu jen těžko mohla odpustit jeho zkratovou situaci, při které by se zbavil své odpovědnosti a nechal veškeré závazky na ní, zatímco měli ještě tři malé syny. Situace by se pravděpodobně dala ustát, minimálně alespoň zvládnut o něco lépe. Později si to informátor dle svých slov uvědomil, ale již to nešlo navrátit.

Jelikož nebyl schopen splácet své závazky, jeden z věřitelů podstoupil případ k soudnímu jednání. Soudní řízení rozhodlo v jeho neprospěch, byl označen za lháře, který se bezdůvodně obohatil. Byl mu udělen bezpodmínečný trest odnětí svobody na dva a půl roku. V příbramské věznicí si odpykal polovinu trestu. Při propuštění byly jeho staršímu synovi tři roky, mladším dvojčatům jeden a půl roku. Jeho žena se s ním rozvedla a našla si jiného partnera. Zamýšlela, že si malé děti zvyknout na nového otce, převezmou jeho příjmení a s biologickým otcem a jeho rodiči se už nebudou vídat. Martin se vzdal svých potomků s podmínkou, že se budou vídat se svými prarodiči. Toho dne si vzal své věci a odešel od rodiny. Večer, který chtěl přečkat venku, než si druhý den obstará dočasné bydlení, byl na Karlově náměstí okraden. Přišel o doklady a všechny své finanční prostředky, neměl kam jít, takže začal přebývat na ulici. Popisoval, že finanční prostředky získával z telefonních automatů, zjistil, že je možné otvor na kovové mince utěsnit, aby peníze nepropadly do přístroje. Nebylo to mnoho, dle svých slov na ulici přežíval. Sháněl si práci, nejdříve prodával noviny, později se staral o provoz veřejných toalet. Toho času navázal vážnou známost, dvojice spolu začala žít. Martin se snažil vypracovat, splnil příslušné náležitosti a stal se řidičem tramvaje v rámci pražské městské hromadné dopravy.

Při snižování stavů ho vyhodili a začal pracovat ve firmě svého známého. Popisuje, že podnik nejdříve dobře prosperoval, pak ale začal stagnovat. Vzhledem k tomu, že zde byli zaměstnání oba, dostali se do tíživé finanční situace. Snášeli ji ještě několik měsíců, pak si informátor opatřil zbraň a přepadl benzinovou pumpu. Své pohnutky vysvětluje takto: „*Upřímně řečeno já už jsem taky nevěděl co mam dělat a teď jsem říkal, tak hele kriminál už si zažil, tak tě zavřou. Aspoň to tady budeš mít vyřízený.*“ Vzhledem k tomu, že pokladna benzinové pumpy nedisponovala dostatkem finančních prostředků, učinil podobný pokus ještě dvakrát. Za trojnásobné loupežné přepadení byl odsouzen k pěti letům nepodmínečného trestu. Tehdejší přítelkyně ho nejprve podporovala, po čase začala žít s jiným mužem. Po výkonu trestu se ocitl opět na ulici. Našel si práci v zahradnictví a využíval přechodných ubytovacích zařízení. Nedaleko Prahy nastoupil na pozici kontrolora. Našel si novou partnerku, se kterou začal žít. Její nároky se postupně zvyšovaly, když ho vyhodili ze zaměstnání, partnerka ukončila i jejich vztah a Martin se již poněkolkáté ocitl bez domova.

V současné době přebývá v zahradní chatě v Prokopském údolí. Informátor zdůrazňuje, že byla opuštěná a proto si jí zabral. Bydlí zde necelý rok. Velmi mu v jeho situaci pomáhá sestra jeho bývalé ženy. Pracuje ve školním stravovacím zařízení, kde se zároveň stará o úklid. Informátor jí vypomáhá s úklidem, za to od ní dostává pravidelně stravu. Má možnost se u ní v bytě umýt, nechá ho u sebe občasně přespat. Finanční prostředky získává různě, například pomáhá prodejcům na trzích a shání další přivýdělnky, ale vzhledem k jeho zápisu v trestním rejstříku si nemůže dlouhodobě sehnat práci. Koncem roku 2017 prý bude moci zažádat o výmaz z trestního rejstříku a dle svých slov doufá, že začne znovu.

5.5 Příběh Ondřeje

Životní příběh informátora Ondřeje se liší od ostatních biografí – nikdy se nestal osobou bez domova, myšleno v kontextu, že by o domov přišel. Přestože v žádné etapě svého života nebyl bez přístřeší, je vhodné narátora do diplomové práce zařadit z důvodu rozšíření vzorku. V rámci typologie bezdomovectví jako jediný reprezentuje tzv. potencionální bezdomovectví. To znamená, že se nikdy reálně neocitl v tak tíživé situaci, aby skončil na ulici, ale mnohokrát k tomu měl velmi blízko. V následujících odstavcích je rozvedeno, jak takový život na pomezí vypadá. V rámci zachování anonymity záměrně

není uveden věk informátora v některých důležitých meznících jeho života, ani údaje o tom, kdy a kde se odehrály některé události. Je nucena data eliminovat, neboť Ondřej je přesvědčen, že podle těchto informací by ho bylo možné, především v hudební sféře, kde byl svého času známou osobností, identifikovat.

Časová osa 5: Žitá minulost informátora Ondřeje

Zdroj: zpracovala autorka dle narativního vyprávění informátora

Ondřej pochází z Plzně, narodil se v roce 1955 jako poslední ze tří potomků, do dobře zaopatřené muzikantské rodiny. Své dětství prožil v honosném domě ve vilové čtvrti. Jeho otec byl učitelem hudby a oba bratři byli také hudebníci. Nejstarší byl houslista, z druhého syna se stal klavírista a třetí, nejmladší sourozenec Ondřej také houslista. Informátor k hudbě inklinoval už od dětství: „*Tak nějak jsem měl doma tyhle příklady a ono to ani nešlo jinak, protože to bylo v nějakých zaběhnutých kolejích. Ale nebylo to, že by to někomu někdo nutil, ani otec, ani bráchové. Prostě bylo to pro mě přirozený, jako samozřejmost, nešlo to jinak.*“ Ondřej se vzdělával na základní umělecké škole v Plzni. Informátor dle svých slov oplýval značným nadáním. Každoročně se účastnil mezinárodních soutěží, kde se díky svým výkonům umísťoval na předních příčkách. V jednom z nejmenovaných ročníků soutěže byl vyhlášen absolutním vítězem. Těchto úspěchů se mu podařilo dosáhnout již v dospívajícím věku a na jejich základě o Ondřeje projevil zájem významný český houslový virtuos a pedagog, který toho času působil jako profesor pražské Akademie múzických umění. Usiloval o to, aby byl informátor jeho studentem, přestože ještě nedosáhl potřebného předchozího vzdělání a věku. Přesvědčil Ondřeje, aby se zúčastnil přijímacích zkoušek, které úspěšně složil. Byla mu udělena výjimka od Ministerstva školství a tělovýchovy, aby mohl vynechat vzdělání na střední škole a začít rovnou studovat vysokou školu, Na Akademii múzických umění pokračoval tzv. nultým ročníkem, aby si doplnil některé vědomosti. Následné studium absolvoval

zdatně, na praktické předměty měl nadání, teoretické ho netěšily, ani v nich ne vynikal a snad jim proto nepřisuzoval takový význam: „*Naučil jsem se to nějak taky no, ale byl jsem zaměřenej jinym směrem no, na to praktický hraní. A ještě navíc na sólový hraní, ne na nějaký orchestrální, nebo komorní. No tak to byly moje cíle, co jsem tehdy měl.*“ Po dokončení Akademie múzických umění nastává další důležitý přelom jeho života. Zaznamenává ho světoznámí původem ukrajinský houslista, většinu svého života, působící v Moskvě. Ondřejovi se za tehdejšího komunistického režimu otevřely nové možnosti studia v Moskvě. Nastoupil na dvouletou stáž, po níž následovala tříletá aspirantura spojená s asistenturou. Studium pokračovalo obdobně: „*studovat Leninovo spisy v originále se mi fakt nechtělo, tak jsem to vždycky nějak okecal, jsem vždycky nějak prolez. Ale pokud šlo o housle tak jsem zase vždycky byl na tý špičce, mezi těma nejlepšima, jinak by si mě do tý svý třídy ani nevzal.*“ Informátor disponuje třemi vysokoškolskými diplomy, jeden z pražské Akademie múzických umění, dva ze zahraničí, všechny se týkají hudebního zaměření. Krátce po návratu z Moskvy se seznamuje s absolventkou stavební fakulty Českého vysokého učení technického, která mimo jiné hraje na kytaru a hudba je jejím koníčkem. Brzy spolu mladý pár vstupuje do manželství.

Ondřej vyprávěl, jak měl po dokončení studia spoustu příležitostí, nejen v tehdejší Československu, ale také v Rusku, Norsku nebo Německu. Natáčel pro televizi a rozhlas, někdy i zahraniční, vystupoval na přímých přenosech. Splnilo se mu to, čeho se doposud snažil dosáhnout, jeho jméno si získávalo věhlas a jeho rozvíjející se kariéra byla stále slibnější. Poté se přihodila nečekaná událost, jím nezaviněná autonehoda, která mu v roce 1983 změnila celý život. Došlo k poranění páteře, konkrétně zlomení krčních obratlů. Zlomenina se léčila zpevněním a znehybněním v přirozené poloze do zhojení zlomeniny. Po několika týdenním zhojení přišla na řadu rehabilitace. Léčba byla úspěšná, pacient si neodnesl doživotní následky toho typu, že by mu byla nevratně poškozena mícha atd. Nutno ale konstatovat, že informátor přišel o smysl svého života. Po rekonvalescenci se snažil opět hrát na housle, ale byl si vědom toho, že již není tak obratný jako před autonehodou. Celé své mládí k něčemu směřoval, chtěl v tom být vynikající, ale již to nebylo možné a on se nespokojil s tím, aby byl průměrný. Informátor vzpomíná na svou bezvýhodnou situaci: „*...já jsem se pak věnoval trochu pedagogice, protože co jsem měl dělat no, když sem nemohl hrát, no tak co jsem měl dělat. Co jsem uměl jinýho...houby jsem uměl, tak jsem je učil.*“ Začal tedy s pedagogickou činností. Učit nové talenty pro něj bylo alespoň částečnou útěchou. Později Ondřej cítil, že pro něj už ani pedagogická činnost

není optimální, hraní představovalo velkou námahu a při učení svých žáků pociťoval velké bolesti. Kromě toho se značně změnila i finanční situace. Oba manželé byli zvyklí na vysoký životní standard, Ondřej je před nehodou, jakožto známí houslista, dokázal solidně zabezpečit. Tato skutečnost se změnila a s ní i přístup jeho manželky. Z jejich vztahu se postupně vytratila harmonie a po 3,5 letech manželství došlo k rozvodu, který iniciovala manželka.

Informátor začal uvažovat, kam se bude ve svém životě dál ubírat, stále inklinoval k umělecké sféře. Dříve rád fotografoval a vyvolával si vlastní fotografie, k tomu se tedy částečně navrátil a tvrdí, že pouze fotografování mohlo být jeho druhou profesí, že již nic dalšího neovládal. Zároveň se svými známými založil umělecký spolek, původně byl charakterizován jako hudební, ale následně se rozšířil o malíře, sochaře a další výtvarné obory. Spolek pořádá různé veřejné akce, setkání, výstavy. Také podporují začínající umělce, snaží se jim pomáhat, předávají jim zkušenosti. Bere to jako dobročinnost, jelikož z toho neplynou žádné příjmy. Tomu zpočátku nevěnoval pozornost, disponoval naspořenými prostředky z předchozí fáze jeho života. Občasně si přivydělával, přijímal pouze nabídky, ve kterých byl zainteresovaný. Přivydělával si fotografováním různých akcí, příležitostně modelek. Snažil se získávat drobné role, případně komparzy ve filmech a reklamách. Vzhledem k tomu, že stále bydlí v původním bytě, ve kterém bydlel v době, kdy měl nesrovnatelně vyšší příjmy, přiznává, že pro něj začalo být náročné vydělat na zaplacení podnájmu na pražském Smíchově. Východiskem z této situace by se jevil uskromnění se, tedy nalezení menšího bytu v levnější pražské čtvrti. Přesto se z bytu odmítl odstěhovat. Příčin je patrně více, velký a honosný byt může být připomínkou slavné minulosti, zároveň si jeho umělecký spolek pronajal ateliér v přízemí domu, kde bydlí a díky tomu je uprostřed spolkového dění. Přestože se charakterizuje jako člověk, který neplýtvá, postupně začal pociťovat nedostatek finančních prostředků. To ho přimělo méně si vybírat z možných pracovních pozic: „...*tak se to vždycky nějak objeví, něco se dělá furt, ale už to nejsou ty výdělky, ty astronomický výdělky, který jsem mohl mít jako houslista no [směje se] asi takhle jo...a jelikož výdělky klesaj a ceny stoupaj, tak si asi dovedete představit, jak to vypadá, se člověk musí ohánět poměrně dost.*“ I přesto si mnohdy vydělával jen na pokrytí nákladů na bydlení a už mu nezbývalo na živobytí, proto začal vyhledávat charitativní organizace, kde se stravoval a získával ošacení. Vždy, když začala být jeho finanční situace vážná, a hrozilo, že by nebyl schopen uhradit nájemné, byl

nucen postupně rozprodat svoji sbírku houslí. Nechal si pouze jediné, na kterých občasně hrával.

Hodnotí, kdo využívá charitativních institucí. Podle něj se tu střetávají různé typy lidí, někteří dle jeho názoru věcnou pomoc nepotřebují, protože pobírají důchody. Jiní si bezdomovectví zvolili jako styl života. Vyhrazuje se také proti osobám závislým na návykových látkách a Romům. Pro sociální pracovníky je velmi složité určit, komu charitativní pomoc náleží a komu už ne. Některé organizace si vedou databáze a dělají jakési vstupní pohovory, na základě kterých rozhodnou, zda dotyčnému vystaví průkaz, který ho poté opravňuje k čerpání pomoci. Dle informátora se ostatní osoby bez domova proti těm, co jsou v současné době v lepší situaci, vymezují: *„mívají takový ty blbý kecý...ty sem nepatříš, ty bydlíš a takovýhle.“* Přestože Ondřej institucí využívá, evaluuje je velmi kriticky. O významných charitativních organizacích, Armádě spásy a Naději, smýšlí jako o výtěžných podnikcích. Kdyby prý nebylo osob bez domova, organizace by přišly o svou oblast působení, je pro ně tedy vyhovující, že část populace této republiky žije v tíživých podmínkách. Proto údajně osobám bez domova pomáhají jen povrchně.

Informátor získává od charitativních organizací ošacení. Tvrdí, že v institucích lze sehnat i formální oblečení na speciální příležitosti. Osoby bez domova se snaží opatřit si převážně teplé oblečení, berou ohled na to, aby bylo hlavně funkční, nemusí být slušivé. Z tohoto důvodu neprojevuje o formální oděv zájem mnoho bezdomovců. Ondřejovo jméno se prý často objevuje na seznamech oficiálně pozvaných hostů na nejrůznější akce. Aby je mohl navštěvovat, formální ošacení, které nepreferují ostatní bezdomovci, on uvítá. *„Často jsem někam zvanej. Takže to tak kombinuju, jenomže to kombinování, to už je dvojitý život [směje se] protože na to člověk potřebuje bejt v nóbl obleku a kravatě, ne-li v motejlku, když jdu na nějakou společenskou akci, která je s rautem, nebo s něčím. A nebo teda jdu někam takhle na nádraží a tam potřebuju bejt oblečeněj zase úplně jinak. Takže člověk se chtěně nechtěně dostává do takovýhleho dvojitýho jo...života.“* Informátor se neustále ocitá na pomezí, nenáleží ani do jedné ze skupin, v každé z těchto rolí klame, je strojený. Nelze posoudit, do jaké míry je Ondřej na společenské akce zván, nebo v jakém rozsahu je vyhledává účelně. Pro takovouto záměrnou účast na akci s občerstvením se v bezdomoveckých kruzích používá označení „holubí letka“. Podstatou je proniknout na uzavřenou společenskou událost, v rámci které je k dispozici občerstvení. Pro osoby bez domova je to jeden ze způsobů, jak se stravovat.

Jeho dovednost spočívá v tom, že dokáže vhodně kombinovat dostupné prostředky. Využít společenských událostí, dvakrát do týdne se stravovat u známých, kteří pracují v restauraci, získat stravu od charitativních institucí. Díky tomu může mít v ideálním případě téměř nulové náklady na stravování a všechny získané finanční prostředky investovat do bytu, což prozatím funguje a Ondřej úspěšně balancuje na hranici mezi bydlením ve svém bytě a bezdomovectvím

Vyjadřuje se k sociálním jistotám za minulého režimu. Nechce ho hájit, považuje se spíše za odpůrce, ale situace byla dle jeho slov pro mladé značně příznivější: „...já si pamatuju, že už na těch studiích a na akademii, dostávali jsme z českýho hudebního fondu nějaký možnosti, jezdili jsme do zahraničí za státní peníze, na nějaký ty kurzy, interpretační a tak dále.“ Prohlašuje, že přestože nikdy nebyl sympatizantem komunistické strany, měl možnost studovat v Moskvě. Po sametové revoluci mu to mnozí z jeho okolí připomínali, nevěřili mu a vymezovali se proti němu.

Ondřej byl při setkání velmi ochotný a milý, přesto se badatelka nemohla zbavit pocitu neupřímnosti z jeho strany, jak při samotném narativním rozhovoru, tak při následné transkripci. Přestože nelze popřít jeho nadání a značné úspěchy o kterých pojednal rozvlekle, nezdary pouze podotknul, k prohloubení poznatků bylo potřeba tyto informace získat na základě dodatečných otázek, některých i opakovaně. Svůj narativ podal velmi uceleně. Téma, o kterém nejvíce hovořil, byla hra na housle, vyprávěním této části svého života byl fascinován. Hovořil také o fotografování. Třetím tematickým polem byla jeho sociální situace.

5.6 Příběh Marka

Marek se narodil v roce 1956 do nemovité venkovské rodiny v obci Janská u Děčína. Markův otec byl rumunské národnosti a pocházel z moldavského území, jeho matka ze severních Čech. Informátor měl tři další sourozence, dva bratry a jednu sestru. Oba rodiče byli velmi ortodoxními stoupenci pravoslavné církve. Marek sice útržkovitě, ale zato mnohokrát hovořil o svém dětství: „Byl jsem vychováván křížem a řemenem, galeje jsme tomu říkali. Sotva jsme měli volno, báli jsme se prázdnin.“ „Za prohřešky jsme se museli modlit na kolenou, byli jsme seřezáni...“ Kromě toho vzpomíná, jak se sourozenci utíkali z domova, na dva, až na tři dny. Otec praktikoval na své potomky velmi tvrdou výchovu. Informátor se proti svému otci až abnormálně vymezuje a nesouhlasí

s jeho konáním, ale zároveň se zdá, že k němu chová respekt. Jeho přání, aby se Marek stal farářem, jeho syn neakceptoval. Matka trpěla silnou závislostí na alkoholu. Výchova ortodoxních rodičů mu vstřípila křesťanství, mnohokrát při vyprávění opakoval, že se události v jeho životě staly na základě vyšší moci. Je věřící, zároveň ale prohlašuje, že nevěří v dogmaticky interpretovaného Boha, a proto se označuje za heretika. Dle jeho názoru se již nelze dogmaticky držet staré víry, to dělají jen lidé povrchní, kteří se nezabývají podstatou a neodkrývají hlubší souvislosti. „*Náboženství je obluzující dogma.*“ tvrdí a pravidelně se účastní setkání Církve adventistů sedmého dne.

Časová osa 6: Žitá minulosti informátora Marka

Zdroj: zpracovala autorka dle narativního vyprávění informátora

Důležitou vzpomínkou na dětství představoval pro informátora rok 1968, kdy do malé obce na venkově přijela Sovětská armáda: „*A ty Rusové nám tam v podstatě přivezli kulturu, zaprvé fotr polevil v tom jeho despotismu, opravdu to byl rodinej terorista. My jsme s nima šmelili s těma ruskejma vojákama a oni nám přinesli kulturu. Oni tam měli stolní fotbal, pink-ponk, oni tam měli biliár, půjčovali nám harmoniky, skoro každé den jsme se mohli dívat na filmy. Táta nám něco toleroval, ale stejně jsme si museli odkroutit svoje na galejích v lese, ne že bych si stěžoval no.*“ Od roku 1970 je Marek studentem Střední průmyslové školy chemické v Ústí nad Labem. Využil možnosti společného ubytování studentů v domově mládeže: „*... potom jsem šel na tu chemičku do Ústí, já byl šťastnej jak blecha, když jsem vešel do pokoje na internátě, tak jsem byl šťastnej, že jsem se osvobodil z toho tyranskýho područí našeho fotra.*“ Informátor tvrdí, že si během několika let studia, postupně vybudoval a začal trpět toxickou fobií. Ta se postupně prohlubovala a

vygradovala v rámci základní vojenské služby, když měl pracovat se vzorky bojových otravných látek.

Po ukončení základní vojenské služby byl poslán na psychologické vyšetření, kde mu byla stanovena diagnóza znějící: těžká schizoidní sociálně maladaptivní psychopatie. Rozebrání tohoto jevu a výčet co všechno obnáší, by vydalo na další diplomovou práci, což není cílem – téma je zde vysvětleno, aby bylo možné objektivně posoudit do jaké míry narátora ovlivňuje. Informátorovi byla diagnostikována porucha osobnosti. Jedná se o trvalé povahové odchylky od normy, dříve označované jako psychopatie. V rámci příčin vzniku převažují vlivy genetické nad psychosociálními (Raboch). Klíčové je potom rodinné prostředí v raném dětství, mimo jiné se za rizikový faktor považuje i příliš tvrdá výchova dítěte. Obecně působí negativně konfliktní a emočně vypjaté prostředí. Jedinec trpící touto poruchou se projevuje trvalými výraznými disharmonickými postoji a chováním, které je výrazně maladaptivní v široké oblasti osobních a sociálních situací (Žourková). Schizoidní porucha osobnosti spočívá v citovém chladu, uzavřenosti, nedsílnosti, neschopnosti prožívat radost. Výzkumnice musí konstatovat, že takto na ní informátor nepůsobil. Skutečnost, že byl ochoten stát se informátorem této práce, dokládá nesoulad se zmíněnými projevy. Na druhou stranu dynamika projevů je odlišná, mohou se projevovat v dětství a se stárnutím se zmírňují (disociální projevy), jiné se naopak zvyrazňují. Hlavními projevy disociální poruchy osobnosti je lhostejnost ke společenským pravidlům a závazkům, jedinec neprožívá pocit viny, není schopen empatie (Přikrylová–Kučerová, 2010).

Krátce po návratu z vojny Marek potkává svou první lásku. S úsměvem na ni dodnes vzpomíná, ale měli zcela odlišné povahy, žila prý konvenčním způsobem života, což jemu nevyhovovalo. Začínají se objevovat jeho problémy s požíváním alkoholu. Přiznává, že k alkoholismu vždy inklinoval. Marek několik let pracoval v Ústí nad Labem jako jevištní technik v divadle. Je přesvědčen, že mu toto zaměstnání přivodilo fyzické potíže, kvůli kterým byl nucen roku 1981 prodělat operaci bederní meziobratlové ploténky. Vhledem k zákroku měl možnost odebírat částečný invalidní důchod, ale Marek ho dle svých slov odmítl. Častokrát zvažoval, že se z Ústí nad Labem přestěhuje do hlavního města, rozhodl se tak v roce 1986. Informátor získal zaměstnání v síti obchodů Tuzex. Pracoval zde jako vrátný a bydlel v podnikové ubytovně.

V tehdejší Československu v roce 1989 panovalo období politických změn, které vyústily k pádu komunistického režimu. Informátor komentuje listopadové události takto:

„Pro mě nešťastný samet, vzhledem ke koleji Yesterday a zaměstnání v Tuzexu, ze kterého mě nemohli vyhodit, z žádného zaměstnání tehdy, neboť jsem měl status občana se změněnou pracovní schopností. No a tohle se stalo, tohle neštěstí.“ Po sametové revoluci přišel o práci vrátného v Tuzexu, ale získal práci u bezpečnostní agentury. Tam přetrval pouze několik měsíců, když firma snižovala stavy, měl špatnou docházku a propustili ho. Tím začíná jeho velmi nevyrovnané období. Po celou dobu až dodnes se střídají etapy, kdy žije solidně, finanční prostředky získává účinkováním na různých natáčeních jako komparzista, objevuje se v reklamách a žije v podnájmu. Proti tomu ho neustále pronásledují sklony k alkoholismu. Vyprávěl, jak zasáhla vyšší moc a on se podruhé narodil, poté co si v roce 1990 přivodil otravu alkoholem: *„... tak jsem vypil asi litr vodky a předtím jsem měl normálně nakoupíno pár vín, pár piv, pár panáčků, normálně [směje se] to jsme pili soutěživě a mě to málem zahubilo ...“* Jeho pozitivní vztah k alkoholu dokládá i následující výrok: *„No a nebo na záchytce člověk skončí, to já pokládám skoro za poctu. To jsme i soutěžili v tom, kdo byl víc na záchytce.“* Vzhledem k tomu, že jeho příjmy jsou nárazové, ale není schopen myslet do budoucna, nebo si včas opatřit další přívýdělků se pokaždé při spotřebování finančních prostředků ocitá bez útočiště. Pak znovu nabyde finančních prostředků, opatří si bydlení a poté co finance postupně eliminuje je opět bez domova, jeho život se stává koloběhem. Situace se ještě více zkomplikovala, protože se uchýlil k hraní automatů, na čemž si záhy vytvořil závislost. Gamblerství si měl osvojit od svého přítele, který byl později hospitalizován v Psychiatrické nemocnici v pražských Bohnicích. Patologické hráčství, neboli gambling patří mezi návykové a impulsivní poruchy osobnosti. Charakteristickými znaky jsou neschopnost kontrolovat puzení a impulzy vykonat činy, které jsou škodlivé pro daného jedince. Před touto činností jedinec cítí tenzi a vzrušení, po jejím vykonání pak libý pocit uspokojení (Příkrylová–Kučerová, 2010).

Přestože si nárazově byl schopen opatřit finanční prostředky, už nebyl způsobilý k tomu, je investovat do svého bydlení. Proto buď přebýval na ulici, nebo u svých známých. Dva měsíce žil u svého bratra v Novém Boru, několik měsíců u přítele na Kolínsku, poté se vždy vrátil zpět do hlavního města. V etapách jeho života, které trávil na ulici, využíval charitativních institucí, získával stravu, ošacení, hygienické potřeby, občasně přebýval na ubytovnách. Kromě věcné pomoci, pro sebe v institucích nalézal i jakousi naději: *„...občas zajdu někam takhle pro jídlo, ono to trošku podpoří morálku, když vidím, že lidi jsou na tomů hůř.“* V roce 2015 poznal svou nynější přítelkyni.

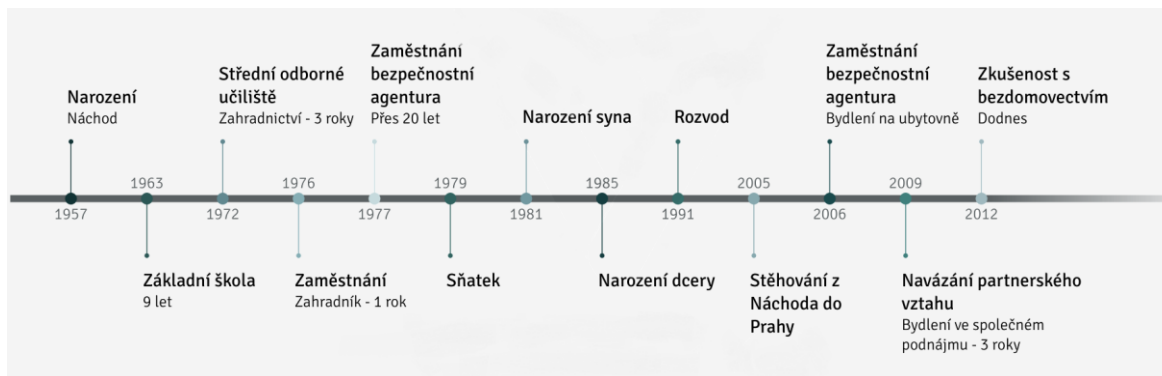
Z informátorova vyprávění je patrné, že jeho partnerka taktéž trpí psychickou poruchou. Je velmi paranoidní, když nemůže nalézt nějakou svoji věc, chce zavolat Policii ČR, je přesvědčená, že jí to odcizil její partner. Marek oponuje, že se jedná o chytrou, vysokoškolsky vzdělanou ženu, ale že je nemocná a proto by se jí měla dostávat pomoc, o což se on snaží. Lze se domnívat, že právě jejich společný rys, choroba, kterou oba trpí, je spojuje, protože jejich vztah dle Markova narativu není harmonický. Přibližně před rokem, v roce 2016, přichází informátor o jednoho z bratrů. Bratr zpočátku Michalovi pomáhal z jeho nesnází, poskytoval mu finanční prostředky, ale postupem času se proti němu začal vymezovat, osočoval ho, nabádal ho, aby se více snažil. Informátor hodnotí, že tento incident se stal na základě vyšší moci, jakési zpětné negace, která bratra zasáhla.

V době rozhovoru je mu 61 let, je invalidou třetího stupně a žije se svou partnerkou v malém podnájmu. Z jeho invalidního důchodu jsou měsíčně odváděny finanční prostředky na vymožení peněžitého dluhu u Pražského dopravního podniku, zdravotní pojišťovny a finančních společností, například Provident. Aby byl solventní, prodává cennosti, které nalezne v kontejnerech, přivydělává si sběrem papíru a výkupem zálohovaných skleněných lahví. Informátor se vymezuje proti konzumní společnosti, velmi si váží potravin a nesnáší plýtvání, odkládá to jednoduchým tvrzením: „*Já vím, co je hlad.*“ Badatelka byla svědkem toho, jak Marek sbírá a recykluje vše, co bylo na ulici k dispozici. Co mu ještě může přinést užitek, to si ponechá. Ostatní prodá, daruje, odnese do sběru atd. Vzhledem ke svým hodnotám a víře klade všechny jedince na stejnou úroveň, na sociálních nerovnostech dle jeho názoru nezáleží. Vlivným a majetným lidem se stávají špatné věci, stejně tak jako těm nemajetným, tedy nejsou rozdílní. Informátor si stigmatizaci od okolní společnosti nepřipouští, nevidí důvod, proč by tak někdo smýšlel. Informátor se označuje za mizerného empirického filosofa a tímto stylem formuloval celé své vyprávění. Svůj narativ předložil velmi nesouvisle, propojoval témata, která spolu nesouvisí, nemluvil k věci, ne vždy odpovídal na pokládané otázky. Jeho vyprávění bylo nečitelné, neustále ho obohacoval různými výroky a pořekadly. Citoval například A. P. Čechova, J. Švejka, K. Marxe, W. Shakespeara, J. A. Komenského, nebo L. N. Tolstého. Jeho mluva byla značně odborná, používal mnoho cizích slov. Přestože má nesporně dobrou paměť na literaturu a již zmíněné citáty a jejich autory, nepamatuje si, kdy se události o kterých vypráví, odehrály. Čili jeho vyprávěná minulost je pravděpodobně do jisté míry zkreslená, oproti žité minulosti. V rámci tematických polí věnoval narátor velký prostor již zmíněným citacím, radikální výchově svého otce a přístupu k náboženství.

5.7 Příběh Jana

Informátor Jan pochází z Náchoda. V rodině panovaly harmonické vztahy, ale již v útlém dětství ho značně poznamenala mateřská škola. Jan je sinistrální, neboli levoruký. V minulosti bývalo leváctví závažným sociálním handicapem a převažovala tendence leváky i násilně přeučovat. Toto přeučování nebylo úspěšné a působilo neúměrné riziko škod na duševním zdraví. V jeho mateřské škole panovalo tehdejší přesvědčení, na Jana byl kladen velký psychický tlak. Důsledkem toho se u něj objevila řečová porucha, při které je narušena plynulost řeči neúmyslným opakováním jednotlivých slabik či částí slov, nebo jejich nechtěným opakováním. Tento jev, při kterém jedinec navzdory svému úsilí není schopen plynule a bez námahy promluvit je hovorově označován jako koktavost. Jan byl kvůli tomu dva týdny hospitalizován v královehradecké nemocnici. Pokud se s pacientem vhodně pracuje, procento uzdravení poruchy v raném věku je poměrně vysoké. Na základní škole se situace značně zlepšila. Dítě bylo podpořeno jak ze strany učitelského sboru, tak ze strany rodičů. S jejich pomocí se řeč zlepšovala, nutno ale podotknout, že ve škole neměl dobrý prospěch.

Časová osa 7: Žitá minulost informátora Jana

Zdroj: zpracovala autorka dle narativního vyprávění informátora

Po absolvování základní školy pokračoval na střední odborné učiliště, kde se vyučil v oboru zahradnictví. V tomto oboru si našel zaměstnání, které vykonával několik let. Po většinu svého profesního života byl zaměstnancem bezpečnostní agentury. Kolem 20 roku věku potkal svou budoucí ženu, po několika letech společně vstoupili do manželství. Po několika letech se jim narodil syn a s dalším časovým odstupem ještě dcera. Z manželského vztahu se postupně vytrácel soulad, a proto se oba manželé rozhodli pro ukončení manželství. O této fázi svého života informátor příliš nevyprávěl. Poznání

muselo být prohloubeno pomocí dodatečných otázek. Ze strany informátora byla patrná mírná nevole na ně odpovídat. Je zřejmé, že to v něm zanechalo nelibé vzpomínky. Na opatrovnictví dětí se vzájemně dohodli, děti byly v péči matky, ale stýkaly se často i otcem, který bydlel ve stejném městě.

Když začala jeho dcera studovat na Karlově Univerzitě v Praze, Jan pocítil nutkání přestěhovat se z Náchoda za ní. Ve svém tehdejší zaměstnání, bezpečnostní agentuře, mu bylo umožněno přeložení do sídla pražské stavební společnosti Skanska na Kubánském náměstí. V rámci této pracovní pozice měl možnost bydlet v ubytovacím zařízení, zatímco jeho dcera bydlela na vysokoškolské koleji. Do Prahy se přestěhoval před 12 lety, byl spokojen se svou prací i ubytováním. Aby vstupní hala společnosti Skanska při vstupu vypadala přívětivě, bylo Josefovou pracovní náplní mimo jiné kupovat pravidelně květiny. V souvislosti s tím, se seznámil s květinářkou prodávající v nedalekém obchodě. Po čtyřech letech strávených v hlavním městě takto začala jeho vážná známost. Pár se spolu zanedlouho sestěhoval do pronajatého bytu na pražském Pankráci. Po třech letech se majitelka bytu rozhodla pro rekonstrukci a nájemníci byli nuceni byt opustit. V tomto období se nakumulovalo více obtíží. Přiměřeně věku se začal horšit Janovo zdravotní stav a jeho přítelkyně se začala starat o svou velmi nemocnou matku. Trávila s ní velké množství času, proto se rovnou přestěhovala do jejího bytu. Nadále se snažila zvládat péči o nemocnou matku a udržet si původní práci. Informátor se nezmínil o ukončení předchozího zaměstnání, ale pravděpodobně k tomu došlo, neboť se ocitá na ulici. Alespoň přechodné bydlení mu nabízí jeho dcera. Toho času má již manžela a dvě děti. Stala se pedagogem a s rodinou bydlí ve služebním bytě. Pobyt dalšího člověka v bytě by byl možný pouze s povolením jejího nadřízeného, to ale ředitel školy nevydal. Informátor začal přespávat venku, nebo si sháněl přechodná ubytování v azylových domech a dalších institucích. Pracoval jako ostraha na stadionu Sparta, působil zde při fotbalových utkáních. S prací byl po obsahové stránce spokojen, ale nevyhovovala mu, její nárazovost. Zároveň si příležitostně vydělával úklidem města, ale nedosáhl toho, aby si zajistil stálý příjem. Tvrdí že jsou jeho činnosti velmi pohybově náročné, nepřispívají jeho zdravotnímu stavu a že už je nebude schopný vykonávat do budoucna. I z toho důvodu si před několika měsíci požádal o předčasnou penzi, která mu byla přidělena. Byl toho názoru, že se jeho situace zlepší, ale stále nemůže najít vhodné ubytování pro sebe a svou přítelkyni a tedy žijí trvale odděleně.

Toto období, chvílemi přerušované bezdomovectví, už přetrvává asi 6 let. Informátor po celý čas využíval charitativních organizací, nebo mu pomáhala jeho dcera s manželem. Se svým synem, který si založil rodinu v Náchodě, nemá příliš dobré vztahy. Vidí se pouze sporadicky. Informátor vyprávěl, jak se s ním jeho okolí, hlavně dcera, ale částečně i přítelkyně snaží manipulovat. Dcera mu klade ultimáta typu: „*Ted' mám právě tu podmínku no, taky v Praze, že musím mít byt do Vánoc nejdýl, podmínka byla teda do listopadu, do konce listopadu a že mi potom budou pučovat vnučata za to. No tak to jako nemá chybu.*“ Informátor vyprávěl, jak s ním mají dcera a její manžel značnou trpělivost, že mu před pár dny darovali velké množství nového oblečení. Jan neměl následující noc kde přebývat, střídal noční tramvaje a autobusy a k ránu zjistil, že již zavazadlo s novým oblečením nemá. Tyto a podobné události se údajně opakují. Z toho vyplývá, že rodina se mu stále snaží pomoci, ale jeho bezdomovectví už trvá tak dlouhé období, že začínají ztrácet naději, proto přistoupili k jiné strategii. Dalo by se to označit skoro až za citové vydírání, ale po vyslechnutí informátorova vyprávění je tento přístup celkem pochopitelný.

Informátor opakovaně navštěvuje Oddělení sociální prevence provozované pod záštitou Městské části Praha 1. Zdejší sociální kurátoři poskytují sociálně právní poradenství, zprostředkovávají bezplatné právní poradenství, pomáhají s vyřizováním dokladů, mimo jiné zprostředkovávají charitativní služby, pomáhají se zajištěním ubytování a případně provozují další činnosti dle potřeb svých klientů. Sociální kurátorka mu sehnala přechodné bydlení. On jím dle svých slov neopovrhne, ale nutno podotknout, že dle jeho popisu bytové vybavení silně neodpovídá finanční kompenzaci, která je za obytný prostor vyžadována: „*...od pondělka ted' jsem na hotelu, to mi sehnala moje sociální pracovnice, přes známého, že mě tam nechává v jedný místnosti spát. Tam žádný vybavení není, rádio, nic, nemůžu si uvařit, nebo ohřát, vůbec nic, jen přes chodbu mám sprchovej kout.*“ Je si toho vědom, zároveň by pro sebe nic komfortnějšího nevyžadoval, stále ale shání vhodnější prostor, kde by s ním chtěla bydlet i jeho přítelkyně.

V rámci narativního rozhovoru konstatoval, že když byl telefonicky kontaktován a požádán o účast v rámci tohoto výzkumu, nejprve se účastnit nechtěl. Narátor si dle svých slov vsugeroval, že jím bude výzkumnice opovrhovat, že jí bude jeho přítomnost zahanbovat, uvedl ještě několik dalších negativ. To je paradoxní, badatelka se po celou dobu výzkumu i následné analýze snažila být objektivní. Kdyby jakkoli lidmi bez domova opovrhovala, nebo jí zahanbovala jejich společnost, nemohla by si toto téma pro svou diplomovou práci nikdy zvolit, což informátorovi také vysvětlila. Zároveň ale rozuměla

jeho obavám, několikrát už se při rozhovoru s lidmi bez domova setkala s nechápavými výrazy okolní společnosti. Že může být informátor stigmatizován okolím, které mu připisuje negativní vlastnosti je samozřejmě nemilé, ale mnohem zhoubnější je, když osoba stigmatizuje sama sebe. Sama podléhá stereotypizaci. Jan málem podlehl tomuto nálepkování, zprvu byl skeptický, při druhém telefonickém rozhovoru nakonec s rozhovorem souhlasil. Informátor při interview zprvu hovořil plytce, badatelce trvalo získat jeho důvěru, později byly bariéry prolomeny a Jan vyprávěl spontánněji. Témata, o kterých nejvíce hovořil, jsou jeho dcera, přítelkyně a sociální situace.

5.8 Příběh Jáchyma

Informátor Jáchym je původem z Teplic, narodil se roku 1960 do sportovně-umělecké rodiny. Otec, který se věnoval závodnímu lyžování, vedl k této činnosti i svého syna. Syn vzpomínal, jak otcovo nadšení pro sport nesdílel, raději by prožil své dětství běžně, tedy trávil čas s ostatními spolužáky. Proto nebyl jejich vzájemný vztah zcela srdečný. Informátor se dle svých slov spíše věnoval zájmům, ke kterým ho vedla jeho matka. Jakožto umělkyně ho rozvíjela ve svém oboru, učila ho k malbě, literatuře, navštěvoval s ní umělecké kluby. Ve svých 17 letech si v jednom takovém klubu poslechl skladbu od Beatles, uchvátili ho již jen počáteční tóny a od té doby inklinoval k rockové hudbě.

Časová osa 8: Žitá minulost informátora Jáchyma

Zdroj: zpracovala autorka dle narativního vyprávění informátora

Jáchym byl tzv. mánička. Toto označení se v Československu používalo pro mladého muže s dlouhými vlasy, jež obvykle vyznával rockové hodnoty, nebo hodnoty undergroundu. Mezi ty patří potřeba svobody a z ní plynoucí většinový postoj těchto

skupin k totalitě. Právě severočeský kraj, zejména Teplice, patřil společně s Prahou mezi přední centra opoziční komunity, známé pod pozdějším označením underground. Rockové podhoubí informátora velmi ovlivnilo, doznal, že se ocitl v dosahu návykových látek. Od toho, aby je začal využívat, ho odradila velmi nepříznivá událost, kdy se kvůli požívání návykových látek zadusil jeho velmi blízký přítel. Smrt sedmnáctiletého přítele Jáchymem velmi otřásla a dle svých slov se začal zamýšlet nad smyslem života. Dnes si informátor uvědomuje, že kvůli tomu asi předčasně dospěl.

V souvislosti s tím vzpomínal, jak ho oslovil další z jeho přátel s tím, že začal inklinovat ke křesťanské víře a vzal ho s sebou do společenství. V Jáchymovi zpočátku převažovala nedůvěřivost, postupem času se jeho názor změnil a začal vyznávat křesťanskou víru. V náboženské komunitě se seznámil s dívkou, se kterou se asi po třech letech vzali a narodil se jim syn. Jáchym považoval svůj život po dalších 13 let za zcela idylický, dokud mu jeho manželka neřekla o tom, že se seznámila s jiným mužem. Tato skutečnost ho zcela zdrtila. Jáchym chtěl realitě uniknout, přestěhoval se do Prahy, našel si podnájem a práci. Přibližně půl roku dle svých slov dobře fungoval, popisuje, co následovalo poté, když na něj všechno dolehlo: „...*mě to tak prostě zdevastovalo, no prostě totálně. Šlo to postupně, nebylo to úplně najednou, ale začal jsem pít, začalo mi být všechno jedno, na to konto mě vyšoupli z práce. Když jsem začal dělat brigády, tak jsem byl nespolehlivej, protože jsem byl v alkoholu ...*“

Takto začalo jeho čtyřleté období, které strávil bez domova. Prošel si různými stupni, dle typologie bezdomovectví, byl zjevným bezdomovcem, přespávajícím ve veřejném prostoru. V době, kdy přebýval se svým známým v zahradní chatce v Kobylisích, naplňoval definici skrytého bezdomovectví. Dle svých slov ve velké míře podlehl alkoholismu, v některých fázích se o sebe staral, v jiných na sebe zcela rezignoval. V hojně míře využíval všech možností v rámci sociálních služeb. Je toho názoru, že podpora ze strany charitativních organizací je značná, že si osoba může opatřit většinu potřeb, od jídla, přes oblečení, hygienické potřeby až po možnost přebývat v azylových a ubytovacích zařízeních. Podmínkou je, že musí být trpělivá, musí být ochotna čekat.

Při vzpomínání na reakce jeho okolí uváděl, že jsou velmi rozdílné. Někdo mu přinesl kávu, někdo potraviny, občasně dostával i peněžní příspěvek. Zažíval od okolí posměch, stalo se mu také, že ho chtěli konfrontovat, nejčastější je prý ale tázavý pohled. Popisoval, jak si osoby bez domova jsou schopny najít místa, kde je možno přebývat. Velkou část volného času dle svých slov trávil v knihovně. Dalším vhodným místem dle

něj bylo nádraží na pražském Florenci. Při předstírání, že osoba čeká na odjezd jejího spoje, je zde možné dostat kávu a noviny zdarma, kromě toho je zde teplo. Informátor si oblékal své lepší oblečení a pobýval zde 2–3 hodiny, převážně v zimních měsících.

Informátor vypověděl, že si zhruba dva roky příležitostně přivydělával hraním komparzových rolí. Mohlo by se to jevit jako nemožné, zejména u zřejmých bezdomovců, ale i ti k hraní mohou proniknout. Podstatné pro komparsové agentury je, aby byla osoba k dispozici, často shánějí komparzisty pouze jeden, dva dny předem. Osoba se jednou zaregistruje a poté ji opakovaně oslovují. Poptávají převážně osoby časově flexibilní, což je často hlavním požadavkem. Časové nároky osoby bez domova bezesporu splňují, zároveň jsou schopny docílit i vhodného zevnějšku. Motivují je k tomu na jejich poměry neobvykle vysoké výdělky. Informátor ozřejmuje přípravu na komparz: *„Jsem vždycky šel na nějaký charitě jsem se umyl a oholil, v tašce jsem měl čistý hezký oblečení. Nikdo to ani nepoznal. No a díky tomu jsem si zaplatil ubytovnu.“*

Závažná je problematika exekucí, které jsou osoby bez domova velmi často zatíženy. Lze se domnívat, že paří mezi překážky resocializace. Jedním z běžných způsobů, jak osoby bez domova přijdou k exekuci je využívání pražské městské hromadné dopravy coby černí pasažéři. Poté co jedinec po nějaký čas nezplatí vyměřenou pokutu, je případ podstoupen k exekutorovi. Když se situace opakuje, další nezaplacená pokuta je předána k vymáhání k exekutorovi jinému. Tedy exekuce se nescítají, ale kumulují. Pakliže osoba převezme svou zodpovědnost a začne splácet jednu z exekucí, na ostatních rostou úroky z prodlení. Pravděpodobně to může velkou část osob bez domova demotivovat ke shánění nové práce, případně se budou snažit obejít stát a pracovat tzv. na černo, aby jim mzda nebyla krácena odvody. Osoby jako informátor Jáchym, jejichž dluhy nejsou příliš vysoké, mohou chovat naději, že je v budoucnosti splatí. Na druhou stranu ti, kterým se z různých důvodů nakumulovaly dluhy ve vysoké výši tuší, že je nikdy nebudou schopni splatit. Proto s tím pravděpodobně ani nezačnou. Tento koloběh se zdá být neřešitelným problémem. Informátor popisuje svou situaci takto: *„De facto mi strhávají půlku platu, protože jsem jezdil hodně na černo po tramvajích, takže mam mraky exekucí. A nejhorší je, že kdyby to bylo pod jednou exekucí, tak to nějak člověk vyřeší, takže oni každou tu exekuci, každou tu jízdu na černo daj jinýmu exekutorovi, to znamená, že mě to vyjelo v práci, třeba 15 exekucí, takže si mysleli, že jsem nějaký...“* Exekuce může být i důsledkem proč je daná osoba bez zaměstnání. Jedinec práci získá, zaměstnavatel se spojí s příslušnými úřady a institucemi kvůli odvodům ze zaměstnancovi mzdy a zjistí, kolik je

na jeho zaměstnance uvaleno exekucí. Informátor uvedl, že v takovém případě o zaměstnance mohou ztratit zájem a propustí ho již ve zkušební lhůtě. Mohou k tomu vést různé důvody, každopádně se tím zaměstnavatel dozví něco o zaměstnancově minulosti, může se domnívat, že špatná finanční situace zaměstnance donutí k odcizení něčeho na pracovišti, nebudou mít zájem na tom, aby zde pracoval z hlediska morálního, aby nedošlo k poškození public relations dané firmy atd.

V období, kdy přebýval na ulici, mu v rozmezí pár let zemřeli oba rodiče. Informátor hovoří o tom, že se za sebe styděl, nechtěl se s rodinou vídat a v této těžké situaci nepodpořil svou mladší sestru, která se o vše musela postarat. Kvůli tomu dnes není jejich vztah příliš vřelý. Podobný postoj převažuje i u jeho syna. Jáchym si uvědomuje, že se s nimi několik let nestýkal, oni ho jako bolestnou vzpomínku vytěsnili ze svého života a není snadné opětovně vztah navázat.

Informátor posuzoval, co je na bezdomovectví nejhorší. Nepovažuje tím zimu, nepohodlí, nebo posměch ostatních, dle jeho názoru je to, když slábně naděje. Dokud má člověk vyhlídky, dokáže za ně bojovat. Když ztratí naději, vše pro ně přestává mít smysl. Své prozření popsal v následujících větách: „...že jsem jednoho dne spal někde na lavičce...ted' budu hodně otevřenej...byl jsem plnej vší a prostě, jak ty nejšpinavější bezdomovci. No a jednoho dne jsem si...najednou mi přišlo, vždyť ty jsi měl ten smysl života, jak se ti tohle stalo, prostě to je život, nemůžeš bejt na dně, nemůžeš ho zdevastovat...“ Po nějakém čase znovu začal navštěvovat náboženskou skupinu, ujasňovat si své hodnoty. Následně dle svých slov pocítil změnu, začalo se mu dařit, našel si práci, byl mu nabídnut vhodný byt. V současné době pracuje ve vegetariánské restauraci a snaží se pomáhat osobám bez domova. Může jim pomoci materiálně, přebytečnými potravinami z restaurace, i duševně, protože přesně ví, co daná osoba bez domova pocítuje. Pomáhá jim a doufá, že po svém úspěšném sociálním začlenění, bude ještě moci odčinit jiné věci. Obnovit své vztahy se synem a sestrou, které nejsou harmonické, což informátora trápí.

Rozhovor se Zbyňkem byl příjemný, informátor byl velmi otevřený. Zcela vyrovnaný a se důstojností popisoval své nejhorší, hodně osobní, okamžiky. Jeho výpověď byla mimo jiné přínosná v tom, že výzkumníci popsal pro ni dosud neznámé termíny, které mezi sebou používají osoby bez domova, například holubí letka, nebo fárání. Také přispěl k objasnění toho, proč osoby bez domova využívají komparzu. Nejvíce času při svém vyprávění věnoval popisování bezdomovecké zkušenosti a vysvětlování jejich problematik. Obsáhle hovořil také o své předchozí i nynější práci, kromě toho se věnoval

vztahům ve své rodině. Co se týká přístupu k bezdomovcům, Jáchym zastává jiný názor než další informátoři. Ostatní, kteří se vrátili do běžného života, se proti lidem na ulici vždy alespoň částečně vymezují (proti těm co požívají návykové látky, proti těm nejvíce zbědovaným zjevným bezdomovcům). On je takto nerozlišuje, nevnímá je v dichotomii Já a Oni, vnímá je v dichotomii Já a My. Dalo by se usuzovat, že stále pociťuje jakousi integritu k dané skupině: *„Panebože vždyť i já jsem podivnej, já nejsem něco jinýho, než támhleten druhej co tam jde a co je na tý Naději a řeší tyhle věci, já jsem taky podivnej.“*

5.9 Zhodnocení výsledků

Jak již bylo řečeno, informace získané narativními rozhovory nelze kvantifikovat či zobecňovat. Příběhy narátorů jsou jedinečné, ve většině narativních rozhovorů lze vysledovat rozdílné faktory příčin bezdomovectví. To ukazuje na heterogenitu zkoumaného společenství. Kvalitativním přístupem lze ukázat právě tyto jednotlivé modely. Biografie informátorů tak výzkumníkovi nebo čtenáři ukazují tuto subjektivitu a pomáhají tak nahlédnout do tohoto komplexního fenoménu hlouběji. Následující odstavce jsou postupně věnovány odlišnostem a shodám nalezeným prostřednictvím analýzy narativních rozhovorů.

Lze konstatovat, že čím horší bylo rodinné zázemí v dětství a dospívání, tím více krizí a změn v životě jedinci zažívali.¹³ Je zřejmé, že hodnotit rodinné vztahy na jakési pomyslné stupnici nelze, ale z vyprávění narátorů je patrné, zda bylo jejich dětství šťastné či nikoli. Tři z osmi informátorů, kteří popisovali své dětství jako nešťastné, se v průběhu svého života dostali do rozličných náročných situací, nastalo u nich více krizových momentů než u těch, kteří vyrůstali v dobrých podmínkách. Již v dětství poznamenání jedinci se v dospělosti uchylovali k alkoholismu, gamblerství, nedokonané sebevraždě nebo kriminální činnosti.

Informátory vedly ke ztrátě domova různé faktory. Jedním z těchto faktorů byl rozvod, který je jednou z obvyklých příčin ztráty domova. Je důležité rozlišovat mezi domovem a přístřeším. Po rozvodu vždy jeden z partnerů ztrácí domov, který nutně formuje jeho identitu, ale neznamená to vždy ztrátu přístřeší. V některých případech rozvod a ztráta domova vyvolaly alkoholismus, teprve kvůli alkoholismu přišel jedinec o přístřeší a dostal se na ulici. V jiném případě rozvod zapříčinil, že se informátor stal samoživitelem a až tato skutečnost vedla k bezdomovectví. Je podstatné si uvědomit, že při rozvodu ztrácí jedinec nejen domov, ve kterém si budoval svoji identitu, ale přichází také o roli partnera, o roli otce (matky) a o podporu rodiny. Kromě rozvodu mohou zapříčinit ztrátu domova i další okolnosti. Některé byly u narátorů také zjištěny. V několika případech se jednalo o ztrátu příjmů, plynoucích ze zaměstnání, nebo z požívání důchodu. Lze se domnívat, že při ztrátě zaměstnání je velmi ovlivněn psychický stav jedince, který

¹³ Traumata z dětství nebo dospívání jsou v odborné literatuře považována za rizikové faktory, které mohou výraznou měrou přispět k bezdomovectví (Barták, 2004, s. 26). Další rizikové faktory jsou uvedeny v teoretické části práce, v kapitole *Příčiny bezdomovectví*.

neztrácí pouze finanční prostředky, ale také pocit užitečnosti, seberealizace, sociálního statusu apod. Tyto okolnosti vyvolaly v životě informátorů krizi, která se neustále prohlubovala a jejím výsledkem bylo (zřejmé či skryté) bezdomovectví. Byly rozkryty také méně standardní faktory vedoucí ke ztrátě domova. Jedinec se například dostal do tíživé situace kvůli autonehodě a následnému zhoršení zdravotního stavu. U jiného informátora byla příčinou porucha osobnosti.

Informátoři si povětšinou zakusili vícero vzestupů a pádů. Jakožto bezdomovci nepřebývali vždy na ulici, opatřili si různé přivýdělky a jejich situace se zlepšovala. Byli si schopni sehnat přechodné bydlení. Poté opět nastal zlom a jedinec přišel o přístřeší. Takto působily faktory vedoucí k bezdomovectví opakovaně, ačkoli už jedinec bezdomovcem byl (převládala ztráta výdělečné činnosti a s ní související nedostatečné příjmy, nebo partnerské problémy).

V rámci analýzy narativních rozhovorů se objevily názory, na kterých se mnozí z informátorů shodli. Jedním z nich byl jakýsi ostalgický pohled do minulosti na období komunismu,¹⁴ který přetrvává v paměti mnohých jedinců. Za socialistického zřízení v Československu byl každý povinen mít zaměstnání. V opačném případě se jedinec dopouštěl trestného činu a hrozilo mu odnětí svobody. Tato skutečnost způsobovala umělou zaměstnanost či dokonce jakousi přezaměstnanost, která ale byla fiktivní. Fakt, že měl dotyčný práci, neznamenal, že byla jeho pracovní doba adekvátně využita. Práce byla převážně standardizovaná a osoby dostávaly unifikované finanční ohodnocení. Totožné ohodnocení náleželo jedinci, který byl produktivní, i tomu, jenž v zaměstnání projevil menší píli. Je možné se domnívat, že jisté sympatie ke komunistickému režimu pocítují osoby, které nejsou příliš snaživé, a proto jim volná pracovní náplň v zaměstnání vyhovovala. Při dnešní několikanásobně vyšší produktivitě práce (spojené s důrazem na snižování nákladů), maximalizaci zisku a v současném období i velmi nízké nezaměstnanosti musí být osoba schopna konkurovat na trhu práce. Pokud zaměstnání získá, udrží si ho především prostřednictvím kvalitní práce a projevem píle. Pokud jedinec nemá ambice na trhu práce obstát, nebo toho z nějakých důvodů není schopen, pracovní podmínky za minulého režimu pro něj byly podstatně příhodnější. Důvodem nemusí být jen nízká motivovanost k práci, velký význam v hodnocení minulého režimu hraje lidská paměť. Negativní vzpomínky obrušuje, případně zcela vytěsňuje a zůstávají jen některé z

¹⁴ Téma bezdomovectví v období komunistického režimu je rozvedeno v teoretické části této práce v kapitole Historie bezdomovectví.

pozitivních zážitků. Kladný postoj ke komunistickému režimu byl patrný u poloviny narátorů. Přejali stereotyp, že bezdomovectví „vlastně neexistovalo,“ že každý byl zaměstnán. Jeden z narátorů si za minulého režimu odpykal ve výkonu trestu zhruba patnáct let. Dle jeho slov se jednalo spíše o malé prohřešky a v podstatě se necítí být vinen. Přesto se narátor Vlastimil v současné době ke komunismu přiklání: *„Říkám je to hrůza tady, tady v tom státě... zlatý komunisti vopravdu. Sice bylo to krutý, ale že je demokracie, že nemusej lidi dělat, tak dobře, ať nedělaj, ale nemaj z čeho žít. Za komunistů se muselo dělat, já jsem musel chodit do práce...“*

Aby si osoby bez domova zajistily finanční prostředky, provozují různé činnosti. Zajímavý přivýdělek může pro osoby bez domova představovat komparz. Příhodnost bezdomovců jakožto komparzistů lze posuzovat s ohledem na jejich časové možnosti. Castingové agentury poptávají především časově flexibilní osoby, což lidé bez domova zpravidla jsou. (Naopak jedinec, jenž je standardně zaměstnán, se často nemůže takto přizpůsobovat.) Podmínkou je, aby osoba vlastnila mobilní telefon a agentura ji mohla oslovovat. Tuto možnost jakožto prostředek k získání finančních prostředků využívali tři z narátorů tohoto výzkumu. Informátor Jáchym popsal, že s sebou jedinci se zájmem o komparzové role nosí jedno slušné a jedno čisté oblečení, nebo ví, kde si ho mohou spěšně opatřit. Když o ně agentura projeví zájem, v charitativních institucích provedou potřebnou hygienu. Poté se převléknou a na brigádu nastoupí jako zcela „nový člověk.“ Tento přivýdělek je tedy přivádí k tomu, že vedou jakýsi dvojí život.

Osoby bez domova opakovaně využívají charitativní instituce, které jsou provozovány za účelem poskytování sociálních služeb. Na internetovém portálu Ministerstva práce a sociálních věcí je uvedeno, že cílem sociálních služeb je mimo jiné zachovávat lidskou důstojnost klientů (MPSV, 2017). Z finančních ani kapacitních důvodů ale není možné, aby mohl pomoc užívat kdokoli. Pracovníci institucí tedy posuzují, komu bude a nebude poskytnuta. V souvislosti s tím zůstává otázkou na kolik je cíl zachování lidské důstojnosti plněn. Na základě narativních výpovědí se lze domnívat, že charitativní organizace do jisté míry nevolky přispívají ke stigmatizaci osob bez domova. Narátoři zmiňovali, že pokud chtěli získat podporu organizací, bylo (především u těch větších) obvyklé projít jakýmsi vstupním pohovorem. Sociálním pracovníkům popisovali svou situaci a bylo nezbytné je přesvědčit, že je dostatečně tíživá, a dokázat tak, že si zaslouhují pomoc. To pro osoby bez domova může znamenat podryvání jejich důstojnosti. Celý tento proces se pak jeví velmi paradoxním. Zajisté není cílem v této práci znevažovat pomoc

charitativních organizací. I přes tento problém se mnozí informátoři shodují, že jsou jim neziskové instituce velmi nápomocné. Důkazem toho je, že většina narátorů jejich služeb nadále využívá. Po zvládnutí vstupního procesu je údajně přístup sociálních pracovníků různý, z části pozitivní, jindy negativní. Nutno ale podotknout, že informátor Zdeněk hovořil o opakovaném podryvání důstojnosti, kvůli kterému přestal danou instituci využívat.

Obecně je téma stigmatizace u narátorů (z pohledu většinové společnosti) velmi rozporuplné. Někteří ji pociťují silně, jiní mírně, někoho pocity okolí nezajímají a zcela je vytěsňuje. U nikoho se stigmatizace neprojevila být natolik důležitou, aby iniciovala snahu jedince o znovuzачlenění se do společnosti. Osoby, jenž se snaží pozvednout se ze své tíživé situace, mohou být stigmatizací ovlivněny. Zároveň ale mají jiné hodnoty a důvody, a dalo by se říci i vyšší cíle, proč toho dosáhnout. Těmito vyššími cíli se ukázaly být vztahové záležitosti. Jedinec si například vyčítal, že zklamal svého potomka a chtěl to napravit, potkal svou bývalou lásku apod. Lze se domnívat, že v jiných případech pomohla informátorům jakási pomyslná pomocná ruka, která přišla v ideální chvíli. Může se za ní skrývat mnohé, od oslovení společností, která se zabývá sociálním podnikáním, až po jakési prozření, kdy si člověk údajně sám uvědomí, že měl své hodnoty, které je potřeba obnovit.

K výše popsanému je potřeba ještě jednou zopakovat, že se nejedná o pokus o zobecnění, ale pouze o snahu vymodelovat podobnostní struktury mezi osmi biografiemi.

6 Závěr

Předkládaná diplomová práce byla zaměřena na fenomén bezdomovectví, konkrétně na problematiku stigmatizace a její vnímání osobami bez domova. Cílem práce bylo zjistit a interpretovat pomocí biografických vyprávění osob bez domova, jak stigma - sociálně přisouzené majoritní společností - ovlivňuje a působí na jejich identitu. Pro tuto práci byly v rámci terénního výzkumu využity kvalitativní výzkumné metody, zejména narativní rozhovory, které zkoumají jev do hloubky a umožňují tak jeho lepší pochopení.

Ukázalo se, že narativní interview s osmi informátory byly velmi rozmanité, jednotlivé biografie jsou jedinečné. Faktory, které vedly dotazované osoby do tíživé situace, jsou velmi odlišné a zkoumané společenství se ukázalo být do značné míry heterogenní. Kvalitativním přístupem bylo možné ukázat právě tyto jednotlivé modely, které nelze paušalizovat.

Z rozhovorů byly vyvozeny materiální, vztahové i osobní faktory, což vypovídá o bezdomovectví jako o velmi komplexním fenoménu. Jedinec se tedy bezdomovcem nestane náhodou ze dne na den. Jde o dlouhodobý proces, který začíná krizovou životní situací a na kterou mají vliv jak vnější okolnosti, tak osobnostní charakteristiky jedince, schopnost řešit krizové životní situace a sociální síť jedince. Narátory vedly ke ztrátě domova různé faktory. Byl jím rozvod, při němž jedinec neztrácí jen domov, ve kterém si budoval svou identitu, ale přichází také o roli partnera, otce (matky) a podporu rodiny. Dalším faktorem byla ztráta zaměstnání a s ním spojený úbytek příjmů. Při ztrátě zaměstnání je mimo jiné velmi ovlivněn psychický stav jedince, přichází o pocit užitečnosti a seberealizace. Mezi faktory působící na ztrátu domova se řadí také alkoholismus a ojedinělými faktory, které zavinily krizi dalších informátorů, jsou autonehoda a duševní poruchy.

Kromě rozličných odlišností bylo možné ve výpovědích informátorů najít alespoň částečné podobnosti. Bylo zjištěno, že čím horší bylo rodinné zázemí v dětství a dospívání, tím více krizí a změn v životě jedinci zažívali. Již v dětství poznamenání jedinci se v dospělosti uchýlovali k alkoholismu, gamblerství, nedokonané sebevraždě nebo kriminální činnosti.

Polovina narátorů se shodovala v jakémsi ostallickém pohledu do minulosti na období komunistického režimu. Ten může být způsoben tehdejšími pracovními

podmínkami, (které mohly jedincům lépe vyhovovat), nebo zkrácením vzpomínek (kdy lidská paměť negativní vzpomínky zmírnila, nebo zcela vytěsnila).

Dalším poznatkem bylo, že osoby bez domova využívají komparz jako prostředek svého přivýdělnku. Castingové agentury o ně projevují zájem především z toho důvodu, že dokáží být časově flexibilní. Zájemci o komparsové role se dokáží vhodně uzpůsobit (zajistit si vhodný oděv a provést potřebnou hygienu). Poté jejich bezdomovectví není patrné. Tímto způsobem vedou osoby bez domova pomyslný dvojitý život.

Na základě narativních výpovědí se lze domnívat, že charitativní organizace do jisté míry nevolky přispívají ke stigmatizaci osob bez domova. Aby mohli osoby bez domova získat podporu charitativních institucí, bylo obvyklé projít jakýmsi vstupním pohovorem. Sociálními pracovníky popisovali svou situaci a bylo nezbytné je přesvědčit, že je dostatečně tíživá, a dokázat tak, že si zasluhují pomoc. To pro osoby bez domova může znamenat podrývání jejich důstojnosti. Celý tento proces se pak jeví velmi paradoxním. Obecně bylo téma stigmatizace u narátorů velmi rozporuplné. Někteří se cítili být stigmatizováni silně, jiní mírně, někdo byl k projevům většinové společnosti lhostejný a zcela je vytěsnil. U nikoho se stigmatizace neprojevila být natolik důležitou, aby iniciovala snahu jedince o znovuzачlenění se do společnosti. Osoby, jenž se snažili pozvednout se ze své tíživé situace, mohou být stigmatizací ovlivněny. Zároveň ale měli jiné hodnoty a důvody, a dalo by se říci i vyšší cíle, proč toho dosáhnout.

7 Seznam použitých zdrojů

7.1 Seznam tištěných a elektronických zdrojů

ANDERSON, Leon, SNOW, David. *Identity Work Among the Homeless: The Verbal Construction and Avowal of Personal Identities*. The American Journal of Sociology. Chicago: The University of Chicago Press [online]. 1987, č.92/6., str. 1336-1371. [cit. 2016-3-20]. Dostupný z: <https://dourish.com/~dourishc/classes/readings/Snow-IdentityWorkHomeless-AJS.pdf>

BARTÁK, Miroslav. *Bezdomovství v ČR: Zdravotní stav bezdomovců a jeho determinanty*. 1. vydání. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2011. str. 200. ISBN 978-80-7414-441-7.

BARTÁK, Miroslav. *Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty I.: Bezdomovství v zrcadle veřejné politiky*. Kostelec nad Černými lesy: IZPE - Institut zdravotní politiky a ekonomiky, 2004. ISSN 1213-8096.

BAUMAN, Zygmunt. *Community: Seeking Safety in a Insecure World*. Cambridge : Polity Press, 2001. ISBN 978-0-7456-2634-5.

BERTAUX, Daniel, KOHLI, Martin. *The Life Story Approach: A Continental View*. Annual Review of Sociology, Vol. 10. (1984), pp. 215-237. Dostupné z: https://socialinquiry.files.wordpress.com/2014/10/bertaux_kohli_1984_the-lifestory-approach.pdf

Česká, televize. ČT 24. *První krok Václava Havla v úřadu – rozsáhlá amnestie*. [Online] 1. 1 2010. [Citace: 15. 1. 2017] Dostupný z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ct24/domaci/1364393-prvni-krok-vaclava-havla-v-uradu-rozsahla-amnestie>.

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2009. str. 371. ISBN 978-80-246-0139-7.

ERIKSON, Erik Homburger. *Životní cyklus rozšířený a dokončený: devět věků člověka*. 2. vydání. Praha: Portál, 2015. str. 147. ISBN 978-80-262-0786-3.

FISCHER-ROSENTHAL, Wolfram. ROSENTHAL, Gabriele. *Analýza narativně-biografických rozhovorů*. Biograf (24). [online]. 2001 [cit. 2017-8-20]. Dostupný z <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v2402>

GOFFMAN, Erving. *Stigma - Poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. str. 167. 80-86429-21-0.

HÁJEK, Martin. *Čtenář a stroj: vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2014. Studie (Sociologické nakladatelství). str. 226. ISBN 978-80-7419-161-9.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vydání. Praha: Portál, 2008. str. 408. ISBN 978-80-262-0219-6.

HENRICH, E a KRIEGEL, L. 1961. *Experiments in Survival*. New York : Association for the Aid of Crippled Children, 1961

HERZÁNOVÁ, Lubica. *Autobiografia a životopisné zápisky ako prameň*. Etnologické rozpravy. Bratislava: Ústav etnológie SAV, [online]. 2003, č. 2., str. 65-80. [cit. 2017-5-20]. Dostupný z: http://www.uet.sav.sk/files/er_2003-2.pdf

HERZÁNOVÁ, Lubica. *K metodológii práce s rozprávanými a napísanými životnými príbehmi/životopismi*. Etnologické rozpravy. Bratislava: Ústav etnológie SAV [online]. 2004, č. 2., str. 90-94. [cit. 2017-5-12]. Dostupný z: http://www.uet.sav.sk/files/er_2004-2.pdf

HRADECKÁ, Vlastimila, HRADECKÝ, Ilja. *Bezdomovství - extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, 1996. str. 107. ISBN 80-902292-0-4.

HRADECKÝ, Ilja a kol. *Definice a typologie bezdomovství - zpráva o realizaci aktivity č. 1 projektu Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR*. 1. vydání. Praha: Naděje, 2007. str. 50. 978-80-86451-13-8.

JANEBOVÁ, Radka. *Britské listy. Bezdomovci: oběti nebo asociálové?* [Online] 1999. [Citace: 12. 1 2017.] <http://www.britskelisty.cz/9912/19991217i.html>.

JEŘÁBEK, Vojtěch. *Noclehárna. Bezdomovectví - Historie v kontextu sociálních služeb*. [Online] 12. 2 2014. [Citace: 12. 1 2017.] <http://nocleharna.blogspot.cz/2014/02/bezdomovectvi-historie-v-kontextu.html>.

KELLER, Jan. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. 1. vydání. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014. str. 60. ISBN 978-80-7464-490-0.

KELLER, Jan. *Posvěcení bezdomovců, Úvod do sociologie domova*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2013. str. 290. 978-80-7419-155-8.

KONOPÁSEK, Zdeněk. *Auto/biografie a sociologie*. Druhá verze. Praha. Institut sociologických studií FSV UK. Dostupné z: <http://zdenek.konopasek.net/archiv/texty/Judyhtml.htm>

LAAR, Colette, LEVIN, Shana. *Stigma and Group Inequality*. Social Psychological Perspectives. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2006. ISBN 141061705X.

LABOHÝ, Jan, BINKA, Bohuslav. *Vliv vnímání budoucnosti na budoucnost*. Envigogika. Praha: Univerzita Karlova, [online]. 2013, č. 1., str. 9. [cit. 2017-10-18]. Dostupný z: <https://www.envigogika.cuni.cz/index.php/Envigogika/article/view/229>

LE ROUZIC, Isabelle. *Britské listy. Z nejisté situace k antipatiím: Dnešní bezdomovci v Praze*. [Online] 1991. [Citace: 12. 1 2017.] Dostupný z: <http://www.britskelisty.cz/9911/19991119d.html>.

MANNOVÁ, Elena. Pravidlá naratívneho interview. *Genealogicko-heraldický hlas* 5. 1995, 2, stránky str. 21-24.

MAREK, Jakub a STRNAD, Aleš a kol. *Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb*. 1. vydání. Praha: Portátl, 2012. str. 175. ISBN 978-80-262-0090-1.

MAREŠ, Petr a SIROVÁTKA, Tomáš. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie). *Sociologický časopis*. 2008.

MERTON, K. Robert. *Studie ze sociologické teorie*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství. 2007. str. 276. ISBN 978-80-86429-70-0

Ministerstvo práce a sociálních věcí. MPSV. *Životní a existenční minimum*. [Online] 28. 11 2016. [Citace: 4. 2 2017.] <http://www.mpsv.cz/cs/11852>.

Ministerstvo práce a sociálních věcí. MPSV. *Sociální služby*. [Online] 10. 8 2017. [Citace: 18. 11 2017.] Dostupný z: <https://www.mpsv.cz/cs/18661>

NOSKOVÁ, Jana. *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Brno: Ústav evropské etnologie, 2006. str. 220. Dostupný z: <https://is.muni.cz/th/9048/>

PAVELKOVÁ, Jaroslava. *Antropologicko-sociální studie problematiky bezdomovců a žebráků v České republice*. 1.vyd. Praha: Econ, 2010, 259 s. ISBN 978-80-86433-49-3.

PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník, Díl 1, A-O*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1996. str. 747. 80-7184-164-1.

PETRUSEK, Miloslav. *Velký sociologický slovník, Díl 2, P-Ž*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1996. stránky 749-1627. 80-7184-311-3.

PRŮDKOVÁ, Táňa, NOVOTNÝ, Přemysl. *Bezdomovectví*. 1. vydání. Praha: Triton, 2008. str. 93. ISBN 978-80-7387-100-0.

PŘÍKRYLOVÁ-KUČEROVÁ, Hana. *Poruchy osobnosti*. Brno: Psychiatrická klinika LF MU Brno. [online]. 2010. [cit. 2017-11-3]. Dostupný z: https://is.muni.cz/el/1421/podzim2010/PSA_055/Poruchy_osobnosti_HP.pdf

RADOCH, Jiří. *Poruchy osobnosti*. Praha: Psychiatrická klinika 1.LF UK. [online]. [cit. 2017-11-3]. Dostupný z: <http://www.lf1.cuni.cz/zfisar/psychiatrie/>

ROSENTHAL, Gabriele. *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte: Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. New York: Campus, 1995. str. 241. ISBN 3-593-35291-5.

ROSENTHAL, Gabriele. *Reconstruction of life stories: principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews*. [Online] The narrative study of lives 1, 1993. Dostupný z: <http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/5929>.

ROSENTHAL, Gabriele. *The Narrated Life Story: On the Interrelation Between Experience, Memory and Narration*. [Online] University of Huddersfield, 2006. Dostupný z:

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache%3Ahttp%3A%2F%2Fprints.hud.ac.uk%2F4894%2F2%2FChapter_1_-_Gabriele_Rosenthal.pdf&gws_rd=cr&dcr=0&ei=4b7rWdS2OKOLgAbS0IWQCQ.

SCHÜTZE, Fritz. *Narativní interview ve studiích interakčního pole*. Biograf. [online]. 1999. [cit. 2016-4-18]. Dostupný z: <http://www.biograf.org/text.html?id=319>

SVOBODA, Michal. *Biografická metoda v antropologii*. *AntropoWeb*. [Online] 2007. http://www.antropoweb.cz/webzin/achive_old/webzin_2-3_2007/AntropoWEBZIN%202-3_2007.pdf. ISSN: 1801-8807.

VÁGNEROVÁ, Marie, CSÉMY, Ladislav, MAREK, Jakub. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 2013. str. 339. ISBN 978-80-246-2209-5

ZICH, František. *Úvod do sociologického výzkumu*. 1. vydání. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 2004. str. 116. ISBN 80-86754-19-7.

ŽURKOVÁ, Alexandra. *Poruchy osobnosti*. Hypertextová učebnice. Brno: Psychiatrická klinika LF MU a FN Brno. [online]. [cit. 2017-11-3]. Dostupný z: <http://telemedicina.med.muni.cz/sexualita-u-nemocnych-s-psychickymi-poruchami/index.php?pg=hypertextova-ucebnice--poruchy-osobnosti-dospelych--poruchy-osobnosti>

7.2 Právní předpisy

Česko. Nařízení vlády č. 409/2011 ze dne 1. ledna 2012 o zvýšení částek životního a existenčního minima

Česko. Zákon č. 101/2000 ze dne 1. června 2000 o ochraně osobních údajů

Česko. Zákon č. 110/2006 ze dne 1. ledna 2007 o životním a existenčním minimu